

Т. А. Опанасюк

СОЦІОЛОГІЯ
У ВИЗНАЧЕННЯХ, ТАБЛИЦЯХ,
СХЕМАХ, ЗАВДАННЯХ

Навчальний посібник

Київ
«Видавничий дім «Кондор»
2023

УДК 316 (075.8)
ББК 60.56я 73
О-60

Рекомендовано до друку Вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (Протокол № 1 від 26 січня 2023 р.)

Рецензенти:

Панчук Ірина Іванівна, доктор філософських наук, доцент, завідувачка кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету

Коберська Тетяна Ананіївна, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології Національного університету водного господарства та природокористування

Терешко Юрій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри політології і соціології Рівненського державного гуманітарного університету

Опанасюк Т.А.

О-60 **Соціологія у визначеннях, таблицях, схемах, завданнях.**
Навчальний посібник. – Київ: Видавничий дім «Кондор», 2023. – 268 с.

ISBN 978-617-7939-

Навчальний посібник розкриває зміст основних розділів, що відповідають темам навчального курсу «Соціологія». У ньому в доступній формі за допомогою визначень, схем, таблиць та пояснень викладено основні теоретичні положення соціології як навчальної дисципліни: особливості історичних етапів розвитку соціологічної науки, основні засади загальнотеоретичної та галузевих соціологічних теорій. Теоретичний блок посібника доповнюють практичні завдання до кожної теми. Вони містять плани практичних занять, завдання та вправи, тести, фрагменти соціологічних творів зарубіжних та вітчизняних авторів, що допомагає успішному засвоєнню курсу та розвитку навиків вільного оперування соціологічними знаннями.

Призначений для студентів усіх форм навчання вищих навчальних закладів при підготовці до лекційних та семінарських занять, а також усім, хто цікавиться соціологією.

ISBN 978-617-7939-

© Опанасюк Т.А., 2023.

© ТОВ «Видавничий дім «Кондор», 2023.

З М І С Т

Передмова	4
Програма з курсу «Соціологія»	7
Тема 1. Соціологія як наука про суспільство	11
Тема 2. Історія виникнення та розвитку соціології	29
Тема 3. Суспільство як соціальна система	71
Тема 4. Соціальна структура суспільства	112
Тема 5. Соціологія особистості	145
Тема 6. Соціологія праці та трудових відносин	168
Тема 7. Соціологія культури	194
Тема 8. Соціологія сім'ї	210
Тема 9. Соціологічні дослідження: принципи організації та проведення	227
Додатки	253
Використана та рекомендована література	261

ПЕРЕДМОВА

Велику роль у розумінні та осмисленні різних явищ та процесів суспільного життя сучасного суспільства відіграють соціологічні знання. Соціологія як наука про суспільство розкриває його структуру, внутрішні механізми та джерела розвитку, визначає основні закономірності взаємодії людини і суспільства, аналізує протиріччя функціонування соціальних груп та спільностей, інститутів та організацій, досліджує зміни та трансформації суспільства. Соціологія є своєрідним орієнтиром в розумінні сенсу, специфіки людських відносин: її знання мають прикладне значення на рівні макро та мікросоціальних процесів та систем. Таким чином, соціологію можна назвати найфундаментальнішою наукою про суспільство.

Вивчення нормативного курсу «Соціологія» має за мету ознайомити студентів з основними тенденціями еволюції суспільства, з етапами та особливостями розвитку соціологічної науки, основами загальнотеоретичної та галузевої соціологічної теорії, методологію та методикою організації та проведення соціологічного дослідження, а також виробити в них навички соціологічного аналізу сучасних процесів соціального розвитку, соціальної діяльності та поведінки.

До основних завдань курсу «Соціологія» можна віднести наступні:

- сформувати у студентів систему знань про суспільство як цілісну систему, про основні соціальні структурні елементи;
- навчити розуміти основні теоретичні і практичні положення соціології, дані соціологічних досліджень;
- сформувати практичні навички та вміння пошуку, виявлення, збирання, аналізу, узагальнення та використання соціологічної інформації;
- навчити студентів аналізувати характер та основні чинники, що призводять до трансформацій соціального розвитку суспільства;
- навчити майбутніх спеціалістів навичкам організації і проведення соціологічних досліджень та використання їх результатів у практичній діяльності.

У результаті вивчення курсу «Соціологія» студент набуває наступні компетенції.

ПЕРЕДМОВА

Інтегральної: здатність вирішувати типові та складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у професійній діяльності із застосуванням положень, теорій та методів фундаментальних, педагогічних, психологічних та соціальних наук; об'єднувати знання та вирішувати проблемні питання, формулювати судження за обмеженої інформації; ясно і недвозначно доносити свої висновки та знання, розумно їх обґрунтовуючи;

загальних компетентностей: здатність до абстрактного мислення та синтезу; здатність навчатись та навчати; здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

За результатами навчання з навчальної дисципліни студенти повинні також набути професійних та особистісних компетентностей, що відповідають фаховій підготовці.

Згідно з вимогами навчального курсу «Соціологія» студенти повинні знати:

- мету, цілі, завдання курсу, його місце в процесі здобуття спеціальності;

- передумови виникнення соціології;
- об'єкт та предмет науки;
- функції та роль соціології у житті суспільства;
- основні етапи становлення соціології;
- специфіку вивчення суспільства соціологічною наукою, її відмінність від інших суспільних наук;

- компоненти соціальної структури суспільства;
- види соціальних спільнот та форми соціальної взаємодії;
- знати основні спеціальні та галузеві соціологічні теорії, що дають уявлення про суб'єкти суспільного життя та їх сфери життєдіяльності; історію їх становлення та розвитку; основну проблематику, що входить до теорій середнього рівня;

- основні види, етапи соціологічного дослідження та методи, збору, обробки, аналізу результатів соціологічного дослідження .

Вміти:

- оперувати категоріально-понятійним апаратом даної науки;
- застосовувати систему соціологічних категорій та методів соціологічних досліджень до аналізу конкретних соціальних явищ та процесів;

- розкрити суть методів та прийомів соціологічного вивчення соціальної реальності;

ПЕРЕДМОВА

- аналізувати вплив соціологічної думки на функціонування й розвиток суспільства та суспільних відносин;
- характеризувати процеси трансформації сучасного суспільства, джерела та види соціальних змін, що в ньому відбуваються;
- на практиці застосовувати знання про соціальну структуру суспільства та соціальні переміщення при плануванні власної життєвої кар'єри;
- брати участь в організації та проведенні соціологічних опитувань;
- розпізнавати, розуміти та оцінювати сутність соціальних явищ та процесів, що відбуваються в середовищі, в якому ми живемо.

Значна роль у вирішенні цих завдань належить самостійній роботі студентів над кожною темою. У цьому їм допоможе пропонуваній навчальний посібник, що містить визначення, пояснення, структурно-логічні схеми, таблиці та практичні завдання до кожної теми. Ці матеріали допоможуть краще засвоїти та закріпити теоретичні знання та навички, здобуті у процесі вивчення лекційного матеріалу.

ПРОГРАМА З КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ»

Модуль 1. Загальна теорія та історія розвитку соціології

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

Тема 1. Соціологія як наука про суспільство

Поняття соціології. Специфіка соціологічної системи знання. Соціологія як наука, її місце у системі гуманітарних та суспільствознавчих дисциплін. Об'єкт і предмет соціології. Зв'язок соціології з іншими науками.

Суть і особливості дії соціальних законів, співіснування соціальних явищ, тенденцій розвитку, залежності між соціальними явищами, а також основні категорії, якими оперує соціологія. Методи соціології.

Структура соціологічного знання. Функції соціології як науки та її роль у житті суспільства. Зростання ролі соціології у сучасних умовах державотворення в Україні.

Тема 2. Історія виникнення та розвитку соціології

Виникнення, становлення і розвиток соціальних знань в Стародавньому світі. Соціальне знання епохи Середньовіччя та Відродження. Передумови виникнення соціології. Основні етапи її виникнення та розвитку. Особливості розвитку соціологічного знання XVII – початку XIX ст.

Становлення і розвиток класичної соціології. Значення соціологічних концепцій О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса, Е. Дюркгейма, М. Вебера, та інших західних вчених у розвитку соціології як науки.

Основні школи, концептуальні напрями та основні риси сучасної західної соціології.

Основні етапи розвитку вітчизняної соціологічної думки. Протосоціологічні проблеми, ідеї, вчення часів Київської Русі. Розвиток соціального знання в Україні XIV – середини XIX ст.

Передумови та особливості виникнення та розвитку соціології в Україні другої половини XIX – початку XX ст. Соціологічні ідеї представників української суспільної думки в цей період (М. Драгоманов, М. Грушевський, М. Костомаров, С. Подолинський та ін.). Розвиток соціології в 20-х–30-х роках. Внесок у розвиток соціології українських вчених-емігрантів.

Розвиток соціології в Україні за часів Радянського Союзу.

Відродження соціології в Україні, її основні напрями розвитку.
Українська соціологія сьогодні: стан, проблеми, перспективи.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

Тема 3. Суспільство як соціальна система

Суть поняття суспільства, його основні типи. Еволюція уявлень про суспільство та його походження. Особливості суспільства як сукупності історично сформованих способів і форм взаємодії і об'єднання (діяльності, відносин, поведінки, спілкування) індивідів та їх груп. Основні компоненти суспільства як соціальної системи.

Специфіка соціологічного аналізу суспільства, основні поняття, якими оперує соціологія, досліджуючи суспільство. Категорії соціальності суспільства. Специфіка суб'єктів соціального життя.

Суспільний соціальний прогрес: критерії та тенденції. Основні суперечності розвитку сучасного суспільства.

Соціальні спільності та групи у сучасних суспільних системах. Типологія соціальних спільностей та груп.

Типи соціальних інститутів та їх роль у життєдіяльності суспільства. Структура та механізм функціонування соціальних інститутів. Основні риси соціальних інститутів. Соціальні інститути як регулятори суспільних відносин. Основні риси соціальних організацій.

Суть соціальної дії. Основні мотиви соціальних дій. Соціальна взаємодія і регуляція соціальних зв'язків. Внутрішня будова соціальних зв'язків. Соціальний контроль як засіб регуляції людської поведінки.

Тема 4. Соціальна структура суспільства

Соціальна структура суспільства: сутність, основні види та елементи. Соціальний статус та соціальна роль як основні компоненти соціальної структури суспільства.

Теорія класів, еліти, соціальної стратифікації, соціальної мобільності як основні теорії соціальної структури в сучасній соціології. Причини соціальної нерівності. Сутність соціальної стратифікації і причини існування різних типів стратифікаційних систем.

Поняття соціальної мобільності. Типи соціальної мобільності сучасного суспільства. Проблеми маргінальності соціальних утворень.

Соціальна структура в умовах ринкових відносин. Особливості соціальної структури сучасної України.

Модуль II. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Тема 5. Соціологія особистості

Поняття і сутність соціології особистості. Специфіка соціологічного підходу до вивчення особистості. Головні поняття соціології особистості (індивід, індивідуальність, особисті потреби, інтереси, цінності). Структура особистості як соціологічна проблема. Соціологічні теорії особистості.

Соціалізація особистості: поняття, зміст, засоби. Компоненти, етапи, основні підходи до визначення сутності соціалізації. Соціальна активність особистості. Проблема взаємовідносин особи і суспільства.

Тема 6. Соціологія праці та трудових відносин

Соціологія праці: її виникнення, сутність, об'єкт, предмет. Місце соціології праці в системі наук про працю. Праця як соціологічна категорія.

Соціальні функції праці. Основні категорії соціології праці. Трудовий колектив, соціально-психологічний клімат у колективі. Соціологічні дослідження ставлення людей до праці. Задоволеність працею, проблеми мотивації.

Значення соціології праці у вирішенні соціально-економічних проблем.

Зайнятість та безробіття, їх особливості на Україні.

Тема 7. Соціологія культури

Соціологія культури. Поняття, предмет та об'єкт соціології культури. Співвідношення понять «культура» і «суспільство». Основні елементи культури. Типи та форми культури. Функції культури. Особливості духовної культури та її основні функції.

Наука та релігія в системі соціологічного знання. Духовні процеси в сучасному українському суспільстві та культурні тенденції в Україні.

Тема 8. Соціологія сім'ї

Особливості соціологічного підходу до вивчення сім'ї. Шлюб та сім'я: поняття, сутність, типологія. Історичні форми сім'ї та шлюбу. Етапи життєвого циклу сім'ї. Мотивація вступу до шлюбу.

Сучасна сім'я: її структура та функції. Різні типи сімей та їх особливості. Загальні принципи регулювання сімейних відносин.

Сімейна структура українського суспільства, проблеми розвитку української сім'ї.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Тема 9. Соціологічні дослідження: принципи їх організації та проведення

Соціологічне дослідження: поняття та етапи організації соціологічного дослідження. Види соціологічних досліджень. Програма соціологічного дослідження: методологічна та процедурна частина програми. Проблема, об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження. Інтерпретація основних понять, формулювання гіпотез.

Складання робочого плану дослідження. Етапи збору первинної соціологічної інформації. Організація збору даних.

Методи збору первинної соціологічної інформації. Метод спостереження у соціології, його види. Експеримент, його види, підготовка та проведення. Методи аналізу документів. Методи опитування: їх види. Анкетне опитування, типи та різновидності питань. Інтерв'ю як специфічна форма опитування. Метод соціометрії у соціології, його роль та практичне значення. Вибірковий метод в дослідженні.

Підготовка зібраної інформації до обробки. Види та способи обробки інформації. Процедура інтерпретації соціологічної інформації, оформлення результатів дослідження. Підготовка звіту, практичні рекомендації.

ТЕМА 1.

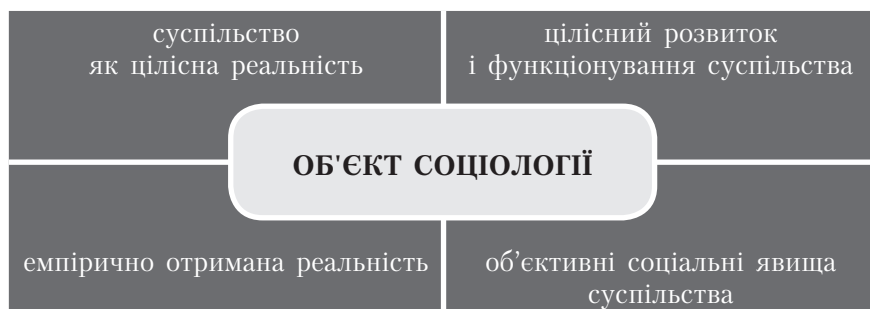
СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА ПРО СУСПІЛЬСТВО

- 1.1. Об'єкт та предмет соціологічної науки.
- 1.2. Соціальні закони та їх класифікація.
- 1.3. Структура соціологічного знання.
- 1.4. Категорії, функції та методи соціології.
- 1.5. Зв'язки соціології з іншими науками.

Ключові поняття та терміни: соціологія, об'єкт та предмет соціології, соціальний закон, мікросоціологія, макросоціологія, теоретична соціологія, спеціальні соціологічні теорії, емпірична соціологія, прикладна соціологія, конкретні соціологічні дослідження, категорії соціології, соціальне, функції соціології.

1.1. Соціологія (від латин. *societas* – суспільство і грецьк. *logos* – вчення) є наукою про суспільство як певну цілісну систему, про окремі соціальні інститути, спільноти, групи, явища та процеси суспільного життя. Дана наука має за мету не лише дослідити суспільство як цілісне утворення, а розкрити, насамперед, механізми його розвитку та функціонування. У науковий обіг поняття «соціологія» було введено О. Контом у 1824 р.

Об'єкт соціології – це соціальна реальність, суспільство як цілісний організм. Специфіка соціології як науки у тому, що вона вивчає кожен прояв людської життєдіяльності у соціальному контексті, тобто у взаємозв'язку із суспільством загалом, у взаємодії різних сторін, рівнів цієї суспільної системи.

ОБ'ЄКТИВНІ СОЦІАЛЬНІ ЯВИЩА:
соціальні відносини
соціальні організації
соціальні інститути
соціальні спільноти
соціальні процеси
соціальні суб'єкти

Предметом соціології є певні сторони, аспекти, зв'язки, закономірності становлення й розвитку будь-якого суспільства: соціальні відносини, соціальні інститути, соціальні спільноти, явища та процеси суспільного життя та механізми їх взаємодії.

Визначення предмета соціології різними вченими

Автор	Зміст поняття
Г. Спенсер	Соціологія – це універсальна наука про суспільство, яка досліджує та вивчає глибинні основи соціального життя.
М. Вебер	Соціологія – це наука про соціальну поведінку, яку прагне зрозуміти та пояснити.
П. Сорокін	Соціологія – це наука, яка вивчає поведінку людей у соціальному середовищі.
Н. Смелзер	Соціологія – це наука про суспільство та соціальні відносини, яка знаходить факти з реального життя та пояснює їх на основі наукового аналізу.
Е. Гіденс	Соціологія – це наука, яка вивчає соціальне життя людини, груп людей та суспільств.
В. Ядов	Соціологія – це наука про становлення, розвиток та функціонування соціальних спільностей, соціальних організацій та соціальних процесів як модулів їх існування. Це наука про суспільні відносини як механізми зв'язку і взаємодії між соціальними спільностями, між особистістю та суспільством.
Т. Заславська	Соціологія – це система наукового знання про закономірності функціонування, розвитку та взаємодію соціальних спільнот різного типу.

Г. Осипов	Соціологія – це наука про загальні й специфічні закони та закономірності розвитку й функціонування історичних соціальних систем. Це наука про механізми дії та форми прояву цих законів й діяльності особистостей, соціальних груп, класів, народів.
А. Кравченко	Соціологія – це наука про суспільство та його трансформацію. Це система наукового знання, яка викладає основи впорядкування та тенденції поведінки людей як представників великих соціальних груп.
В. Піча	Соціологія – це наука про закони та закономірності функціонування та розвитку особистості, соціальної групи, спільноти, суспільства в цілому.
Н. Черниш	Соціологія – це наука про становлення та функціонування соціальних спільнот, між якими складаються певні соціальні відносини та взаємодія, а також про соціальну людину-творця цих спільнот і головного суб'єкта історичного розвитку.
В. Городяненко	Соціологія – це про становлення, розвиток та функціонування суспільства, його елементів, соціальних процесів та відносин, про механізми і принципи їх взаємодії.

1.2. Соціальний закон – об'єктивний і повторюваний причинний зв'язок між соціальними явищами та процесами, які виникають в результаті масової діяльності людей або їх дій.

Саме наявність та дія соціальних законів забезпечують можливість застосування наукового підходу у соціології. Передбачуваність, повторюваність, заданість багатьох сторін людської поведінки дозволяють вченим, які займаються дослідженням людського суспільства, відкривати соціальні закони, визначати умови їхньої дії та передбачати поведінку людей у соціальних групах та суспільстві.

СОЦІАЛЬНІ ЗАКОНИ

- *за масштабом реалізації*
 - загальні
 - специфічні
- *за способом вияву*
 - динамічні
 - статичні

- **за ступенем спільності**

- закони, що характеризують розвиток соціальної сфери в цілому
- закони, що характеризують розвиток окремих елементів соціальної сфери

- **за формами зв'язку**

- закони, які відображають співіснування соціальних явищ;
- закони, що характеризують тенденції розвитку;
- закони, які встановлюють функціональну залежність між явищами;
- закони, які фіксують причинний зв'язок між явищами;
- закони, які встановлюють ймовірність зв'язку між соціальними явищами

ОЗНАКИ СОЦІАЛЬНИХ ЗАКОНІВ

- закон може вступати в дію лише за певних, чітко обумовлених умов
- за цих умов закон діє завжди і скрізь без жодних винятків
- самі умови, у яких діє закон, реалізуються в повному обсязі, частково і приблизно

1.3. Структура соціологічного знання – це система взаємопов'язаних уявлень, понять, поглядів, теорій соціальних процесів різних рівнів. Це певна упорядкована система знань про суспільство як динамічно функціонуючий соціальний організм. Більшість учених дотримується думки про трирівневу структуру соціології, запропоновану американським соціологом Р. Мертоном. Вона передбачає такі рівні соціологічного знання: теоретична соціологія, соціологічні теорії середнього рівня та емпіричні соціологічні дослідження.

ТЕОРЕТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ

- концентрує увагу на вивченні фундаментальних наукових проблем, що пов'язані з формуванням знання про наукову дійсність
- охоплює різноманітні течії, напрями, школи, які зі своїх методологічних позицій пояснюють розвиток суспільства

ТЕОРІЇ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ

- вивчають соціальні зв'язки між суспільством і конкретною сферою суспільного життя, різні види людської діяльності
- вивчають закономірності розвитку окремих соціальних спільнот, функціонування соціальних інститутів і процесів у суспільстві

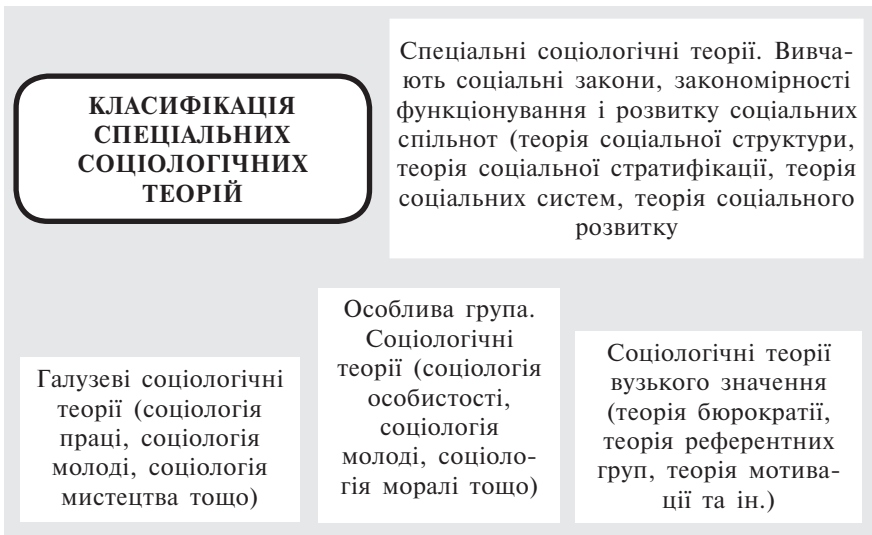
ЕМПІРИЧНА СОЦІОЛОГІЯ

- галузь соціології, яка охоплює комплекс соціологічних досліджень, орієнтованих на збирання і аналіз конкретних фактів соціальної дійсності з використанням спеціальних методів (опитування, анкетування, інтерв'ювання, експерименти та ін.)

КОМПОНЕНТИ СТРУКТУРИ ТЕОРЕТИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

- система соціальних законів, які виявляють та закріплюють типові, відносно сталі зв'язки в суспільстві, його соціальних інститутах і системах;
- система постулатів та інших тверджень про соціальне життя суспільства;
- логіка висновків і доведень, що використовуються для обґрунтування соціальних висновків, прогнозів, тенденцій і закономірностей у соціальному житті суспільства;
- загальний та спеціальний соціологічний категоріальний апарат;
- обґрунтування різних підходів до аналізу об'єкта та суб'єкта досліджень;
- система пізнавальних методів та процедур, яка забезпечує повноту опису, пояснення і передбачення соціальних явищ і процесів на певному рівні соціальної організації суспільства;
- емпірична база, що потребує технічної інтеграції

ТЕОРЕТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ
Вивчає суспільство як цілісну систему, акцентує увагу на глобальних проблемах життєдіяльності
Спрямована на формування методологічної бази соціологічного пізнання та вироблення методологічних засад розвитку спеціальних соціологічних теорій, емпіричних досліджень
Здійснює інтеграцію, синтез, узагальнення розрізаних знань, здобутих емпіричним шляхом
Отримані знання формує у систему висновків, узагальнень, понять
Сприяє розкриттю сутності соціальних законів та закономірностей

Поряд з цими трьома рівнями теоретичну соціологію також можна поділити на макро й мікрорівні та прикладну соціологію.

Макросоціологія – вивчає будову суспільства, взаємозалежність і взаємодію його структурних утворень.

Мікросоціологія – вивчає механізми взаємодії людей на особистісному рівні.

Макросоціологія

- зосереджує увагу на аналізі таких понять як «суспільство», «соціальна система», «соціальна структура», «соціальний інститут», «культура» тощо

Мікросоціологія

- досліджує конкретну проблематику, пов'язану з поведінкою індивідів, їх вчинками, мотивами, взаємодію між людьми

Прикладна соціологія – сукупність теоретичних знань, методологічних принципів, спеціальних та галузевих соціологічних теорій, моделей, методів та процедур дослідження, а також соціальних технологій, орієнтованих на практичне застосування, досягнення реального соціального ефекту в розвитку соціальних процесів та явищ. Прикладна соціологія є відносно самостійною та важливою частиною соціального знання, тісно пов'язана з загальною соціологічною теорією.

ОЗНАКИ ПРИКЛАДНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

Прикладне соціологічне знання завжди зорієнтоване на конкретні практичні проблеми, що стосуються певних сфер людської життєдіяльності або ж певних соціальних груп

Прикладне соціологічне дослідження здійснюється на базі часткових спеціальних соціологічних теорій та використовує категоріальний апарат певної теорії

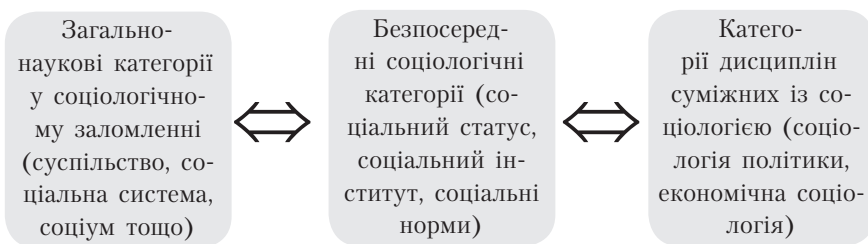
Прикладна соціологія обов'язково використовує в тій чи іншій формі емпіричні методи дослідження соціальних явищ, що не є необхідним для теоретичної

Підсумком прикладного соціологічного дослідження є вироблення практичних рекомендацій, які служать підставою для вдосконалення управління соціальними процесами, для розв'язання певних конкретних завдань, вирішення конфліктів тощо

1.4. Категорії соціології – найбільш загальні поняття, які відображають та описують певні явища, аспекти, процеси суспільства.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОЛОГІЧНИХ КАТЕГОРІЙ
Відображають конкретні компоненти суспільства різної функціонально-структурної направленості
Не є загальними, а специфічними, що спрацьовують лише в соціології
Їх розвиток виступає як збагачення спеціальних соціологічних теорій

ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ СОЦІОЛОГІЇ

Центральним поняттям соціології є поняття «соціальне».

Соціальне – це сукупність певних рис та властивостей суспільних відносин, інтегрована індивідами чи спільнотами у процесі спільної діяльності в конкретних умовах, що виявляється в їхніх стосунках, ставленні один до одного, до явищ та процесів суспільного життя.

ОСНОВНІ РИСИ СОЦІАЛЬНОГО

- загальна якість, притаманна різним групам індивідів, яка є результатом інтеграції груп індивідів, соціальних верств, спільнот із суспільними відносинами;
- вираження спричиненого суспільними відносинами (економічними, політичними та іншими) певного стану індивідів;
- з'ясування стосунків різних індивідів і груп між собою, ставлення до свого становища у суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя;

- соціальне це наслідок спільної діяльності різних індивідів, який виявляється в їх спілкуванні та взаємодії та може бути вираженим у культурі, оцінках, орієнтаціях, поведінці, способі життя людей тощо;
- соціальне відбиває зміст і характер взаємодій між суб'єктами (індивідами, групами, спільнотами) як результат виконуваних людиною визначених соціальних ролей, які вона бере на себе, стаючи членом певної соціальної спільноти.

ФУНКЦІЇ СОЦІОЛОГІЇ

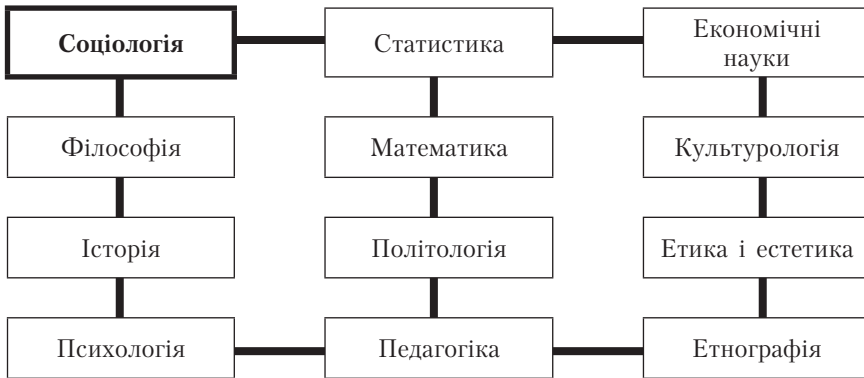
ОСНОВНІ
<i>Теоретико-пізнавальна</i> (накопичення знань, їх систематизація, формування найповнішої картини відносин та процесів у світі)
<i>Практично-перетворювальна</i> (розробляє практичні рекомендації та пропозиції щодо підвищення ефективності управління соціальними процесами та суспільства в цілому)
<i>Світоглядно-ідеологічна</i> (соціологія бере участь у формуванні наукової ідеології)
<i>Прогностична</i> (вироблення прогнозів про тенденції розвитку соціальних процесів, спільнот у майбутньому)
Другорядні
<i>Інформаційна</i> (полягає в отриманні конкретної соціологічної інформації)
<i>Оціночна</i> (допомагає оцінити ефективність рішення, прийняті суб'єктами соціального життя)
<i>Культурна</i> (сприяє підвищенню культурного рівня громадян)
<i>Описова</i> (пов'язана з необхідністю опису та систематизацією дослідницького матеріалу у вигляді книг, статей тощо)
<i>Соціального контролю</i> (здійснює саморегуляцію соціальної системи за допомогою нормативного врегулювання поведінки людей з метою забезпечення соціального порядку)
<i>Соціального проектування та конструювання</i> (створює оптимальні моделі перспектив розвитку суспільства)

Метод (від грец. слова *methodos*) в перекладі означає шлях до чогось, пізнання, вчення. Методи в соціології – це засоби здобуття наукового знання про соціальну реальність.

Соціологічний метод – це сукупність наукових прийомів та операцій, які використовуються соціологами для досягнення мети у своїй роботі. Це набір знань та інструментів, за допомогою яких можна освоювати дійсність.

Загальнонаукові методи	Спеціальні методи
<p>Аналіз. Метод пізнання, в основі якого розчленування предмета дослідження на складові частини з метою їх детального і всебічного вивчення.</p>	<p>Метод аналізу документів – сукупність методичних прийомів і процедур, які використовуються для отримання соціологічної інформації з документальних джерел (паспортів, дипломів, статутних документів організацій, біографій, пресових видань, повідомлень у соціальних мережах, блогах тощо)</p>
<p>Синтез. Сполучення розрізнених знань про об'єкт, його частини і властивості, та відображення його як певної цілості, взаємопов'язаної системи, процес утворення (складання, побудови) цілісного об'єкта.</p>	<p>Метод спостереження – добір матеріалу шляхом планомірного візуального вивчення подій, що відбуваються у соціумі. Спостереження мають систематичний характер.</p>
<p>Індукція. Метод пізнання, що оснований на формально-логічному розумовому висновку, який дає можливість одержати загальний висновок на основі аналізу окремих фактів.</p>	<p>Метод опитування. Поділяється на анкетування та інтерв'ювання респондентів. Даний метод забезпечує близько 90% усієї соціологічної інформації.</p>
<p>Дедукція. Спосіб дослідження, при якому окремі положення логічно виводяться із загальних положень, наприклад, законів, аксіом.</p>	<p>Метод експерименту – збір інформації шляхом впровадження у соціальне середовище певного індикатору та спостереження за замінами у ньому при взаємодії з соціумом.</p>

Зв'язки соціології з іншими науками

2. План семінарського заняття

1. Об'єкт та предмет соціології.
2. Соціальні закони та їх класифікація.
3. Категорії соціології. Специфіка категорії «соціальне».
4. Структура та функції соціології.
5. Зв'язки соціології з іншими науками.

3. Практичні завдання та вправи**Завдання 1.**

Дайте відповіді на наступні запитання (групова бесіда):

1. Які основні цілі та завдання соціології на сучасному етапі?
2. У чому різниця між поняттями «об'єкт» та «предмет» пізнання науки?
3. Чим предмет соціології відрізняється від інших наук про суспільство?
4. Соціологія – це одна наука чи система наук?
5. Чим соціальні закони відрізняються від законів природи?
6. За якими критеріями класифікують соціальні закони?
7. Наведіть приклади соціальних законів за формами зв'язку.
8. Як взаємодіють різні елементи структури соціологічного знання?
9. У чому суть основних функцій соціології?
10. З якою метою проводять конкретні соціологічні дослідження?
11. У чому виявляється вплив соціології на інші науки?
12. Які методи пізнання використовує наука соціологія?

13. Як ви розумієте вислів «Соціологія – галузь знань, що збільшує нашу свободу»?

Завдання 2. Дайте визначення наступним поняттям: соціальний закон, соціологічне знання, теоретична соціологія, прикладна соціологія, методи соціології, структура соціологічного знання.

Завдання 3.

Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією. Поняття:

- а) об'єкт соціології;
- б) предмет соціології;
- в) соціологія;
- г) соціальне;
- г) соціальний факт;
- д) соціальний закон.

Дефініції:

1. Об'єктивний та повторюваний причинний зв'язок між соціальними явищами та процесами.
2. Суспільство як цілісний організм.
3. Певна подія, стан соціальної взаємодії, яку необхідно вивчити з позицій дієвого суб'єкту.
4. Наука про суспільство, явища та процеси суспільного життя.
5. Сукупність певних рис та особливостей суспільних відносин, інтегрована індивідами чи спільнотами у процесі спільної діяльності в конкретних умовах, що виявляється в їх стосунках, до явищ та процесів суспільного життя.
6. Певні сторони, зв'язки, закономірності становлення та розвитку суспільства.

Завдання 4.

Завершіть фрази:

Специфіка соціологічного підходу до вивчення суспільства полягає ...

Основними завданнями соціологічної науки є ...

Соціологія відрізняється від інших наук про суспільство ...

Основним джерелом соціальних законів є ...

Мікросоціологія відрізняється від макросоціології ...

Теоретична соціологія відрізняється від емпіричної ...

Структура соціологічного знання представлена трьома рівнями ..., специфіка яких у наступному ...

Завдання 5.

Співставте функції соціології з їх змістом.

- а) надання рекомендацій щодо управління соціальними процесами;
 - б) створення умов свідомого вироблення і здійснення науково обґрунтованої перспективи розвитку особистості, спільноти, соціальної групи, суспільства;
 - в) збирання, систематизація та нагромадження соціологічної інформації одержаної у результаті проведення досліджень.
1. Інформаційна функція.
 2. Практично-перетворювальна.
 3. Прогностична функція.

Завдання 6.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів.

1. Термін соціологія до наукового обігу вів:
 - А) О. Конт
 - Б) Г. Спенсер;
 - В) Е. Дюркгейм.
2. Соціологія – наука, яка вивчає:
 - А) закони суспільства в цілому;
 - Б) закони спільної життєдіяльності людей;
 - В) закони формування та розвитку соціальних систем.
3. Від якої науки відокремилась соціологія та набула статусу самостійної:
 - А) історії;
 - Б) філософії;
 - В) психології.
4. Об'єктом соціології є:
 - А) громадянське суспільство;
 - Б) політична система суспільства;
 - В) суспільні відносини.
5. Центральним поняттям соціології є:
 - А) соціальна спільнота;
 - Б) суспільство;
 - В) соціальне.

6. Засновник концепції «теорії середнього рівня»:

- А) О. Конт;
- Б) Т. Парсонс;
- В) Р. Мертон.

7. Яку роль відіграє соціологія відносно інших гуманітарних наук:

- А) соціологія визначає розвиток цих наук;
- Б) соціологія та гуманітарні науки автономні;
- В) соціологія здійснює теоретико-методологічний вплив на ці науки.

Завдання 7.

Проаналізуйте наступні тексти.

Монсон П. Лодка на аллеях парка. Введение в социологию. М.: «Весь мир», 1994. С. 3–4. Переклад з рос. Л.Й. Гуменюк

Перевага соціології полягає в тому, що вона є як суспільно-науковою, так і науково-практичною дисципліною. Предметом її вивчення є не тільки всеосяжні суспільні структури, а й люди як індивідуальні екзистенції. Тому студент, що вивчає соціологію, може з однаковим успіхом шукати своє покликання в таких професіях, як теоретик соціології та експерт, і в таких «людино контактних» професіях, як адміністратор з персоналу, соціальний працівник або фахівець по роботі з особами з відхиленою поведінкою. Вивчення вступу в соціологію є обов'язковим для багатьох спеціалізацій, де основною дисципліною є будь-яка інша наука, наприклад, психологія. Можливі найрізноманітніші взаємні контакти, і користь від соціології може бути дуже значною. Іноді це всього лише п'ятитижневий вступний курс; але часом він триває усе життя, змушуючи займатися складними супутніми суспільними, соціологічними і філософськими проблемами. У першому випадку користь може виражатися у вигляді п'ятірки в заліковці, а другому може складатися в наповненні свого життя осмисленим змістом. Але є також користь іншого роду, яка в значній мірі пов'язана з соціологією, яка розуміється в більш широкому плані, ніж просто навчальний предмет, а саме з освітнім аспектом досліджень. Можна сказати, що існує соціологічне уявлення про людський спосіб проживання свого життя і про суспільні інститути. Це уявлення ґрунтується на тому, що немає людей, які живуть подібно атомам, які вільно коливаються в якомусь соціальному вакуумі. Точно так, як кораблям у морі, їм потрібно узгоджувати свої маневри один з одним, так і членам суспільства треба співвідносити своє жит-

тя з іншими. При такій перспективі очевидно, що люди повністю «вільні» лише на перший, найповерхневіший погляд. За свободою ховаються впливові соціальні сили і реально існуючі інститути, що впливають на нас. Але зрозумілим є також інше: ці сили та інститути є все-таки тільки соціальними силами і інститутами, тобто вони створені людьми, продовжують існувати завдяки людям і відмирають, коли люди перестають ними користуватися. У соціологічній перспективі не можна індивідуалізувати людину, але не можна також і уречевлювати соціальні структури.[...]

В чому переваги соціологічного знання у порівнянні з іншими науками?

Сорокин П. Общедоступный учебник социологии. М.: Наука, 1994. С. 14–15.

Знайомство з соціологією диктується насамперед допитливістю нашої думки. Якщо людська думка прагне пізнати будову та процеси мертвої природи, якщо вона хоче знати явища життя – світ рослин і тварин, – то тим наполегливіше її бажання пізнати саму людину, життя та діяльність людей та закони людської історії. Наука та знання завжди були знаряддями у боротьбі за існування. Завдяки знанню і через знання людина піднялася вище за всіх інших тварин. Завдяки знанню вона підкорила собі сили мертвої природи: пар та електрику, воду та повітря. Знання дозволило їй плавати по воді та літати повітрям; знання дає їй можливість проводити тунелі в горах, засипати річки та озера, оперізувати мережею мостів, залізниць, телефонів та телеграфів всю землю, засіяти поля корисними злаками, культивувати рослини тощо.

Знання ж зробило людину господарем інших організмів, зокрема тварин. За силою людина поступається багатьом тваринам, за величиною та зростанням – теж. І проте вона панує над ними. Корисних тварин вона приручила; шкідливих – винищує і жене з населених місць. Завдяки знанню вона починає успішно боротися з хворобами і явищами, шкідливими для життя. Медицина зі зростанням науки дедалі більше удосконалюється. З кожним роком вона дає людині дедалі нові засоби для боротьби з хворобами. Те саме треба чекати і в галузі суспільного життя людей. Ми страждаємо не лише від сил неживої та живої природи, а й від поганого устрою суспільства та погано налагодженого суспільного життя. Завдяки нашому невігластву в галузі соціальних явищ ми

досі не вміємо боротися з лихами, які беруть початок у громадському житті людей. Ми не вміємо дурного робити розумним, злочинця – чесним, ледаря – працелюбним. Ми не вміємо так влаштувати наше спільне життя, щоб усі були ситі та задоволені, щоб взаємні відносини людей були справедливими, щоб людина не ображала і не пригнічувала іншого, щоб усі були розумні та працюючі. Люди продовжують гризтися один з одним. Голод і холод, розпуста та злочин, несправедливість та експлуатація продовжують бути супутниками людського суспільства. Усі спроби боротьби з цими лихами досі не дали успішних результатів. Не допомагають ні в'язниці, ні розстріли, ні безліч подібних заходів боротьби. Лише тоді, коли ми добре вивчимо громадське життя людей, коли пізнаємо закони, яким воно слідує, тільки тоді можна розраховувати на успіх у боротьбі з суспільними лихами. Подібно до того, як пізнання живої і мертвої матерії дало людині засоби підкорити їхні сили її цілям, так і пізнання явищ суспільного життя може вказати людині дійсні ліки проти суспільних лих. Тільки знання і тут може вказати, як боротися з ними, як треба влаштувати спільне життя, щоб усі були і ситі, і щасливі, і освічені, і чесні, щоб людина була для людини не вовком, як тепер, а богом.

Ось із цієї – практичної – точки зору вивчення соціології набуває величезного значення. Нині соціологія стоїть ще дуже низькому рівні; ми знаємо ще дуже мало про ті предмети, які вона намагається вивчити та зрозуміти. Тому й практичні поради соціології поки що малоцінні. Але немає сумніву, що з часом (соціологія) все більше і більше удосконалюватиметься. Відповідно цим зростатиме і її практичне значення. Сказаного достатньо, щоб зрозуміти, чому знайомство з соціологією важливе і необхідне.

1. *У чому полягає завдання соціології?*
2. *Чи погоджуєтесь Ви з думкою вченого про важливість соціологічного знання?*

Гіденс Е. Соціологія. Київ: Основи, 1999. С. 38–39.

[...] Соціологія надає безліч практичних впливів на наше життя. Вклад соціологічного мислення і досліджень в практичну політику і соціальні реформи здійснюється декількома шляхами. Найбільш прямий спосіб – забезпечення більш ясного або більш вірного розуміння соціальної ситуації. Це може бути зроблено або на рівні фактичних знань, або шляхом придбання більш вірного розуміння

чому відбувається (іншими словами, шляхом теоретичного обґрунтування). Наприклад, дослідження може показати, що в бідності живе набагато більша частина населення, ніж прийнято вважати. Будь-яка спроба поліпшити життєві стандарти має велику ймовірність успіху, якщо вона заснована на точній, а не помилковій інформації. Чим більше ми знаємо про те, чому бідність залишається поширеним явищем, тим більша вірогідність, що проти неї будуть зроблені ефективні дії.

Сприйнятливість до культурних відмінностей.

Другий спосіб, яким соціологія може сприяти практичній політиці – це допомога у вихованні більшої культурної сприйнятливості по відношенню до різних груп у суспільстві. Соціологічне дослідження дозволяє поглянути на соціальний світ як на різноманіття культурних перспектив, і це допомагає усунути забобони різних груп по відношенню один до одного. Не можна вважатися освіченим політиком, не маючи розвиненого уявлення про відмінності в культурних цінностях. Практична політика, в основі якої не лежить усвідомлення способу життя тих, на кого вона орієнтована, має мало шансів на успіх. [...]

Оцінка результатів політичних дій.

По-третє, соціологічне дослідження має практичне значення при оцінці результатів політичних ініціатив. Програма практичних перетворень може не досягти тих цілей, які ставили її творці. Або спричинити за собою серію непередбачених наслідків небажаного характеру. Наприклад, в післявоєнні роки в багатьох країнах в центральних районах міст були побудовані великі комунальні будинки, передбачалося підвищити стандарти проживання для людей з низьким прибутком. Однак дослідження показали, що багато з тих, хто переїхав зі своїх попередніх жител у великі будинки, відчувають себе ізольованими і нещасними. Висотні будинки і торгові райони швидко прийшли в занепад і стали живильним ґрунтом для групового хуліганства та інших серйозних злочинів.

Поглиблення самопізнання.

По-четверте, – і, мабуть, це найголовніше, – соціологія може дати суспільним групам більш наукове уявлення про себе, збільшити їх саморозуміння. Чим більше люди знають про умови власної діяльності, про те, як функціонує суспільство, тим більша ймовірність, що вони зможуть вплинути на обставини свого власного життя. Було б невірно представляти практичну роль соціології

тільки як допомогу політикам чи владним групам у прийнятті обґрунтованих рішень.

Від тих, хто наділений владою не завжди можна чекати турботи про інтереси непривілейованих верств. Групи, що володіють високою самосвідомістю, можуть ефективно реагувати на дії урядових чиновників та інших впливових осіб, а також можуть висувати власні політичні ініціативи.

Роль соціолога в суспільстві.

Чи повинні соціологи самі активно відстоювати і пропагувати програми практичних перетворень та соціальних змін? Деякі вважають, що соціологія може зберігати нейтралітет в моральних та політичних питаннях, але не має ніяких підстав думати, що вчені стороняться громадських дискусій, обов'язково більш об'єктивні в оцінці соціологічних проблем. Існує очевидний зв'язок між вивченням соціології та пробудженням соціальної свідомості. Жодна навчена соціологічним досвідом людина не залишиться байдужою відносно нерівності, існуючої сьогодні у світі, відсутності соціальної справедливості в багатьох ситуаціях або безправ'я мільйонів людей. Було б дивно, якби соціологи не брали участі в практичній діяльності, і було б нелогічно і непрактично намагатися заборонити їм використовувати їх соціологічний досвід. [...]

Яким є практичне значення соціології у розумінні соціальних ситуацій та процесів?

Тема 2. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ

- 2.1. Передумови виникнення соціології.
- 2.2. Класична соціологія.
- 2.3. Сучасна західна соціологія.
- 2.4. Особливості розвитку соціальних знань в Україні.

Ключові поняття та терміни: історія соціології, протосоціологія, натуралізм, позитивізм, еволюціонізм, соціологізм, марксизм, структурно-функціональний аналіз, теорія конфлікту, символічний інтеракціонізм, феноменологія, Чиказька школа, Колумбійська школа, Гарвардська школа.

2.1. Історія соціології – розділ соціологічної науки про виникнення, основні етапи, історичні форми та напрями розвитку соціологічного знання.

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

Протосоціологія

(від античності до 30-40-х рр. XIX ст.)

Протосоціологія є передісторією соціологічного знання. Це початковий етап розвитку соціологічних знань, який вивчає факти, здогадки, гіпотези, ідеї, концепції, емпіричні соціальні обстеження минулого, що пов'язані з аналізом чи описом соціальних явищ, процесів, тенденцій, які належать до предметної сфери соціології. Це об'ємний в часі період, який охоплює Стародавній світ, епоху Середньовіччя та Новий час.

<i>Стародавній світ</i> (від появи найдавніших людей до Vст.)	<i>Середньовіччя</i> (V-XVII ст.)	<i>Новий час</i> (XVII – поч. XIX ст.)
<ul style="list-style-type: none">● першими формами пояснення життя людей є міф та епос;● виникають перші науки: математика, астрономія, філософія, історія, психологія.	<ul style="list-style-type: none">● панування схоластики та теоцентризму;● обґрунтування людини як найвищої цінності її участі в управлінні суспільством і соціальних процесах нарівні з Богом;	<ul style="list-style-type: none">● відхід від теологічного пояснення суспільних процесів. Інтенсивний розвиток наукової думки;● соціальне пізнання стає на пошук природних факторів роз

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ

<p>Саме методи цих наук застосовуються для пізнання та пояснення явищ і процесів суспільного життя.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● дослідження проблеми місця людини в житті суспільства, вивчення проблем політики та влади, механізмів їх розвитку. 	<p>витку суспільства;</p> <ul style="list-style-type: none"> ● актуальними є теорії суспільного договору та природних прав людини; ● домінуючим принципом науки про людину стає натуралізм.
<p>Класична соціологія (кінець XIX ст. – до кінця 20-х рр. XX ст.)</p>		
<ul style="list-style-type: none"> ● зародження та розвиток академічної соціології; ● відкидання філософії як способу пізнання, емпіричне дослідження соціальних фактів; ● розробка еволюційного підходу до вивчення соціальних явищ; ● обґрунтування теорії соціальної революції; ● інтерес до проблеми соціальної дії та взаємодії. 		
<p>Сучасна соціологія (кінець 20-х – 70-ті рр. XX ст.)</p>		
<ul style="list-style-type: none"> ● формування нових теоретичних напрямків соціологічної науки; ● диференціація соціології на галузі; ● вдосконалення якісних та кількісних методів дослідження. 		
<p>Новітня соціологія (з 70-х рр. до сьогоднішня)</p>		
<ul style="list-style-type: none"> ● інтернаціоналізація соціології; ● поява та широке поширення різних соціологічних концепцій, теорій та активне використання сучасними соціологами ідей та принципів класичної соціології як компонентів власних концепцій. 		

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ

Економічні чинники:

бурхливий ріст промисловості

Теоретичні чинники:

- соціальні вчення вчених-протосоціологів
- фундаментальні відкриття у всіх галузях науки

Соціальні чинники:

- загострення соціальних конфліктів у суспільстві;
- буржуазні революції кінця XVIII - на початку XIX ст.
- поява нових соціальних прошарків і спільнот

2.2. Позитивізм – напрям у філософії та соціології, який єдиним джерелом істинного знання визнає емпіричні дослідження та відкидає пізнавальну цінність філософського дослідження. Засновник позитивізму французький філософ А. Сен-Сімон.

Соціологічні погляди представників класичної соціології

Представник	Основний зміст соціологічних поглядів	Праці
Огюст Конт (1798-1857)	<ul style="list-style-type: none"> ● соціологія – особлива, самостійна наука про суспільство; ● структурними елементами соціології є соціальна статика та соціальна динаміка; ● окреслив загальні контури соціальної структури та основних соціальних інститутів суспільства; ● першим поставив питання про організацію та проведення емпіричних досліджень в соціології 	«Курс позитивної філософії», «Система позитивної політики», «Загальні ідеї позитивізму»
Герберт Спенсер (1820-1903)	<ul style="list-style-type: none"> ● автор еволюційної теорії розвитку суспільства; ● вважав, що суспільство потрібно вивчати за аналогією до біологічного організму; ● процес розвитку будь-якої соціальної одиниці або сукупності одиниць супроводжується прогресуючою диференціацією їх структур і функцій: чим більш розвинутий організм, тим він складніший; 	«Соціальна статика: умови, необхідні для людського щастя», «Людина і держава», «Основи соціології», «Вивчення соціології»

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ

	<ul style="list-style-type: none"> ● запропонував поняття «соціальний інститут» та вивчав їх роль та призначення в суспільстві 	
<p>Карл Маркс (1818-1883)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● спосіб виробництва впливає на суть та функціонування суспільства, свідомість та поведінку людей; ● нання повинне опиратися на вивчення самої соціальної реальності, а не тільки тих ідей і уявлень, що її відбивають; ● розвиток суспільства визначається об'єктивними, загальними та специфічними законами; ● революції – єдиний шлях до зміни суспільно-політичного устрою; ● головними структурними елементами суспільства є класи 	<p>«Німецька ідеологія», «Критика Готівської програми», «Капітал»</p>
<p>Еміль Дюркгейм (1858-1917)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● предметом соціології є соціальна реальність. В її основі лежать соціальні факти, які існують незалежно від індивіда та можуть здійснювати на нього вплив; ● соціальні факти – характеристики поведінки людей, соціальних груп, матеріальні й духовні продукти людської діяльності, погляди, думки, оцінки людей, їх взаємодія. Основним завданням соціології є дослідити соціальні факти, встановити їх вплив на соціальні дії особистості; ● розвиток суспільства здійснюється від механічної до органічної солідарності; ● методи дослідження суспільства мають бути об'єктивними та не повинні залежати від уподобань, психологічних особливостей індивіда; 	<p>«Про поділ суспільної праці», «Правила соціологічного методу», «Самогубство», «Елементи соціології»</p>

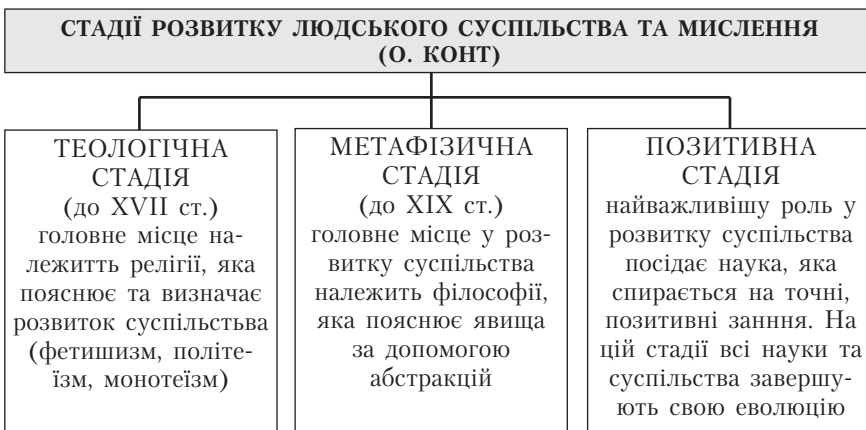
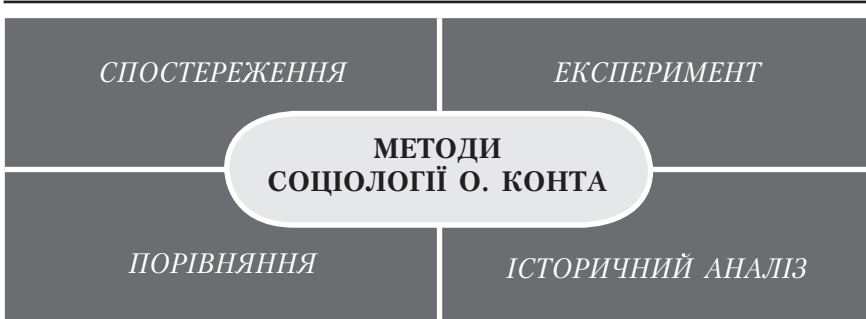
	<ul style="list-style-type: none"> ● головним у теорії суспільства є «соціологізм» (філософське обґрунтування соціології: пояснення соціального виходячи із самого соціального) 	
Макс Вебер (1864-1920)	<ul style="list-style-type: none"> ● найважливішим у соціології є логічне розуміння соціальних процесів і їх наукове осмислення. Тому потрібно розібратися у суб'єктивних мотивах діяльності, зрозуміти та пояснити зміст духовного світу суб'єкта соціальної дії. ● суспільство є результатом соціальних дій окремих індивідів. Виділив 4 типи соціальної дії: традиційна, афективна, ціннісно-раціональна, цілераціональна; ● ідеальний тип – методологічний засіб, теоретична конструкція, що дозволяє сконструювати явища або людські дії такими, якими вони були б в ідеальних умовах; ● існує зв'язок господарського життя суспільства, матеріальних та ідеальних інтересів різних соціальних груп з релігійною свідомістю; ● теорія раціональної бюрократії (в сучасному суспільстві головний конфлікт народжується боротьбою між політичними партіями і бюрократичним державним апаратом) 	«Протестантська етика і дух капіталізму», «Методологія соціальних наук», «Соціологія релігії», «Економіка і суспільство»
Вільфредо Парето (1848-1923)	<ul style="list-style-type: none"> ● основна мета соціології полягає у вивченні людського суспільства в цілому. Соціологія – синтез різних спеціальних суспільних дисциплін (історії релігії, політичної історії, політекономії); ● у соціальному житті переплітаються два типи людських вчинків: логічні та нелогічні. Причому 	«Трактат із загальної соціології», «Трансформація демократії»

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ

	<p>нелогічні дії та вчинки людини переважають та їх взаємодії створюють певну соціальну систему;</p> <ul style="list-style-type: none"> ● суспільство – стала система, мінливість якого має хвилеподібний характер: від стану рівноваги воно переходить до боротьби між різними групами, а потім знову повертається до рівноваги. ● універсальним законом суспільного життя є боротьба, яка відбувається у конфліктах між елітою та масою. Є автором теорії еліт; ● для вивчення явищ та процесів суспільного життя запропонував логіко-експериментальний метод 	
<p>Георг Зіммель (1858-1918)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● соціологія це не окрема наука про суспільство, а науковий метод, що застосовується до усієї сукупності суспільних проблем; ● суспільство є продуктом соціальних відносин та міжособистісної взаємодії людей; ● основними формами реалізації інтересів індивідів є єдності, що мають назву асоціацій 	<p>«Філософія грошей», «Основні питання соціології», «Про соціальну диференціацію»</p>

Засновником соціологічної науки вважають французького вченого **Огюста Конта**. Він вперше вжив термін «соціологія» і висунув завдання вивчати суспільство на наукових засадах.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ СОЦІОЛОГІЇ ЗА О. КОНТОМ
<p><i>Натуралізм</i> пояснення суспільних закономірностей у більш-менш чіткій відповідності до природних закономірностей</p>
<p><i>Органіцизм</i> опис суспільства як цілісної системи</p>
<p><i>Еволюціонізм</i> суспільна історія є переважно еволюційним, повільним та безперервним процесом</p>

Структура соціології за О. Контом

Соціальна статика	Соціальна динаміка
<p>Вивчає структурні компоненти суспільства, його настрої. Її предметом є природні умови існування соціальної системи. Мета соціальної статистики: вивчення організації, структури суспільства, погодженість між елементами якої забезпечує стабільність, рівновагу всієї системи.</p>	<p>Вивчає закони послідовності, еволюції соціальних форм, змінюваності структур і систем, що обумовлені природними, географічно-кліматичними умовами, економічними факторами і духовними зусиллями самих людських суб'єктів.</p>

КОНТИВСЬКА ІЄРАРХІЯ НАУК

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ВЧЕННЯ Г. СПЕНСЕРА

ЕВОЛЮЦІОНІЗМ	ОРГАНІЦИЗМ	ФУНКЦІОНАЛІЗМ
Еволюція – це поступ людства від простих до складніших систем, що здійснюється у вигляді двох процесів: диференціації та зростання.	Вчений обґрунтовує аналогії між структурами і функціями живого організму і суспільства	Виявляється у розумінні ролі різних соціальних структур та інститутів: вони служать для збереження і вдосконалення суспільства в цілому

К. Маркс є автором вчення про матеріалістичне розуміння історії: вважав, що економіка – головний рушій суспільних процесів, суспільного розвитку та суспільних змін.

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ МАТЕРІАЛІЗМУ К. МАРКСА

Суспільно-економічна формація – певний історичний тип суспільства, що заснований на відповідному способі виробництва. Виділив 5 суспільно-економічних формацій, які змінюють одна одну: первісна, рабовласницька, феодальна, буржуазна, комуністична.

Спосіб виробництва – історично зумовлений спосіб здобування засобів для людського існування, що, у свою чергу, складається з виробничих відносин та продуктивних сил.
Виробничі відносини – сукупність об’єктивних відносин, що складаються в матеріальному виробництві, основу яких утворюють відносини власності – володіння, розпорядження та використання.
Продуктивні сили – люди, як активні суб’єкти процесу виробництва разом із засобами виробництва.
Економічний базис – сукупність продуктивних сил і виробничих відносин певного суспільства.
Надбудова – сукупність політичних, ідеологічних, правових, релігійних, філософських та інших форм суспільної свідомості, що є відображення економічного базису.
Класова боротьба – стан відносин, який виникає між різними класами, інтереси яких є антагоністичними.
Соціальна революція – якісна зміна усієї системи суспільних відносин, у результаті якої відбувається соціальний прогрес суспільства.

СОЦІАЛЬНІ ЗАКОНИ ВИЗНАЧЕНІ К. МАРКСОМ

Закон прогресивного розвитку людства завдяки зміні суспільно-економічних формацій

Закон первинності базису та вторинності надбудови

Закон класів, класової боротьби та революції

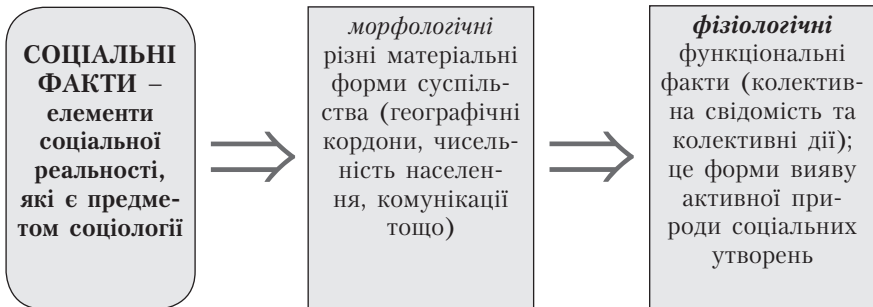
Закон відповідності виробничих відносин рівню й характеру розвитку продуктивних сил

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ «СОЦІОЛОГІЗМУ» Е. ДЮРКГЕЙМА

- Соціальна реальність включена в універсальний природний порядок, вона настільки ж стійка, ґрунтовна та “реальна”, як і інші види реальності, а тому, подібно останнім, вона підкоряється дії відповідних законів.
- Суспільство – це реальність особливого роду, яка не зводиться до інших її видів.
- Суспільство виникає в результаті взаємодії індивідів; але, раз виникнувши, воно починає жити за своїми власними законами.

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ

- Пізнавальною метою соціології є дослідження стійких причинно-наслідкових зв'язків та закономірностей. Е. Дюркгейм наполягає на використанні в соціології об'єктивних методів, що аналогічні методам природничих наук.
- Соціальні факти повинні пояснюватися іншими соціальними фактами.
- Соціологічний спосіб пояснення проголошується єдино вірним, що включає інші способи чи включає їх в себе. Соціологія в результаті виступає не тільки як специфічна наука про соціальні факти, але і як свого роду наука наук, що призвана оновити і соціологізувати самі різні галузі знання: філософію, логіку, етику, історію, економіку та ін.

СТРУКТУРА СОЦІОЛОГІЇ Е. ДЮРКГЕЙМА

Соціальна морфологія

досліджує структуру, матеріальну форму суспільства (природні умови життя людей, народонаселення, розподіл території)

Соціальна фізіологія

досліджує «життєві прояви суспільства» і включає в себе ряд приватних соціологічних теорій: соціологію релігії, соціологію моралі, соціологію права, економічну соціологію та ін.

Загальна соціологія

здійснює теоретичний синтез і встановлює найбільш загальні соціальні закони

КЛАСИФІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ М. ВЕБЕРА

- Цілерациональна (осмислена, спрямована на досягнення чітко усвідомлених цілей самим індивідом з метою досягнення успіху)
- Ціннісно-раціональна (визначається свідомою вірою у певну етичну, релігійну тощо цінність поведінки незалежно від її результатів)
- Традиційна (базується на соціальних зразках поведінки, нормах, що стали звичними, традиційними)
- Афективна (здійснюється лише з метою вираження емоцій. Будучи короточасним емоційним станом, афективна дія не орієнтована на оцінку інших або свідомий вибір мети)

ТИПИ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ В. ПАРЕТО

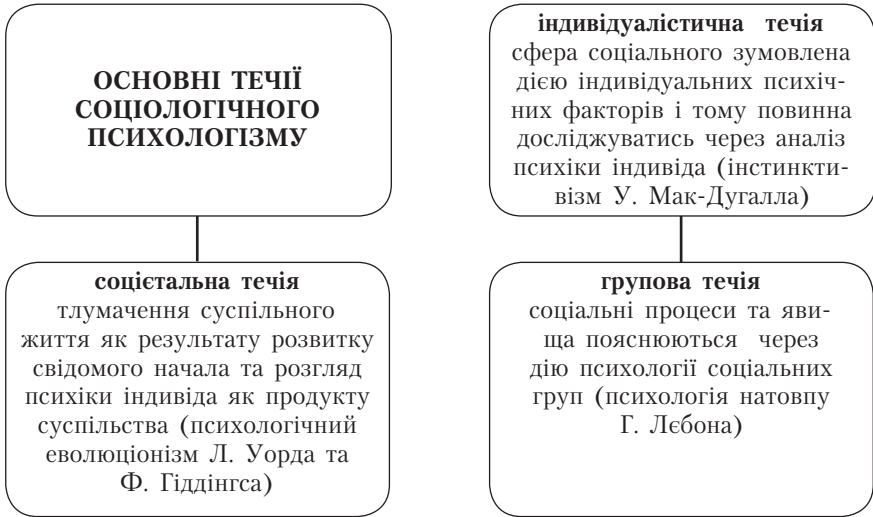
ЛОГІЧНА	НЕЛОГІЧНА
для досягнення своєї мети людина використовує розумні, ефективні засоби (наприклад, діяльність юриста, лікаря, вчителя)	це дія людини, в основі якої її інстинкти, традиції, віра та почуття. Саме нелогічні дії та вчинки переважають в житті людини та створюють певну соціальну систему

ЕЛЕМЕНТИ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЗА В. ПАРЕТО

- **резидуї** це основа, фундамент людських почуттів, інстинктів, загалом психологічного стану людини. Вони сталі, незмінні та ірраціональні та визначають поведінку та дії людини в кожній конкретній ситуації
- **деривації** це ідеологічні концепції, теорії, програми, міфи. Деривації є псевдологічним обґрунтуванням нелогічних дій людини. Саме вони переконують людину в доцільності та розумності її дій, які насправді не є такими

У кінці XIX ст. позитивістська соціологія почала переживати кризу, що змусило вчених шукати інші підходи в розумінні соціального. Особливої популярності здобуває соціологічний психологізм.

Соціологічний психологізм – напрям розвитку західної соціології в кінці XIX на початку XX ст., представники якого підкреслюють важливість у розумінні суспільного життя ролі людської психіки та свідомості.

**ОСНОВНІ ТЕЧІЇ
СОЦІОЛОГІЧНОГО
ПСИХОЛОГІЗМУ**

індивідуалістична течія
сфера соціального зумовлена дією індивідуальних психічних факторів і тому повинна досліджуватись через аналіз психіки індивіда (інстинктивізм У. Мак-Дугалла)

соціетальна течія
тлумачення суспільного життя як результату розвитку свідомого начала та розгляд психіки індивіда як продукту суспільства (психологічний еволюціонізм Л. Уорда та Ф. Гіддінгса)

групова течія
соціальні процеси та явища пояснюються через дію психології соціальних груп (психологія натовпу Г. Лебона)

Головні напрями соціології XIX – XX ст.

Назва напрям	Представники	Основні ідеї
Географічна школа	Ш. Монтеск'є Ф. Ратцель	Географічні фактори відіграють особливу роль в життєдіяльності суспільства; від фізичних чинників зовнішнього середовища залежать психологічні та культурні процеси; недооцінка специфіки суспільства та масштабів діяльності людини по перетворенню природного середовища у культурне
Расово-антропологічний напрям	Ж. Ляпуж Ж. Габіно	Анатомо-фізіологічні ознаки людини (наприклад, зріст, колір волосся, розмір та форма черепа) безпосередньо впливають на соціальний стан людей та їх груп: білій расі належить монополія на розум, лише вона здатна організувати цивілізоване життя. Раси поділяються на «вищі» та «нижчі», а змішення рас веде до фізичної і культурної деградації суспільства. На поведінку людей має вплив біологічна спадковість

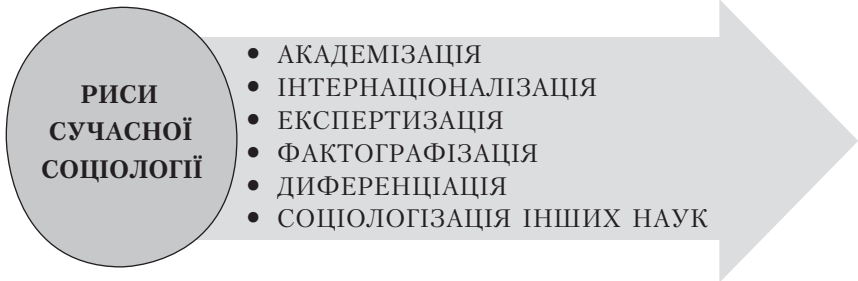
Соціал-дарвінізм	Г. Спенсер Л. Гумплович У. Самнер	Джерелом соціального розвитку є біологічна еволюція; в основі суспільного прогресу – довічна боротьба за існування та принцип природного відбору
Органістична школа	О. Конт Г. Спенсер А. Смолл П. Лілієнталь	Суспільство – живий соціальний організм, так само як біологічний, має хвороби – «соціальні хвороби» (відхилення чи порушення в системі соціального організму, які тягнуть за собою зміни в «клітинах» суспільного організму – індивідах)
Функціоналізм	Т. Парсонс Р. Мертон	Суспільство – система взаємопов'язаних структур, що складають його й утворюють єдине ціле; всі елементи залежні один від одного в силу різних виконуваних ними функцій
Символічний ітераціоналізм	Дж. Мід Г. Блумер	Суспільство – є символічною взаємодією людей та груп. У процесі взаємодії люди конструюють об'єкти і змінюють зовнішнє середовище. Спілкування між людьми здійснюється за допомогою вербальних та невербальних засобів-символів (мові, жестам)
Феноменологія	А. Шюц Ч. Кулі	Соціальна реальність є існуючий до нас інтерсуб'єктивний світ. Завдяки вихованню, навчанню та накопиченню власного досвіду взаємодії з оточуючими людьми відбувається інтеграція людини до соціального середовища
Конфліктологія	Ч. Міллс Л. Козер Р. Дарендорф	Неоднаковий розподіл ціннісних ресурсів обов'язково породжує конфлікти інтересів різних частин системи. Останні призводять до реорганізації соціальної системи, створюючи нові види нерівності, що знову буде призводити до нових конфліктів та змін

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ

Технократизм	Т. Веблен Д. Бернхем Д. Гелбрейт Д. Белл Й. Масуда	Фундаментом наукового знання є технократичне мислення. Технічним спеціалістам (технікам, інженерам, ученим) має належати державна влада, оскільки саме вони здатні приймати політичні рішення на науковій основі і в інтересах суспільства. В ієрархічній структурі суспільних відносин фундаментом є технологічні, науково-технічні відносини, а над ними надбудовуються соціально-політичні, духовні відносини
--------------	--	--

2.3. Соціологічна школа – група соціологів, яка досліджує суспільство на основі вироблених нею дослідницьких традицій.

Парадигма – це система найбільш загальних, вихідних і важливих обґрунтувань достатньо признаної соціологічної теорії, що визначає її концептуально-методологічний підхід до постановки і вирішення соціальних завдань.

СУЧАСНА ЗАХІДНА СОЦІОЛОГІЯ

СТРУКТУРНІ ПАРАДИГМИ розглядають організацію, функціонування й розвиток суспільства як єдиного цілого на макрорівні
<i>Структурний функціоналізм (Т. Парсонс, Р. Мертон)</i> <ul style="list-style-type: none">• суспільство – система взаємопов'язаних структур, що утворюють єдине ціле; всі елементи системи залежать один від одного в силу різних виконуваних ними функцій;• частинами соціальної системи, які впливають на функціонування всього суспільства є соціальні інститути;

- індивід – основний елемент системи та входить до соціальної структури суспільства через виконувану ним соціальну роль;
- суспільне життя засноване на взаємодії індивідів та залежить від солідарності між ними;
- норми й цінності лежать в основі соціального життя; соціальне життя включає певні обов'язки людей та необхідність соціального контролю;
- соціальні системи є інтегрованими і тяжіють до стабільності; дисфункції є патологічним, ненормальним станом, який потрібно долати;
- соціологія відіграє велику роль в стабільності суспільства, бо саме вона здатна виявляти соціальні відхилення і попереджати про них відповідні соціальні інститути.

Конфліктна теорія (Р. Дарендорф, К. Боулдінг, Л. Козер)

- протиріччя роздирають соціальні системи;
- соціальні системи прагнуть до змін;
- непримиримі інтереси лежать в основі соціального життя; конфлікти є постійним, органічним внутрішнім станом кожної соціальної системи;
- соціальні конфлікти мають позитивне значення для суспільства, вони сприяють його прогресивному розвитку;
- соціологія займає провідне місце у профілактиці та вирішення конфліктів, оскільки останні вимагають соціального контролю з метою недопущення соціальних вибухів та руйнації соціальної системи.

ІНТЕРПРЕТАТИВНІ ПАРАДИГМИ

акцентують увагу на дослідженні й тлумаченні людської поведінки на мікрорівні

Символічний інтераціоналізм (Дж. Мід, Г. Блумер)

- суспільство – символічна взаємодія людей та груп;
- у процесі взаємодії люди змінюють зовнішнє середовище;
- взаємодія розглядається не як взаємодія усталених соціальних ролей, а як реально існуючих, сповнених внутрішніх суперечностей, почуттів та емоцій, людей.

Феноменологічна соціологія (А. Шюц)

- соціальна реальність є існуючий до нас інтерсуб'єктивний світ, до якого люди можуть прилучитися лише шляхом накопичення власного досвіду взаємодії з оточуючими їх людьми. Основну роль у цьому відіграє виховання у сім'ї та навчання у школі;
- таке прилучення дозволяє ставити перед собою реальні цілі та досягати їх;
- тому соціальна дія – це продумана, осмислена і спланована поведінка людини у її духовній взаємодії з іншими людьми.

**ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ
ІНТЕГРАЛЬНОЇ СОЦІОЛОГІЇ П. СОРОКІНА**

- створення всеосяжної макросоціальної соціологічної теорії з залученням елементів мікросоціального аналізу за допомогою принципу інтегрального синтезу;
- структура інтегративної соціології: соціальна аналітика (вчення про будову суспільства), соціальна механіка (вчення про соціальні процеси) і соціальна генетика (теорія еволюції суспільного життя);
- вироблення й обґрунтування теорії соціальної дії;
- розв'язання проблем горизонтальної та вертикальної мобільності;
- дослідження соціальної структури суспільства і вироблення поняття «соціальна стратифікація» як постійної характеристики будь-якого організованого суспільства;
- створення моделі соціокультурної динаміки, центральною категорією якої виступає цінність

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЕМПІРИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

<p>кін. XIX – поч. XX ст. характеризується самовизначенням тематики досліджень, пошуком засобів, спробами пов'язати теоретичні проблеми з реальним життям (А. Смолл, Е. Дюркгейм)</p>	<p>20–30-ті рр. XX ст. емпірична соціологія відповідно до інтересів монополій переносить дослідницькі роботи з університетів у лабораторії, на підприємства (В. Томас, Ф. Знанецький, Р. Парк, Е. Берджес)</p>	<p>від 40-х рр. XX ст. до н.д. бурхливий розвиток емпіричної соціології у всіх зарубіжних країнах. Соціологів активно залучають до вивчення громадської думки, запитів населення, вирішення різних соціальних проблем (Е. Мейо, Д. Макгрегор, Ф. Херцберг)</p>
--	---	---

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ЕМПІРИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

отождошення наукової соціології з емпіричною соціологією

розрив між теоретичними та емпіричними дослідженнями в силу різних рівнів узагальнення, особливостей концептуального апарату теорій

захоплення математичними методами аналізу даних, що приводить у деяких випадках до звуження предметного поля дослідження і відмови від теоретичних узагальнень

2.4. ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

ПРОТОСОЦІОЛОГІЧНИЙ (ВІД ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСИ (V-XV СТ.) ДО СЕРЕДИНИ XIX СТ.)		
охоплює період становлення, розвитку та розпаду Київської Русі, литовсько-польський період, протосоціологічні знання козацької доби та доби відродження України (кін. XVIII – сер. XIX ст.)		
ПЕРІОД АКАДЕМІЧНІЙ СОЦІОЛОГІЇ (СЕРЕДИНА XIX СТ. І ДО НАШИХ ДНІВ)		
становлення і розвиток соціологічного знання (друга половина XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.)	інституціоналізація соціальних досліджень та розвиток соціології за радянських часів (кін. 20-х рр. – 80-ті рр. XX ст.)	розвиток соціології в умовах Незалежної України

СОЦІОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ УКРАЇНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ XIX – ПОЧ. XX СТ.

Представник	Основні ідеї	Праці
М. Костомаров (1817 –1885)	<ul style="list-style-type: none"> • народ є основним змістом держави, тому потрібно вивчати не державу, а народ, суспільство; • розвиток суспільства має поступальний характер і поворот історії назад неможливий; • припущення не можуть бути істиною, якщо не підтвердяться очевидними фактами. 	«Книга буття українського народу»
М. Драгоманов (1841 –1895)	<ul style="list-style-type: none"> • соціологія – універсальна синтетична наука, яка у відповідності зі своїм об'єктом (суспільством в цілому) та 	«Чудацькі думки про українську національну справу»

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ

	<p>методологією узагальнює всі галузі суспільствознавства і використовує їх надбання;</p> <ul style="list-style-type: none"> • якісною характеристикою розвитку суспільства є прогрес, який може відбуватись мирним та збройним шляхом; • на суспільний розвиток впливають економічні, політичні, духовні явища; • суспільство складається з трьох основних підсистем: індивіди, народи; суспільства, класи, держави; продукти спільної діяльності (матеріальні, духовні, культурні). 	
<p>С. Подолинський (1850 – 1891)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • приналежність до певної нації є ознакою соціальної стратифікації та умовою соціальної мобільності; • поряд з боротьбою за існування діє закон зростання солідарності людей; • привласнення панівним класом додаткової вартості одна з причин соціальної диференціації; • національність людини впливає на її соціальну мобільність. 	<p>«Ремесла і хвабрики на Україні»</p>
<p>Ф. Вовк (1847 – 1918)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • соціологія є наукою про соціальне життя та є складовою частиною антропології; • появи соціології передували геологія, біологія та палеонтологія; • всі суспільні явища та форми результат ступеневого розвитку фізичної природи людини; • фізична природа людей однакова, відмінності між людьми є наслідком різного довкілля. 	<p>«Студії з української етнографії та етнології»</p>

<p>М. Зібер (1844 – 1888)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • розвиток економіки зумовлює еволюцію суспільних відносин; всі політичні, юридичні та духовні явища в суспільстві є надбудовою над економічними відносинами; • соціальні закони визначають життя людей і його не можна порівнювати з життям тварин; • суспільство визначає становище індивіда, а не існування індивідів зумовлюють існування людства. 	<p>«Вибрані економічні твори», «Нариси первісної економічної культури»</p>
<p>М. Ковалевський (1851 – 1916)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • соціологія – наука про організацію та розвиток суспільства, вчення про суспільні явища; • будь-який соціальний факт обумовлений сукупністю багатьох причин і не можна виділяти якусь одну з них за визначальну; • прогрес історично неминучий, без нього не може бути соціології як науки; • центральним методом соціології є історико-порівняльний метод. 	<p>«Сучасні соціології», «Походження сучасної демократії»</p>
<p>І. Франко (1856 – 1916)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • наука – основа людського прогресу; • рушійною силою прогресу є боротьба за існування; • людство у своєму розвитку пройшло наступні періоди: первісна доба, доба панування церемоній та обрядів, перехідна доба, доба капіталізму та доба соціалізму; • економічна нерівність, яка виникла в результаті війн та невілляництва, панування релігійних та обрядових традицій призвели до появи влади. 	<p>«Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм», «Що таке поступ?», «Мислі о еволюції в історії людськості»</p>

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ

<p>М. Грушевський (1866 – 1934)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • одним з перших звернув увагу на значення для аналізу суспільних процесів соціологічного знання; • народ, народна маса, держава основні фактори історичного процесу; • обґрунтував неправомірність застосування природничого розуміння закону для пізнання соціологічної реальності; • застосував генетичний підхід до аналізу виникнення суспільства: основним фактором еволюції є боротьба індивідуалістичних та колективістських тенденцій та періодичні зміни переваги один над одним; • виділив три стадії розвитку людства: початок суспільної організації, племінно-родова організація та класово-державний устрій; • запропонував історико-соціологічний метод: характерною особливістю соціального розвитку є процеси диференціації та інтеграції під впливом різноманітної комбінації факторів. 	<p>«Початки громадянства», «На порозі нової України», «Хто такі українці і чого вони хочуть?»</p>
<p>Б. Кістяківський (1868 – 1920)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • запропонував умови для досягнення соціологією науковості; завдання соціології – встановлення причинних зв'язків, які мають характер необхідності; у суспільстві існує певна мережа необхідних відносин, які, переплітаючись, створюють конкретний його образ. Користуючись цією мережею, можна пояснити окремі процеси; 	<p>«Суспільство і особистість», «Соціальна наука і право»</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • соціальний світ не можна вивчати, досліджувати за допомогою природничого наукового мислення, оскільки воно не дозволяє пізнати особливості соціального світу; • для того аби соціологія відокремилась від соціальної філософії та стала самостійною наукою вона повинна вивчати крім економічних відносин дії людей, які зумовлені соціальною дійсністю та її культурними формами. 	
<p>С. Дністрянський (1870 – 1935)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • соціальні зв'язки виникають як результат задоволення людиною своїх потреб; • історико-соціальні зв'язки розвиваються від найменш простих (родини) до найбільш складних (народ, держава); соціальними зв'язками також є суспільні класи і стани, церква тощо; • кожний соціальний зв'язок живе своїм особливим життям, має свої особливі цілі та засоби їх досягнення; • наявність форм, які виникають з внутрішнього переконання про взаємну залежність людей в процесі задоволення власних потреб є умовою успішного функціонування соціальних зв'язків. 	<p>«Звичаєве право і соціальні зв'язки», «Погляд на теорії права та держави»</p>
<p>О. Стронін (1826 – 1889)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • будь-яке суспільство (державна організація, сім'я) має пірамідальну будову: на вершині – активна меншість – аристократія, низу – більшість, демократія, у середині тимократія; така будова забезпечує порядок, рівновагу суспільства. 	<p>«Народна енциклопедія», «Політика як наука»</p>

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ

<p>В. Лесевич (1837 – 1905)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • об'єктом соціології є суспільні явища, які підпорядковані природним законам; • спостереження, досвід, порівняння – основні методи соціологічного пізнання; • філософія, історія, політична економія є галузями соціології; • розвиток суспільства має прогресивний характер, а розумова діяльність є основою прогресу. 	<p>«Досвід критичного аналізу основ позитивної філософії»</p>
<p>В. Липинський (1882 – 1931)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • концепція «національної аристократії»: населення країни поділяється на національну аристократію та громадянство, а громадянство на класи і стани, які перебувають в постійній боротьбі. 	<p>«Листи до братів-хліборобів»</p>
<p>В. Винниченко (1880 – 1951)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • рух – універсальний закон існування, який стримують пануючі класи, а пригноблені прагнуть просування вперед; • різний соціальний статус зумовлює протилежні прагнення людей; • концепція «колектократії» – для порозуміння, гармонійної співпраці, знищення експлуатації необхідно перебувати соціально-економічну структуру суспільства на правдиво-кооперативну суспільну форму. 	<p>«Про мораль пануючих і мораль пригноблених: одвертий лист до моїх читачів та критиків», «Відродження нації»</p>
<p>М. Шаповал (1882 – 1932)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • соціологія – найбільш загальна та практична наука про суспільство, яка дає можливість свідомо керувати; вона здатна об'єктивно відтворити сутність суспільства, його структуру та взаємозв'язки між складовими елементами; 	<p>«Загальна соціологія», «Українська соціологія», «Соціологія українського відродження»</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • головне завдання соціологічної науки вивчення причинних зв'язків між соціальними явищами та процесами; • система соціологічного знання включає: загальну соціологію, соціографію, соціотехніку; • суспільство – це сукупність людських взаємовідносин, в основі яких соціальний акт, що передбачає взаємодію людей, тобто індивід – джерело різноманітних та численних соціальних процесів та явищ. 	
--	---	--

**РИСИ
УКРАЇНСЬКОЇ
СОЦІОЛОГІЇ
НА РУБЕЖІ
XIX-XX СТ.**

- панування ідей позитивізму
- наукові розробки вітчизняних соціологів переважно скеровуються на розробку й поглиблення ідей О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса
- поєднання дослідницького поля соціології з суміжними соціогуманітарними науками: праці з елементами соціологічного аналізу створюють філософи, історики, економісти

НОВІТНЯ УКРАЇНСЬКА СОЦІОЛОГІЯ

Автор	Наукові інтереси
В. Бакіров	загальна соціологія, соціологія освіти, економічна та політична соціологія
В. Волович	методологія та методи соціальних досліджень, соціологія політики
В. Ворона	економічні та соціальні закономірності розвитку суспільства, економічна соціологія, соціологія праці, соціологія управління
Є. Головаха	теорія та методологія соціології, соціологія політики та соціальних трансформацій, соціологія особистості, соціальна психологія

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ

В. Городяненко	історіографія, джерелознавство соціології
М. Захарченко	історія соціології
О. Злобіна	антропоцентрична парадигма в соціології, соціологія особистості, соціологія девіантної поведінки
М. Лукашевич	соціологія економіки, соціологія праці, теорія та методи соціальної роботи
С. Макеєв	соціальна стратифікація, проблеми динаміки структури суспільств, соціальна мобільність
Б. Нагорний	соціологія управління, соціологія кар'єри та конфлікту, соціологія інноваційних процесів
Н. Паніна	методологія соціологічних досліджень, соціологія політики
В. Паніотто	методологія соціологічних досліджень
В. Піча	соціологія культури, соціологія сім'ї, соціологія політики та міжнародних відносин
В. Полторак	соціологія політики, соціологія управління, формування та роль громадської думки
І. Прибиткова	соціальна структура та соціальна нерівність, соціологія міста й села, соціологія сім'ї, міжнаціональні відносини
В. Резнік	соціальна психологія, історія та теорія соціології
О. Резнік	детермінація соціальних змін у перехідному суспільстві, феномен соціальної ідентичності та механізми ідентифікації
А. Ручка	історія та теорія соціології, соціологія культури, соціологія демократії
М. Сакада	соціальне управління та лідерство, стимулювання та мотивація праці
О. Стегній	соціологія навколишнього середовища, соціологія громадської думки, методологія соціології
Н. Черниш	теоретична соціологія, історія соціології, етносоціологія, соціологія ідентичності, соціологія глобалізації
М. Чурилов	методологія та методи соціальних досліджень, соціологія громадської думки
Л. Швидка	соціологія праці, соціологія сім'ї

М. Щульга	проблеми міграції, етносу, національностей
Ю. Яковенко	логіка та методологія соціологічного дослідження, спеціальні та галузеві соціологічні теорії середнього рівня, математичні методи в соціології
О. Якуба	соціальна структура суспільства, особа в системі соціальних зв'язків, соціальна активність

2. План семінарського заняття

1. Протосоціологічний етап розвитку соціології.
 - 1.1. Розвиток соціальних знань у Стародавньому світі.
 - 1.2. Особливості розвитку соціальних знань в епоху Середньовіччя та Відродження.
 - 1.3. Розвиток соціальних знань у Новий час.
2. Класична соціологія.
3. Основні школи та напрямки сучасної західної соціології.
4. Особливості розвитку соціологічних знань в Україні.
 - 4.1. Розвиток соціальних знань в Україні від княжої доби до середини XIX ст.
 - 4.2. Зародження української соціології.
 - 4.3. Розвиток української соціології за часів СРСР.
 - 4.4. Сучасний етап розвитку соціології в Україні.

3. Практичні завдання та справи

Завдання 1.

Дайте відповіді на наступні запитання (групова бесіда):

1. У чому полягала специфіка первісних уявлень про суспільство?
2. Розкрийте значення математики, філософії та історії для розвитку соціологічної науки.
3. Охарактеризуйте особливості та специфіку розвитку соціальних знань в епоху Середньовіччя.
4. Назвіть основні фактори, що зумовили появу соціології як окремої науки.
5. На вашу думку, чи могла соціологія набути статусу самостійної науки раніше XIX ст.?
6. Чому саме О. Конта ми називаємо родоначальником соціології?
7. Розкрийте суть класової теорії К. Маркса.
8. У чому суть концепції «соціологізму»?
9. Охарактеризуйте основні риси вчення Г. Спенсера.
10. Проаналізуйте основні засади теорії еліт В. Парето.

11. У чому полягає суть «розуміючої соціології» М. Вебера.
12. Назвіть основні риси сучасної західної соціології.
13. Охарактеризуйте основні сучасні західні соціологічні теорії.
14. Охарактеризуйте основні етапи виникнення та розвитку соціологічної науки в Україні.
15. Охарактеризуйте протосоціологічний етап розвитку української соціології.
16. Назвіть характерні риси української соціології кінця XIX ст. – початку XX ст.
17. Назвіть основні напрями діяльності Українського соціологічного інституту в еміграції.
18. Розкрийте зміст діяльності Українського інституту громадознавства впродовж 1924 – 1932 рр.
19. У чому специфіка розвитку вітчизняної соціології в 20–30-ті рр. XX ст.?
20. Назвіть основні причини занепаду соціології в Радянській Україні.
21. Основна проблематика соціологічних досліджень українських вчених в еміграції.
22. Охарактеризуйте наукову діяльність соціологічних інституцій в СРСР.
23. Розкрийте роль М. Грушевського та М. Шаповала у процесі інституалізації української соціології.
24. Охарактеризуйте початки відродження української соціології сучасного періоду.
25. Назвіть основні напрями розвитку соціології в сучасній Україні.

Завдання 2.

Заповніть колонки таблиці.

2.1. Етапи становлення та розвитку західної соціології

Етапи	Хронологічні рамки	Основна характеристика

2.2. Етапи становлення та розвитку вітчизняної соціології

Етапи	Хронологічні рамки	Основна характеристика

Завдання 3.

Розв'яжіть наступні формули:

1. $A+B+C=D$

де: **A, B, C** – елементи суспільства;

D – соціальна структура суспільства за Аристотелем

2. $A+B+C+D=E$

де: **A, B, C, D** – закони існування людства;

E – «позитивні» закони життя суспільства (Ш. Монтеск'є)

3. $A+B+C+D=E$

де: **A, B, C, D** – соціальні та теоретичні передумови виникнення соціології;

E – чинники, що сприяли зародженню соціології як самостійної науки

4. $A+B+C=D$

де: **A, B, C** – ідеї наукового напрямку;

D – домінуючий принцип науки XIX ст.

5. $A+B+C+D=E$

де: **A, B, C, D** – методи соціології;

E – методологічна база соціології О. Конта

6. $A+B=C$

де: **A, B** – фактори еволюції людства;

C – суспільний розвиток (Г. Спенсер)

7. $A+B+C+D=E$

де: **A, B, C, D** – типи соціальної дії;

E – класифікація соціальної дії М. Вебера

8. $A+B+C=D$

де: **A, B, C** – прізвища українських вчених, з якими пов'язаний процес становлення вітчизняної соціології;

D – зародження соціологічної думки в Україні

9. $A+B+C=D$

де: **A, B, C** – елементи системи соціологічного знання

D – елементи структури соціології (М. Шаповал)

10. $A+B+C+D=E$

де: **A, B, C, D** – соціологічні служби;

E – центри соціологічних досліджень в Україні

Завдання 4.

Розставте правильно (згідно з контівською ієрархією наук) наступні науки: соціологія, астрономія, математика, біологія, фізика, хімія.

Завдання 5.

Проведіть відповідність між вченими та їх науковими досягненнями.

- а) створив концепцію ідеального типу;
- б) вперше запропонував методи соціології;
- в) створив економічну теорію в соціології;
- г) предметом соціології – є соціальні факти, які існують поза індивідом.

- 1. Е. Дюркгейм;
- 2. М. Вебер;
- 3. К. Маркс;
- 4. О. Конт.

Завдання 6.

Співставте наукові принципи соціологів з їх змістом.

- а) вивчення соціальних процесів і змін, перехід від одних суспільних систем до інших;
- б) соціальні інститути служать для збереження і вдосконалення суспільства в цілому;
- в) вихідною основою соціального життя є економіка, а всі інші сфери – мораль, релігія, політика і т. д. – є похідними, вторинними;
- г) суспільство є сукупністю нелогічних дій і вчинків, які взаємодіють між собою, внаслідок чого утворюється певна соціальна система;
- г) соціальною дією є не будь-який вчинок людини, а лише той, який свідомо орієнтований на інших людей.

- 1. Соціальна динаміка О. Конта;
- 2. Розуміюча соціологія М. Вебера;
- 3. Функціоналізм Г. Спенсера;
- 4. Психологізм В. Парето;
- 5. Матеріалізм К. Маркса.

Завдання 7.

Проведіть відповідність між вченими та їх науковими працями.

- а) «Генетична соціологія»;
 - б) «Загальна соціологія»;
 - в) «Мислі о еволюції в історії людськості».
1. І. Франко;
 2. М. Грушевський;
 3. М. Шаповал.

Завдання 8.

Співставте основні ідеї вчень українських мислителів ХІХ – поч. ХХ ст. з їх іменами.

- а) лише здійснивши історико-соціологічний аналіз нашого минулого, зможемо знайти шлях до розуміння сучасних процесів та майбутнього;
 - б) соціологія – найбільш загальна наука про суспільство. Вона здатна об'єктивно відтворити сутність суспільства, його структуру і взаємозв'язки між складовими елементами;
 - в) населення країни поділяється на національну аристократію і громадянство, а громадянство на класи і стани, які перебувають у вічній боротьбі;
 - г) суспільство має поступальний розвиток і поворот історії назад неможливий;
 - г) суспільний прогрес – це якісна характеристика розвитку суспільства. Шляхи можуть набувати мирних і немирних форм.
1. М. Драгоманов;
 2. М. Костомаров;
 3. М. Грушевський;
 4. В. Липинський;
 5. М. Шаповал.

Завдання 9.

Завершіть фрази.

Основними критеріями позитивної соціології є ...

Для метафізичної стадії інтелектуального розвитку людства за О. Контом є характерним ...

Основними факторами, які сприяли посиленню психологічних тенденцій в соціології в кінці ХІХ ст. є ...

Характерними рисами сучасної соціології є ...

Українська соціологія на рубежі XIX – XX ст. характеризується ...

Соціологія за часів СРСР є однією з найвідсталіших наук, що можна пояснити ...

Завдання 10.

Дайте відповідь «так» або «ні» на наступні питання:

1. Вчення Арістотеля складалося з двох частин: соціальної статистики та соціальної динаміки.
2. О. Конта вважають автором теорії соціального конфлікту.
3. Центральним методом соціології О. Конт вважав спостереження.
4. До соціальних фактів належать колективні уявлення.
5. К. Маркс досліджував призначення та роль соціальних інститутів у суспільстві.
6. «Ідеальний тип» в соціології М. Вебера є теоретичною конструкцією.
7. Основним поняттям соціологічної концепції К. Маркса є соціально-економічна формація.
8. Згідно символічного інтеракціонізму основними символами людської взаємодії є мова та жести.
9. Структурні парадигми акцентують увагу на дослідженні й тлумаченні людської поведінки на мікрорівні.
10. Г. Сковорода говорив, що смисл людського буття становить праця, а щастя – праця за покликанням.
11. М. Грушевський вважав, що основними чинниками історичного процесу є народ, держава.
12. М. Ковалевський стверджував, що соціальні процеси відбуваються під впливом кліматичних чинників.

Завдання 11.

Використовуючи рекомендовану літературу, порівняйте розвиток соціології як науки в Україні та в Західній Європі за наступними критеріями:

Умови для розвитку науки	Україна	Зх. Європа
Наукові досягнення		
Найвідоміші вчені		

Завдання 12.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів.

1. Соціологія як самостійна наука виникає:
 - А) до нашої ери;
 - Б) у 40-ві роки XIX ст.;
 - В) у 20-ті роки XX ст.
2. Першою формою пояснення людського буття є :
 - А) міфологія;
 - Б) епос;
 - В) літературні твори.
3. Протосоціологія охоплює період:
 - А) 30–40-ві роки XIX ст.;
 - Б) від перших уявлень людини про свій соціальний світ до 30–40-х років XIX ст.;
 - В) 70–90-ті роки XX ст.
4. Представниками соціологічної думки епохи Середньовіччя є:
 - А) Л. Бруні, Н. Макіавеллі, Л. Валла;
 - Б) Демокрит, Платон, Аристотель;
 - В) Дж. Локк, Т. Гоббс, Ш. Монтеск'є.
5. Хто започатковує географічний напрям у соціології:
 - А) Ш. Монтеск'є;
 - Б) Дж. Локк;
 - В) Ж-Ж. Руссо.
6. Автор першої систематизованої праці з соціології «Основи нової науки про суспільну природу націй»:
 - А) Ш. Монтеск'є;
 - Б) О. Конт;
 - В) Д. Віко.
7. Найважливіші передумови виникнення соціології пов'язані з:
 - А) розвитком капіталістичних відносин;
 - Б) процесом відродження культури;
 - В) появою людей, здатних дати наукове пояснення соціальним явищам.
8. Процес інституалізації соціології почався:
 - А) в 50-ті роки XX ст.;
 - Б) наприкінці XIX ст. – поч. XX ст. ;
 - В) у 90-ті роки XX ст.

9. Домінуючий принцип науки XIX ст.:
- А) гуманізм;
 - Б) позитивізм;
 - В) неоплатонівський.
10. Вперше запропонував методи соціології:
- А) О. Конт;
 - Б) Г. Спенсер;
 - В) П. Сорокін.
11. Характерними рисами соціологічної концепції Г. Спенсера є:
- А) соціальна статика та соціальна динаміка;
 - Б) органіцизм та функціоналізм;
 - В) соціальна морфологія та соціальна фізіологія.
12. Основним фактором соціальних змін вважав економічні відносини:
- А) П. Сорокін;
 - Б) К. Маркс;
 - В) Ф. Гегель.
13. Кому належить вчення про еліти та їх циркуляцію:
- А) В. Парето;
 - Б) Р. Мертону;
 - В) Е. Дюркгейму.
14. Е. Дюркгейм в структурі соціологічного знання виділяє:
- А) соціальну морфологію та соціальну фізіологію;
 - Б) соціальну статистику та соціальну динаміку;
 - В) резидуї та деривації.
15. Важливим методологічним принципом соціології М. Вебера є метод:
- А) метод спостереження;
 - Б) історико-соціологічний метод;
 - В) метод віднесення до цінностей.
16. Представниками структурного функціоналізму є:
- А) Ч. Міллс, Л. Козер;
 - Б) Т. Парсонс, Р. Мертон;
 - В) Дж. Мід, Г. Блумер.
17. Представником феноменологічної соціології є:
- А) А. Шюц;
 - Б) Р. Дарендорф;
 - В) Дж. Мід.

18. Назвіть прізвища соціологів, які розробляли символічний інтеракціонізм:
- А) Е. Берджес, Р. Парк;
 - Б) Дж. Мід, Г. Блумер;
 - В) Т. Парсонс, Р. Мертон.
19. Які три основні школи репрезентують емпіричну соціологію:
- А) Чиказька, Колумбійська, Гарвардська;
 - Б) Лондонська, Паризька, Віденська;
 - В) Празька, Женевська, Мюнхенська.
20. Інтерпретативні парадигми:
- А) розглядають організацію, функціонування і розвиток суспільства як єдиного цілого на макрорівні;
 - Б) займаються розв'язанням практичних завдань керування суспільними процесами на рівні конкретних соціологічних досліджень;
 - В) акцентують увагу на дослідженні й тлумаченні людської поведінки на мікрорівні.
21. Джерелами протосоціологічних ідей в Україні є:
- А) «слова», «повчання», «життя святих»;
 - Б) міфологія та епос;
 - В) народна творчість.
22. Автор праць «Мислі о еволюції в історії людськості» та «Що таке поступ»:
- А) І. Франко;
 - Б) М. Драгоманов;
 - В) Г. Сковорода.
23. Українські соціологи кінця XIX ст. – поч. XX ст.:
- А) займалися розробкою власних соціологічних ідей;
 - Б) засвоювали й поширювали вже вироблені соціологічні ідеї;
 - В) критикували марксистську соціологію.
24. Кому належить одна з перших праць з соціології в Україні «Початки громадського та державного життя, або генетична соціологія»:
- А) М. Костомарову;
 - Б) М. Грушевському;
 - В) Б. Кістяківському.

25. Який метод дослідження соціальних явищ виробив М. Грушевський:
- А) спостереження;
 - Б) історичний;
 - В) історико-соціологічний.
26. Коли і ким було засновано Український соціологічний інститут у Відні:
- А) М. Шаповал, 1924 р.;
 - Б) М. Грушевський, 1919 р.;
 - В) М. Грушевський, 1921 р.
27. Коли був заснований Український інститут громадознавства у Празі? До якого року існував цей інститут?
- А) 1924 – 1932 рр.;
 - Б) 1919 – 1921 рр.;
 - В) 1924 – 1933 рр.
28. З 1925 р. функції соціологічного інституту починає виконувати:
- А) секція методології та соціології;
 - Б) кабінет примітивної культури;
 - В) «Асоціація культурно-історичного досліджу».
29. Автор теорії «національної аристократії»:
- А) М. Драгоманов;
 - Б) В. Липинський;
 - В) М. Грушевський.
30. Коли розпочинаються гоніння на соціологію в Радянській Україні:
- А) 20-ті роки;
 - Б) 30-ті роки;
 - В) 40-ві роки.
31. Коли утворилась Радянська соціологічна асоціація:
- А) 1958 р.;
 - Б) 1957 р.;
 - В) 1959 р.
32. Інститут соціології в системі Національної Академії наук займається:
- А) дослідженням соціальних умов та механізмів подолання соціальних конфліктів у процесі трансформації суспільства, соціальні умови й механізми формування ринкової економіки;
 - Б) вивченням історії соціологічної думки України;
 - В) поширенням ідей сучасних західних теорій.

Завдання 13.

Проаналізуйте наступні тексти.

Дюркгейм Е. Про розподіл суспільної праці. Метод соціології. М., 1991. С. 418–421.

[...] Ми можемо точно уявити собі предмет соціології. Він охоплює лише певну групу явищ. Соціальний факт упізнається лише за тією зовнішньою примусовою владою, яку він має над індивідами. А наявність такої влади виявляється або існуванню певної санкції, або внаслідок того супротиву, який робиться цим фактором при будь-якій спробі індивіда виступити проти нього. Його можна виявити також і за його поширеністю всередині групи: якщо тільки ми будемо вважати за другу його ознаку, що він існує незалежно від тих індивідуальних форм, яких він набуває при розповсюдженні.

[...] Наше визначення буде повним, коли ми скажемо: соціальним фактом є будь-який спосіб дії, усталений чи ні, котрий здатний здійснювати на індивіда зовнішній примус; або розповсюджений на всьому на протязі даного суспільства, який має водночас власне існування, незалежне від його індивідуальних проявів.

1. *Що є предметом соціології, на думку Е. Дюркгейма?*
2. *Як ви розумієте «соціальний факт»?*

Конт О. Дух позитивної філософії: Слово о положительном мышлении. пер. с фр. И.А. Шапиро. Изд.4-е. М.: URSS: Либроком, 2016. 80 с. Переклад з рос. Л.Й. Гуменюк

Після того, як постійне підпорядкування уяви спостереження було одностайно визнано як перша основна умова будь-якого здорового наукового умогляду, неправильне тлумачення часто призводило до того, що цим великим логічним принципом почали занадто зловживати, перетворюючи реальну науку в свого роду безплідне накопичення неузгоджених фактів, якому властива тільки часткова точність. Важливо, таким чином, добре зрозуміти, що істинний позитивний дух в основі не менш далекий від емпіризму, ніж від містицизму; саме між двома однаково згубними хибними шляхами він повинен завжди прокладати собі дорогу; потреба в такій постійній обережності, є не стільки важкою, скільки важливою, попри те, достатня для підтвердження згідно з нашими первісними поясненнями того, наскільки щира позитивність повинна бути зріло підготовлена, так, щоб вона не мала ніякої схожості з первісним

станом людства. Саме в законах явищ дійсно полягає наука, для якої факти у власному розумінні слова, якими б точними і численними вони не були, є завжди тільки необхідним сирим матеріалом. Розглядаючи ж постійне призначення цих законів, можна сказати без жодного перебільшення, що справжня наука, далеко не здатна утворитися з простих спостережень, завжди прагне по можливості уникати безпосереднього дослідження, замінюючи останнє раціональним передбаченням, що становить в усіх відношеннях головну характерну рису позитивної філософії. Сукупність астрономічних знань дає нам ясно зрозуміти це. Таке передбачення, яке необхідно впливає з постійних відносин, відкритих між явищами, не дозволить ніколи змішувати реальну науку з тією марною ерудицією, яка механічно нагромаджує факти, не прагнучи виводити одні з інших. Ця важлива властивість всіх наших ясних умоглядів не менше стосується їх дійсної корисності, ніж їх власної вірності; бо пряме дослідження явищ, які відбулися, не дають нам можливості їх передбачити, що не могло б нам дозволити змінювати їх хід. Таким чином, справжнє позитивне мислення полягає переважно в здатності бачити, щоб передбачити, вивчати те, що є, і звідси робити висновки про те, що має відбутися відповідно до загального положення про незмінність природних законів.

Позитивна філософія послідовно перетворила різні системи понять, які довго перебували в такому ж стані, як і соціальні ідеї. Аналіз політики та науки показує, що тільки ця філософія здатна керувати перетворенням суспільства.

Вплив цієї соціальної доктрини виходитиме насамперед із логічної послідовності в сукупності її застосування. Позитивна політика охопить усі сторони сучасної цивілізації і припинить антагонізм, який існує між двома класами соціальних потреб. [...] Підведення людського духу під закон безперервного розвитку, який становить сучасний розвиток, як результат колишніх змін, складе виняткову особливість нової філософії. Наука не має іншої мети, крім установа і зміцнення інтелектуального порядку, який є підставою всякого іншого порядку.

Вона дасть можливість точно оцінити природу соціальних питань і, отже, сприятиме встановленню миру, покладаючи на інтелектуальну і моральну реорганізацію обов'язок розв'язати деякі питання, які тепер усі наполегливо пов'язують із політичною реорганізацією. Примусивши зрозуміти необхідність тимчасових

інституцій, позитивна політика відвертатиме від існуючих властей і тим більше від вищих представників їх надмірно зосереджену на них увагу суспільства і буде сконцентровувати сили суспільства на оновленні соціальних ідей, отже, суспільних звичаїв.

[...] Моя класифікація наук дає інтелектуальній дисципліні могутній засіб, вказуючи на тривалу й важку попередню підготовку, якої потребує всяке дослідження соціальних питань.

[...] Позитивний напрям у застосуванні до в'язкого питання є прогресивним. Із соціального погляду ідея поступу, себто безперервного розвитку, постійно спрямованого до певної мети, повинна бути приписана непомітному впливові позитивної філософії. [...] Тепер потрібно зайнятися вивченням соціальних явищ з таких же умовляючих точок зору, як і ті, які керують розробкою інших наук.

1. *У чому за О. Контом полягає позитивне мислення?*

2. *Про яку класифікацію наук веде мову вчений?*

Черниш Н. Соціологія сьогодні: тенденції та перспективи розвитку. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2017. № 4. С. 5–21.

[...] На мою думку, у розвитку соціологічної науки доцільно вирізняти чотири етапи, два з яких стосуються доби розгортання глобалізаційних процесів. Критеріями є, по-перше, якісні зміни характеру соціології відповідно до соціокультурних реалій певного історичного періоду і, по-друге, принцип зростання варіативності наукового знання Ж. Піаже, адаптований до соціології. Структурно кожен етап представлений сімома складниками, які я вважаю найважливішими для розуміння його специфіки:

- характер соціології відповідного часу;
- визначальні риси;
- основні поняття;
- центральні теми;
- головні функції;
- домінантна ознака;
- головні методи емпіричних досліджень.

Метафорично можна уявити соціологію у вигляді квітки на довгому стеблі із чашечкою (внутрішнім наповненням), а також пелюстками, що символізують вихід соціології за межі свого традиційного предметного поля через так звані методологічні «повороти», або «turns» (віяло спрямувань назовні), що утворюють

ситуації між- і трансдисциплінарності. Живильним ґрунтом для зростання цієї квітки було спочатку суспільство, згодом людство як у його цілісності, та й у фрагментованому вигляді.

Отже, перший етап розвитку соціології (від її появи та інституціоналізації і приблизно до 1985 року) характеризується загалом тим, що соціологія (навіть етимологічно) вважалася наукою про суспільство, а оскільки її творцями були представники розвинених країн Західної Європи, то це суспільство виглядало не просто як ідеал абстрактного суспільства, а й як ідеал суспільства західного типу в його територіальних і національно-державних кордонах. Її (тогочасної соціології) визначальними рисами були європоцентризм, логоцентризм, моделі успішного висхідного розвитку і процвітання (знову ж таки за західними взірцями), ідея лінійного прогресу по висхідній від нижчих щаблів до вищих. Основним поняттям цього періоду було поняття «порядок», а також підпорядковані йому поняття раціональності, інституту, контролю, соціалізації. Центральною темою в цей час була стабільність такого типу суспільства, і хоча в ньому існувала нерівність, вважалося, що вона може бути контрольованою (головно з боку держави й такими методами, як податкова політика, антимонопольне законодавство, соціальна допомога тощо). Серед головних функцій такої соціології виступали теоретико-пізнавальна, інформативно-описова, прогностична, а також функція соціального контролю. Домінантною ознакою соціології цього часу можна вважати цілісність її як дисципліни, хоча і з вирізненням декількох парадигм всередині неї, таких як структурна, інтерпретативна, інтегративна тощо. Головними методами були так звані тепер «ортодоксальні» кількісні та якісні (або, за виразом П. Штомпки, вербальні) методи. Образно кажучи, цей перший етап нагадує довге стебло, ближче до вершини обрамлене кількома листками.

Починаючи від останньої чверті ХХ століття настає доба розгортання потужних глобалізаційних процесів, що їх в соціології починають активно осмислювати приблизно з 1985 року, коли з'явилися перші три статті, в назві яких фігурувало слово «глобалізація». Тож цей другий етап, на мою думку, розпочався саме тоді і тривав приблизно до 2002-го. Ці глобалізаційні процеси внесли якісні корективи й у розуміння характеру соціології, яка їх віддзеркалювала: відтоді її почали трактувати як науку про людство, що глобалізується. А позаяк соціологію цієї доби творили переваж-

но західні соціологи (за виразом П. Бурдьє, представники інтелектуального інтернаціоналу вчених «багатої соціологічної Півночі») й також за західним взірцем, то в їхніх уявленнях вона зводилася до переможної вестернізації (або американізації чи, ще вужче, макдональдизації, про що у своїх книжках так гарно написав Дж. Ритцер).

[...] Визначальними рисами цього другого етапу можна вважати західний гегемонізм, рефлексійність, панування моделей сталого розвитку, синтез лінійних і нелінійних уявлень про розвиток. На перший план висувається поняття «глобалізація», і водночас з'являються характерні для цього перехідного періоду так звані (згідно з Дж. Урі) глобальні пари-гібриди понять: порядок – хаос, раціональність – ірраціональність, інститут – мережа, контроль – вибір, соціалізація – множинність ідентичностей, універсалізм – партикуляризм, ексклюзія – інклюзія, сталість – плинність, глобальне – локальне тощо. [...]

[...] З 2002 року розпочинається, на мою думку, третій етап розвитку соціології – науки про глобальне людство, де поряд із глобалізацією по-західному (вестернізація) утверджується істернізація (як визнання сили проникнення локальних взірців східних культур на глобальний рівень) та інші різновиди соціокультурних утворень глобального характеру аж до альтернативних глобалізацій включно. Так народжувалась соціологія доби множинності глобалізацій. Чому саме 2002 рік? Тому що цього року вийшла друком колективна монографія «Багато глобалізацій» («Many globalizations») за редакцією П. Бергера і С. Гантингтона, де було зібрано та узагальнено результати соціологічних досліджень глобалізаційних впливів на розвиток культур 10 країн світу...Центральними темами стають плинність, складні соціальні нерівності переважно нематеріального характеру (в тому числі мобільні, мережеві тощо) і складні соціальні мобільності (в тому числі віртуальні, мережеві неструктуровані, за межами простору і часу тощо). З приводу функцій соціології цього часу розпочинають свою дискусію П. Бурдьє (згодом підтриманий П. Штомпокою), з одного боку, і М. Буравой – з іншого. Перші вважали, що головною функцією соціології сьогодення продовжує бути теоретико-пізнавальна (розуміти складну світову систему – людство в його різноманітності та складності), а другий, навпаки, що нею має бути практично-перетворювальна (тобто функція соціальних перетворень глобалізованого соціуму).

Дістає дедалі більшого поширення прогностична функція на підставі розвитку соціологічної уяви та чутливості. Домінантною ознакою соціології у цей час (2002–2016) можна вважати методологічні повороти («turns») у соціології з виходом на міждисциплінарність та дедалі більший потяг до метатеоретизування в її межах (якщо продовжити метафору із квіткою, то це пелюстки, що ростуть із чашечки чи квітколожа). З 2008 року розпочинається історія Big Data Processing – запровадження новітніх методів опрацювання наборів інформації настільки великих розмірів, що традиційні способи та підходи вже не можуть далі бути застосованими. Посилюються кроскультурні методи й дослідження (Світове дослідження цінностей, Європейське соціальне дослідження [Головаха, 2014]), збільшуються обсяги використання методів «третьої соціології» П. Штомпки.

Але вже 2016 року сталися події, які змушують розпочинати з цього року відлік якісно нового етапу розвитку соціології; це насамперед перемога Д. Трампа на виборах президента США. [...] Цей четвертий етап (з 2016 року) вкотре змінює уявлення про соціологію, в якій зростає усвідомлення як завершення ери глобалізації, що сягнула свого апогею, так і переходу до нової конфігурації трендів сучасності, в яких починають перемагати постглобалізаційні за характером віяння. Найбільше для мене питання – як назвати цей етап? Виразно артикульованих та аргументованих пропозицій у цьому сенсі мені знайти не вдалося (хоча вони, мабуть, існують). [...]

[...] Що ж до тенденцій, то їх можна тепер визначити відповідно до змістової наповненості зазначених вище етапів. До них з певною часткою умовності можна віднести такі:

- тенденція до стрімкого розширення кордонів соціології, її об'єкта і предмета з виходом за межі її традиційних сфер досліджень (особистість, група, суспільство, людство) та введення до зони соціологічних рефлексій феноменів штучної або не досліджуваної раніше реальності (віртуальної, доповненої, штучного інтелекту тощо);

- зумовлена цим тенденція розвитку і плекання багатовимірної і багатофункційної соціологічної рефлексійності гібридного характеру, здатної продукувати концепти і моделі складних саморегульованих систем глобального, регіонального і локального масштабу з віялом варіативних можливостей їхньої реалізації та втілення у соціальній практиці;

– тенденція переходу від між- до трансдисциплінарності (як у переважній версії збереження дисциплінарних кордонів, так і у версії створення нових наук з ініціативи та за пріоритетної участі соціології, хоча, як на мене, питання дисциплінарного позиціонування мають меншу вартість), а також до появи відповідного вищого типу метатеоретизування на засадах трансдисциплінарного синкретизму (позбавленого зайвої еклектики) та холістського мислення;

– тенденція до зростання ваги та значення концептуалізації регіональних проектів розвитку (в тому числі й насамперед євроконцептів) і проблем співіснування локальних, глокальних, глобальних, неглобальних і постглобальних процесів та явищ;

– тенденція радикального ускладнення поняттєво-категоріального апарату зі зростанням у ньому питомої ваги термінів-гібридів з обсягу соціальних, гуманітарних, технічних і природничих наук, із синтезуванням понять посткласичної та постнекласичної соціології;

– тенденція перенесення дослідницької уваги соціологів від переважно статичних до здебільшого динамічних і навіть реактивних трансформацій та перетворень соціуму;

– тенденція зростання ваги та значення досліджень соціальних нерівностей складного (і переважно нематеріалістичного) кшталту, що породжує зосередження на нових виявах таких нерівностей у вигляді соціальної напруженості, на появі та проявах нового типу конфліктів із приводу опозитних інтересів та цінностей;

– тенденція зростання значення теоретико-пізнавальної функції соціології сьогодення в умовах гіперергії (чи гіпердинамії) та реактивних соціальних змін, а також гуманістичної функції через зростання дегуманізації, що викликано домінантною роллю запровадження нових технологій часто без участі людини чи нехтуванням її інтересами та прагненнями;

– тенденція до урізноманітнення методів і технологій соціологічних досліджень з використанням синтезованих та модифікованих кількісноякісних методик та методичних прийомів з інших наук, що в сукупності здатне забезпечити швидкі й відчутні соціальні результати;

– тенденція до переходу від вербальних і невербальних методів соціологічних досліджень до використання цифрових технологій та ін.

Напрямами для соціології сьогодення перспективами на майбутнє вважаю: (1) зближення її посткласичної та постнекласичної

метопарадигм у трактуванні швидко змінюваної соціокультурної реальності та (2) врахування здобутків методологічних поворотів останнього часу, а також (3) соціологічне осмислення соціальних наслідків чотирьох революцій у природознавстві ХХ ст. і кумуляція напрацювань сучасних соціогуманітарних наук.

Все це має безпосереднє значення для сучасної вітчизняної соціології, завданнями якої є врахування світових тенденцій у галузі соціологічного теоретизування, аплікації їх на український ґрунт, використання новітніх дослідницьких технологій з метою концептуалізації соціокультурних модифікацій українського суспільства та досягнутого ним стану, а також нагальна потреба в усвідомленні перспектив розвитку української соціологічної науки.

- 1. Які сім складників Н. Черниш вважає найважливішими для розуміння специфіки етапів розвитку соціологічної науки?*
- 2. Які завдання стоять перед вітчизняною соціологією на думку автора?*
- 3. Які тенденції характерні для розвитку сучасної соціології?*

Тема 3.

СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

- 3.1. Суть поняття суспільство та його типи.
- 3.2. Ознаки, структура та функції суспільства.
- 3.3. Характерні риси сучасного суспільства.
- 3.4. Соціальні спільноти та їх типи.
- 3.5. Роль соціальних інститутів в життєдіяльності суспільства.
- 3.6. Система соціальних відносин та соціальних зв'язків.

Ключові поняття та терміни: суспільство, соціальна система, цивілізація, доіндустріальне суспільство, індустріальне суспільство, постіндустріальне суспільство, соціальні зміни, соціальний розвиток, модернізація, соціальна спільнота, соціальний інститут, соціальна дія, соціальний контакт, соціальна взаємодія, соціальні відносини, соціальний контроль.

3.1. Визначення поняття «суспільство» різними вченими

Вчений	Основний зміст поняття
О. Конт	Суспільство – функціональна система, яка виникла у результаті розподілу праці між індивідами та формування певних типів соціальних відносин
Е. Дюркгейм	Суспільство – надіндивідуальна реальність, що базується на колективних уявленнях. Це наймогутніший фокус фізичних і моральних сил, який тільки існує у світі
Дж. Мілль	Суспільство – агрегат індивідів, мислення яких змінюється та еволюціонує
М. Вебер	Суспільство – взаємодія людей, яка є продуктом соціальних дій
К. Маркс	Суспільство – сукупність відносин між людьми, що виникають в історичному розвитку в процесі їх спільної економічної діяльності
В. Парето	Суспільство – соціальна система, що перебуває в стані рівноваги, але рівноваги відносної, бо вона постійно порушується і відновлюється

СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

Ф. Тьонніс	Суспільство – тип організації соціального життя з механічним з'єднанням частин, що утворюють соціальну цілісність, яка характеризується протиборчими намаганнями її учасників, раціональним обміном, розрахунком, усвідомленням корисності і цінності
Т. Парсонс	Суспільство – складно структуроване утворення, найважливішими елементами якого є соціальна система, система культури та система особистості
Е. Фромм	Суспільство – система, що саморганізовується та саморозвивається
Н. Смелзер	Суспільство – об'єднання людей, що має певні географічні кордони, спільну законодавчу систему та певну соціокультурну ідентичність

Суспільство – це сукупність людей, об'єднаних певними зв'язками та відносинами, що склалися в процесі історичного розвитку їх спільної життєдіяльності, спрямованої на відтворювання умов для існування та задоволення життєвих потреб.

Суспільство – це специфічна організація життєдіяльності людей, певний соціальний механізм, система відносин, що зв'язує людей в єдине ціле.

Країна – це відокремлена територія з визначеними кордонами, населенням та суспільним устроєм.

Держава – політична організація суспільства, яка має певний політичний режим, органи та структуру управління.

Співвідношення між поняттями «суспільство», «країна» та «держави» визначає *типологізацію* (класифікацію) суспільств за найважливішими та найсуттєвішими ознаками.

Типи суспільств

Критерії та підходи до типологізації	Тип суспільства	Характерні риси
За кількістю рівнів управління та мірою соціальної диференціації	Прості	У такому суспільстві всі люди рівні у своєму соціальному становищі: тут немає багатих та бідних, класів та держави, правителів та підкорених.

	Складні	З'являються ознаки соціальної нерівності: поділ на тих, хто керує, і тих, ким керують, на багатих і бідних.
За способом здобуття засобів до існування	Суспільство мисливців та збирачів	Виникло 50 тис. р. до н.е. Люди у таких суспільствах проживали невеликими групами, племенами та здобували собі засоби для прожиття мисливством, риболовлю та збиранням їстівних рослин та плодів. У них не існувало соціальної нерівності, а соціальна різниця обмежувалась віком та статтю.
	Скотарське суспільство	Виникло 12 тис. р. до н.е. Люди такого суспільства залежали від розведення одомашнених тварин як джерела свого існування. Чітко виражена соціальна нерівність. Управлялися такі суспільства вождями, ватажками та воєначальниками, які мали значну персональну владу.
	Аграрне суспільство	Виникає приблизно одночасно зі скотарськими суспільствами. В основі матеріальної культури сільськогосподарська праця, полювання та збирання диких плодів. Зберігаються ознаки соціальної нерівності: управляються такі суспільства вождями.
	Традиційні держави або цивілізації	Виникли 6 тис. р. до н.е. і проіснували до XIX ст. В основі їх матеріальної культури сільськогосподарське виробництво. Виникали внаслідок розвитку міст та мали яскраво виражену соціальну нерівність. Управлялися царем або імператором. Характеризуються високим рівнем розвитку культури, науки та мистецтва тому їх часто називають цивілізаціями.

СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

За наявністю писемності	Писемні	Це суспільство, де люди володіють абеткою та фіксацією звуку у матеріальних носіях: клинописах, книгах, газетах тощо.
	Дописемні	Люди вміють розмовляти, але не володіють знаковою системою фіксації мови.
За ціннісним критерієм	Традиційне	Індивіди керуються традиційними цінностями. Такі особливості характеризують доіндустріальне суспільство.
	Суспільство, кероване з середини	Це індустріальне суспільство. У ньому відсутні чіткі моральні норми. Поведінка людей визначається особистими цінностями. Це активізує індивідуальність, посилює вибір, самостійність рішень.
	Суспільство, кероване ззовні	Це постіндустріальне суспільство. Індивід спрямовує та оцінює свою діяльність, орієнтуючись на зовнішні суб'єктивні оцінки колег, друзів, сусідів та громадську думку загалом.
За індустріальним розвитком (Е. Гіденс)	Суспільства «першого світу»	Виникли у XVIII ст. Засновані на індустріальному виробництві. Характерною ознакою є висока соціальна нерівність. До такого типу суспільств можна віднести більшість країн Європи, США, Канаду, Японію.
	Суспільства «другого світу»	Виникли на початку XX ст. (зокрема, після революції 1917 р.) і проіснували до початку 1990-х років. Це тип суспільства заснований на індустрії з економічною системою централізованого планування. Зберігається класова нерівність. До даного типу суспільств відносимо СРСР та Східну Європу до 1989 р., проте соціально-політичні зміни кінця XX ст.

		почали їх перетворювати на економічні системи вільного підприємництва, поступово переводячи їх у категорію суспільств «першого світу».
	Суспільства «третього світу»	Виникли у XVIII ст., коли вони здебільшого були колоніями. Переважна більшість населення таких суспільств задіяна в сфері сільського господарства, при цьому застосовуються традиційні методи виробітку аграрної продукції. Деякі мають системи вільного підприємництва, інші вдаються до централізованого планування. До такого типу суспільств можна віднести Індію, Китай, більшість африканських та південноамериканських країн.
	Нещодавно індустріалізовані країни	Виникли у 70-ті роки XX ст. Це колишні країни «третього світу», які змогли здійснити перехід від сільськогосподарського до індустріального способу виробництва. У таких суспільствах найбільш яскраво виражена класова нерівність. До таких суспільств можна віднести Мексику, Бразилію, Сінгапур, Гонконг, Пд. Корею.
Типологія Г. Спенсера	Військове	Характеризується ієрархічним порядком влади та сильним централізованим контролем. Все життя підпорядковане дисципліні. Індивід примусово підпорядкований соціальному цілому.
	Індустріальне	Переважають промисловість та торгівля, з'являється політична свобода, соціальна організація стає гнучкішою. Влада розглядається як відображення волі індивідів, об'єднання яких є добровільним.

СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

<p>За способом виробництва та формою власності (суспільно-економічні формації К. Маркса)</p>	<p>Первісно-общинне</p>	<p>Не існує соціальної та майнової нерівності. Всі члени суспільства були рівними щодо засобів виробництва, а спосіб отримання частки суспільного продукту був єдиним для всіх. Відсутні приватна власність, класи та держави.</p>
	<p>Рабовласницьке</p>	<p>Основу виробничих відносин становила повна власність на знаряддя праці та засоби виробництва і рабів, які розглядались як одушевлені знаряддя праці. Закріплювалася соціальна нерівність. Панівний клас – рабовласники. Раб вважався головною виробничою силою.</p>
	<p>Феодальне</p>	<p>Зберігається приватна власність та соціальна нерівність. Основні класи: феодалі та селяни. Закріпачені селяни мали на відміну від рабів певні особисті права, але вони були прикріплені до землі, перебували в юридичній залежності від феодалів.</p>
	<p>Капіталістичне</p>	<p>Соціальною базою такого суспільства стають приватні підприємці – власники основних засобів виробництва. Економічна свобода стає базою для створення громадянського суспільства, заснованого на недоторканості приватної власності. Основними соціальними класами є капіталісти та робітники.</p>
	<p>Комуністичне (комунізм, соціалізм)</p>	<p>Характеризується суспільною власністю на засоби виробництва. Відсутня соціальна нерівність. Члени суспільства поділяються на робітників та селян.</p>

За способом здобування засобів до існування (Д. Белл)	Доіндустріальне	Виникло 6 тис. років тому. В основі життєдіяльності людей сільськогосподарське виробництво. Головну роль у суспільстві відіграють церква та армія. Мають відносно просту соціальну структуру суспільства. Нерівність зумовлена переважно статевими та віковими параметрами. Люди проживають у невеликих селищах. Очолювали такі суспільства старійшини. Їм притаманні тісні зв'язки між соціальними групами. Характеризуються традиційною системою цінностей та повільними соціальними змінами
	Індустріальне	Виникло 250 р. тому. Основною економіки такого суспільства є промислове виробництво, в якому задіяна переважна більшість населення. Вагоме місце в житті суспільства відіграють промислово-фінансові корпорації. Сільськогосподарське виробництво стає другорядним. Переважає машинне виробництво. Характерна складна соціальна структура та система управління
	Постіндустріальне	Основою економіки такого суспільства є сфера послуг. Характерна індустріалізація виробництва та споживання. Відбувається комп'ютеризація суспільства. Основі сфери розвитку – освіта та наука. Освіта, професійний досвід, кваліфікація, рівень культури, ціннісні орієнтації – основні критерії класового поділу.

СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

СОЦІОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ СУСПІЛЬСТВА
НАТУРАЛІСТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ суспільство є продовженням закономірностей природи, Космосу
ІДЕАЛІСТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ основним фактором соціального життя є суто духовні мотиви
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНДИВІДУАЛІЗМ
взаємодія індивідів є вихідною основою соціальної організації

КОНЦЕПЦІЇ ВИНИКНЕННЯ СУСПІЛЬСТВА

Концепція	Основна ідея
Інструментальна	суспільство виникло у результаті винаходу людиною знарядь праці, завдяки яким вона навчилася працювати, покращувати рівень свого матеріального життя, що згодом призвело до суспільного розподілу праці та появи майнової та соціальної нерівності
Сексуальна	суспільство виникло у результаті еволюції шлюбно-сімейних відносин: розвиток норм, що регулювали сексуальні та соціальні контакти між людьми стимулював еволюцію общин, зумовивши з часом виникнення соціальної організації
Кратична	в основі аналіз причин появи та подальшої еволюції влади та владних відносин, поділ суспільства на еліту та підлеглих, тобто відносини нерівності призвели до виникнення соціальної організації
Гендерна	заснована на аналізі розподілу соціальних ролей між чоловіками та жінками, можливостями їх самореалізації
Семантична	звертає увагу на особливості розвитку у людини основних психічних процесів (мови, пам'яті, мислення), які призвели до виникнення системи упорядкованих колективних взаємодій

2.2. Ознаки суспільства – це ті стійкі риси, характеристики, які відрізняють суспільство як цілісне соціальне утворення від інших утворень.

- спільність території
- цілісність і сталість
- автономність і самодостатність
- певний рівень культури, системи норм та цінностей

ОЗНАКИ СУСПІЛЬСТВА

- здатність підтримувати і відтворювати високу інтенсивність внутрішніх зв'язків
- самовідтворення, саморегуляція і саморозвиток

ОЗНАКИ СУСПІЛЬСТВА (Е. ШІЛЗ)

об'єднання не є частиною якої-небудь більшої системи (суспільства)
між представниками даного об'єднання укладаються шлюбні союзи
воно поповнюється переважно за рахунок дітей тих людей, які є визнаними його представниками
об'єднання має власну територію
наявність власної назви та історії
наявність власної системи управління
в часі об'єднання існує довше середньої тривалості життя окремого індивіда
наявність загальної системи цінностей, тобто культури

Наявність зазначених елементів дозволяє вести мову про суспільство як соціальну систему. **Соціальна система** – цілісне утворення, основними елементами якого є люди, їх зв'язки, взаємодії та взаємовідносини, соціальні інститути та організації, соціальні групи та спільноти, норми і цінності.

СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА (А. ТОФФЛЕР)

- техносфера (енергетична підсистема, система виробництва, розподілу)
- соціосфера (різні соціальні інститути)
- біосфера
- сфера влади (формальні й неформальні інститути політики)
- іносфера (системи інформації та соціальної комунікації)
- психосфера (сфера міжособистісних стосунків)

СФЕРИ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

- ЕКОНОМІЧНА
- ПОЛІТИЧНА
- СОЦІАЛЬНА
- КУЛЬТУРНА

ФУНКЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

<p><i>забезпечення і відтворення матеріально-економічних умов життя</i></p> <p>(продукування благ для задоволення вітальних потреб, зростання добробуту, матеріального достатку, підвищення рівня комфортності життя)</p>	<p><i>регулювання і організація суспільних відносин</i></p> <p>(забезпечення соціально-політичних і етичних гарантій виживання людства; упорядкування і нормалізація політичних, правових, моральних, релігійних відносин)</p>	<p><i>аккумуляція і зберігання людської духовності</i></p> <p>в соціальних формах науки, мистецтва, релігії, філософії, перетворення їх у механізм соціальної пам'яті і в засоби духовного росту особистості</p>
---	--	--

3.3. РИСИ І ОЗНАКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

РИСИ І ОЗНАКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

- генерування єдиного інформаційно-комунікаційного простору країни, як складової частини світового інформаційного простору;
- вироблення та в подальшому панування в різних сферах перспективних інформаційних технологій, засобів обчислювальної техніки та телекомунікацій;
- на додаток до ринків природних ресурсів, праці та капіталу створення та розвиток ринку інформації та знань, перехід інформаційних ресурсів суспільства в реальні ресурси соціально-економічного розвитку, фактичне задоволення потреб суспільства в інформаційних продуктах та послугах;
- в системі суспільного виробництва збільшення ролі інформаційно-комунікаційної інфраструктури;
- удосконалення рівня освіти, культурного та науково-технічного розвитку за рахунок розширення можливостей систем інформаційного обміну на міжнародному, національному та регіональному рівнях та підви-

щення ролі кваліфікації, професіоналізму та здібностей до творчості як найважливіших характеристик послуг праці;

- створення ефективної системи забезпечення прав громадян і соціальних інститутів на вільне отримання, поширення та використання інформації як основної умови демократичного розвитку.

ПОЗИТИВНІ РИСИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	НЕГАТИВНІ РИСИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА
<ul style="list-style-type: none"> - збільшення перспективи швидко здійснювати інформаційні зв'язки на великих відстанях (між країнами, континентами); - збільшення можливостей швидко, у великому обсязі сприймати, опрацьовувати та зберігати інформацію на компактних технічних засобах; - інтегрування різних комунікаційних технологій: теле-, радіо- та обчислювальної техніки 	<ul style="list-style-type: none"> - зростання можливості швидкого витоку, перехоплення, спотворення та знищення інформації; - експлуатація технічних засобів та технологій в антисоціальній діяльності: політичній, військовій, економічній

Соціальні зміни – тип руху соціальних явищ, процесів та соціальних структур у суспільстві, у результаті якого виникають, нагромаджуються і трансформуються якісні відмінності між ними, створюється багатоманітність соціальної реальності. Це перехід соціального суб'єкта з одного стану в інший, істотна трансформація соціальної організації, соціальних інститутів.

СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ		
Види соціальних змін	Джерела соціальних змін	Причини та механізми соціальних змін
<p><i>Структурні</i> соціальні зміни (структурні зміни соціальних інститутів, соціальних організацій тощо)</p> <p><i>Процесуальні соціальні зміни</i> (зміни, що зачіпають соціальні процеси)</p>	<p><i>Внутрішні</i> (виникають у результаті функціонування самої соціальної системи)</p> <p><i>Зовнішні</i> (є наслідком взаємодії соціальної системи з зовнішнім середовищем)</p>	<p><i>Економічні</i> (розвиток виробництва та виробничих сил)</p> <p><i>Соціальні</i> (диференціація та ускладнення соціальної структури суспільства)</p>

СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

<p>Функціональні соціальні зміни (зміни стосовно функцій різних соціальних систем)</p> <p>Мотиваційні соціальні зміни (зміни у сфері мотивації індивідуальної чи колективної діяльності)</p>		<p>Культурологічні (поступ в науці, техніці, технологіях)</p>
--	--	--

Соціальна модернізація – різноманітні прогресивні соціальні зміни, у результаті яких соціальна система, підсистема, покращує своє функціонування. Наприклад, процес перетворення традиційного суспільства в індустріальне.

ВИДИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

- первинна або органічна модернізація (підготовлена внутрішньою еволюцією суспільства, здійснюється за допомогою ресурсів власного розвитку, починається не з економіки, а з культури та зміни суспільної свідомості)
- вторинна або неорганічна модернізація (пов'язана з індустріалізацією країн, що розвиваються, і, які намагаються наздогнати рівень розвитку передових країн. Починається не з культури, а з економіки та політики)

3.4. Соціальна спільнота – сукупність людей, об'єднаних відносно стійкими соціальними зв'язками, відносинами, яка має загальні ознаки, що надають їй неповторної своєрідності.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ

- умови соціальної реальності, що вимагали об'єднання
- спільні інтереси значної частини індивідів
- розвиток державності і форми організації людей, що виникають разом з нею у вигляді різноманітних соціальних інститутів
- спільна територія, що зумовлює міжособистісні контакти

ОЗНАКИ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ

умови життєдіяльності, опосередковані політичними, економічними та соціальними особливостями
спільні інтереси індивідів, що взаємодіють між собою
відношення до конкретних соціальних інститутів та цінностей
соціально-професійні характеристики індивідів, об'єднаних у спільноту
приналежність до територіальних утворень

ТИПИ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ

<p>МАСОВА СОЦІАЛЬНА СПІЛЬНОТА</p> <p>сукупність індивідів, яких об'єднують певні спільні погляди, схильності, смаки (фан-клуб, мітинг, демонстрація)</p>	<p>ГРУПОВА СОЦІАЛЬНА СПІЛЬНОТА (СОЦІАЛЬНА ГРУПА)</p> <p>сукупність індивідів, яка існує реально, фіксується емпірично, характеризується відносною цілісністю, є самостійним суб'єктом історичної та соціальної дії, поведінки (сім'я, професійні, демографічні групи)</p>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Статистичний характер (за своїми параметрами вона є сумою одиниць, досить аморфним утворенням). 2. Ймовірна природа (входження до її складу індивідів має невпорядкований, випадковий характер, її межі відкриті, невизначеними є кількісний та якісний склад). 3. Ситуативний спосіб існування (виникає та існує на основі та в межах певної діяльності). 4. Гетерогенність складу, тобто в ній руйнуються кордони між існуючими в суспільстві соціальними, демографічними та іншими групами. 5. Аморфне становище в складі більш широких соціальних утворень та нездатність витупати в якості їх структурного утворення. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Органічний характер (наявність цілісної внутрішньої структури). 2. Визначеність та стійкість меж (відносно висока стабільність існування в часі та просторі). 3. Здатність здійснювати різноманітні види діяльності. 4. Гомогенність складу (всі індивіди входять до групи за певними визначеними ознаками). 5. Входження в більш широкі спільноти в якості їх структурного утворення.

ВИДИ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП

- ЗА РОЗМІРОМ ТА СТАТУСОМ: малі, великі, формальні, неформальні
- ЗА СТУПЕНЕМ: первинні, вторинні, закриті, обмежені, відкриті
- ЗА ЗМІСТОМ: демографічні, територіальні, професійні, етнічні, класові

Мала соціальна група – група, в якій соціальні відносини виступають у формі безпосередніх особистісних контактів. Вона налічує від двох до кількох десятків чоловік.

Велика соціальна група – це класові, етнічні, релігійні спільноти, до яких належить велика кількість осіб, що проживає на значній території.

Основні відмінності великої та малої соціальної групи

Велика соціальна група	Мала соціальна група
<ul style="list-style-type: none"> • не орієнтовані на групові цілі дії; • постійно діючим фактором соціального контролю є групові думки; • конформізм щодо групових норм 	<ul style="list-style-type: none"> • мають раціональні цілеорієнтовані дії; • соціальний контроль здійснюється здебільшого зверху до низу, оскільки рідко застосовують групову думку як складовий його (контролю) елемент; • показують конформізм відносно політики, що проводиться активною частиною групи

Формальна соціальна група – група, групова структура та діяльність якої раціонально організовані та стандартизовані з чітко приписаними груповими нормами та правилами, цілями та рольовими функціями.

Неформальна соціальна група – невелика і часто спонтанно організована група, яка не має формально встановлених правил, цілей, що регулюють взаємодію в цій групі.

Відкрита соціальна група – не висуває до бажаючих жодних особливих вимог, для неї характерний вільний доступ.

Обмежена соціальна група – у такій соціальній групі критерії прийому менш суворі, ніж у закритих групах.

Закрита соціальна група – застосовує чіткі критерії прийняття нових членів.

Первинна соціальна група – невелика група людей, між якими існують тісні прямі контакти, що відображають різні аспекти їх особистостей. Важливу роль в ній відіграють сталі емоційні стосунки, які визначають сутність даної групи (наприклад, сім'я).

Вторинна соціальна група – група людей, між якими майже відсутні емоційні зв'язки, а їх взаємодія зумовлена прагненням досягти певної мети (наприклад, трудовий колектив).

Соціально-класові групи – спільності людей, що відрізняються їх місцем в системі суспільного виробництва.

Соціально-етнічні групи – спільності, що ґрунтуються на спорідненості в мові, культурі, звичаях, традиціях (українці, білоруси, німці).

Соціально-професійні групи – характеризуються за приналежністю індивідів, що їх складають до тієї чи іншої професії (лікарі, будівельники, юристи).

Соціально-територіальні групи – спільності, що визначаються за територією проживання своїх членів (міські і сільські жителі).

Соціально-демографічні групи – відрізняються за статтю, віком, расою, місцем народження (жінки, чоловіки, діти).

3.5. Соціальний інститут (від лат. *institution* – організація, лад) – це форма закріплення і форма здійснення спеціалізованої діяльності, яка забезпечує стабільне функціонування суспільних відносин. Соціальний інститут – це певним чином організована, стандартизована і узгоджена форма суспільних відносин, орієнтована на задоволення соціально значимих потреб.

Вперше в соціологічній науці поняття «соціальний інститут» застосував Г. Спенсер.

Визначення поняття «соціальний інститут» різними вченими

Вчений	Основний зміст поняття
Г. Спенсер	Соціальні інститути є каркасом соціуму, що виникають внаслідок процесу диференціації суспільства. Суспільство складається з репродуктивного, розподільчого та регулюючого інститутів

СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

Е. Дюркгейм	Соціальні інститути є найважливішим засобом самореалізації людини, а їх призначення полягає в упорядкуванні відповідальності між інституціональними формами на новими потребами суспільства
К. Маркс	Соціальні інститути – форми організації та регулювання соціальної діяльності, які склалися історично внаслідок розвитку виробничих відносин
Дж. Герберт, П. Бергер, Т. Лукман	Соціальний інститут – типові реакції індивідів на типові ситуації; інстанції соціалізації, кінцевою метою яких є «виробництво» індивідів, що тотожні вимогам даного суспільства
Р. Маківер, Р. Берштедт	Соціальний інститут – усталений, організований спосіб дії, який постійно відтворюється у повсякденній життєдіяльності людей
В. Томас, Ф. Знанецький	Соціальні інститути – зразки та правила поведінки людей
Т. Парсонс	Соціальні інститути – ті зразки поведінки, які у суспільстві є нормативними, тобто відповідними, легальними та очікуваними
П. Сорокін	Соціальні інститути – це механізми соціального тестування, селекції і розподілу інститутів у суспільстві
М. Маліковський	Соціальний інститут – це формальне або неформальне суспільне утворення, наділене матеріальним і нематеріальними засобами діяльності, завдяки яким воно виконує спеціальні дії, котрі забезпечують об'єднання людських намагань, регуляцію поведінки та задоволення певних суспільних потреб
І. Гавриленко	Соціальні інститути – стійкі утворення, які забезпечують відносну стабільність суспільних зв'язків, відносин і форм діяльності в межах суворої внутрішньої (соціальна структура у широкому значенні) та зовнішньої (міждержавний та міжнародний порядок) соціальної організації
С. Фролов	Соціальний інститут – це організаційна система соціальних зв'язків і норм, яка об'єднує значущі суспільні цінності і процедури, що задовольняють основні потреби суспільства

ТИПИ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ

- ЗА КІЛЬКІСТЮ ВИКОНУВАНИХ ФУНКЦІЙ: монофункціональні, поліфункціональні
- ЗА СФЕРОЮ І ФУНКЦІОНАЛЬНИМ ЗМІСТОМ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ: економічні, політичні, культурні, релігійні
- ЗА ХАРАКТЕРОМ ОРГАНІЗАЦІЙ: формальні, неформальні

Формальні соціальні інститути започатковують свою роботу на чітких принципах (законах, інструкціях, правових актах, указах), реалізують управлінські та контрольні функції на підставі санкцій, пов'язаних із заохоченням та покаранням (адміністративним та кримінальним), наприклад, держава, парламент, армія, школа.

Неформальні соціальні інститути не мають чіткої нормативної бази. не мають чіткої нормативної бази, наприклад, культурні та соціальні фонди, об'єднання за інтересами. Соціальний контроль у таких інститутах встановлюється за допомогою норм, закріплених у громадській думці, традиціях, звичаях.

ФУНКЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ

- закріплення і відтворення суспільних відносин у певній галузі
- інтеграція та згуртування суспільства
- регулювання та соціальний контроль
- комунікативна функція або залучення людей до діяльності

Соціальні зв'язки, які лежать в основі соціальних інститутів називаються **інституціональними**. Процес виникнення, становлення, розвитку та історичних змін соціальних інститутів називається **інституціоналізацією**.

ФАКТОРИ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ

I – відповідна соціальна потреба. Призначення соціальних інститутів організовувати спільну діяльність людей задля задоволення певних соціальних потреб. Це можливо лише у процесі спільної соціальної взаємодії

II – в основі соціальних інститутів соціальні зв'язки, взаємодії та відносини конкретних осіб та груп. Проте їх не можна зводити до суми цих осіб та їх взаємодій. Соціальні інститути є самостійними суспільним утворенням, що має надіндивідуальний характер та логіку розвитку

III – наявність власної системи цінностей та правил, що визначають мету діяльності соціального інституту. Ці норми пропонують, дозволяють або забороняють певні види поведінки, що робить дії людей доцільними та корисними

IV – наявність необхідних матеріальних, фінансових, трудових, організаційних ресурсів, які суспільство повинно стабільно поповнювати шляхом капіталовкладень у них та підготовкою кадрів

**КЛЮЧОВІ СОЦІАЛЬНІ ПОТРЕБИ,
ЯКІ ПОРОДЖУЮТЬ ПРОЦЕСИ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ (Г. ЛЕНСКІ)**

- потреба комунікації (мова, освіта, зв'язок);
- потреба у виробництві товарів і послуг;
- потреба у розподілі благ і привілеїв;
- потреба безпеки громадян, захисту їх життя та благополуччя;
- потреба у підтримці системи нерівності (розміщення груп за позиціями, статусами);
- потреба у соціальному контролі за поведінкою членів суспільства.

**СТРУКТУРНІ
ОЗНАКИ
СОЦІАЛЬНИХ
ІНСТИТУТІВ**

- певна сфера діяльності суспільних відносин;
- заклади для організації спільної діяльності людей, які мають повноваження виконувати соціальні, управлінські, організаційні ролі та функції;
- поведінку людей у рамках соціального інституту регулюють специфічні соціальні норми та приписи;
- цілі інституту досягаються за рахунок наявності певних матеріальних засобів (установи, банки, обладнання)

Риси соціальних інститутів (С. Фролов)

СІМ'Я	ДЕРЖАВА	ЕКОНО-МІКА	ОСВІТА	РЕЛІГІЯ
а. Установки і зразки поведінки				
прихильність лояльність відповідаль- ність повага	лояльність субординація легальність	продук- тивність виробництво продукту економність	прагнення до знань від- відування та сумлінність у навчанні	лояльність шанобли- вість поклоніння
б. Культурні символи				
обручка шлюбний ритуал	прапор герб гімн	фабрична марка патентний знак реклама	форма атестат диплом	хрест ікони Біблія
с. Утилітарні культурні риси				
дім квартира присадиб- на ділянка меблі	суспільні будинки бланки форми	магазин фабрика устаткування	класи бібліотеки стадіони підручники	церква церковний реквізит
д. Усні та письмові кодекси поведінки				
сімейні за- борони і допущення	конституція закони	контракти ліцензії по- ложення	правила учнівства	віра церковні заборони
е. Ідеологія				
кохання сумісність індивідуа- лізм	демократія націоналізм державне право	монополія право на працю віль- на торгівля	рівність у навчанні академічна свобода	православ'я католицизм іудаїзм іслам

ЕЛЕМЕНТИ СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ
(ДЖ. БЕРНАРД, Л. ТОМПСОН)

- зразки або правила
- усні та письмові традиції
- символічні риси
- утилітарні риси
- цілі та завдання, що належать до зовнішніх функцій інституту

ЕЛЕМЕНТИ СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ (Я. ЩЕПАНСЬКИЙ)

- мета та сфера діяльності
- соціальні ролі та статуси регулюються системою норм соціального інституту
- функції передбачені для досягнення мети
- засоби й настанови для досягнення мети та реалізації функцій

ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

- виникнення потреби, задоволення якої вимагає сумісних організованих дій, регулювання спільних цілей
- під час соціальної взаємодії, що здійснюється методом спроб та помилок, формуються соціальні норми та правила
- поява процедур, пов'язаних з нормами і правилами
- інституціоналізація правил та норм (їх прийняття та практичне застосування)
- встановлення системи санкцій для підтримки норм та правил, диференційованість їх застосування в окремих випадках
- створення системи статусів і ролей, які охоплюють всіх без винятку членів інституту
- період формалізації соціального інституту: розпочинається панування правил, які стають самоціллю та перестають бути правилами, що регулюють діяльність. Ці процеси пов'язані з надмірним прагненням до акуратності та компетентності
- період дезорганізації: інститут втрачає попередню гнучкість й життєздатність та в результаті або припиняє свою діяльність, або реорганізується в новий соціальний інститут

Соціальна організація (від лат. *organizo* – повідомляю, влаштовую) – специфічна формалізована група, яка має повноваження від суспільства на здійснення певної діяльності в рамках певного соціального інституту та здійснює систему конкретних функцій. Це спеціальна, структурована група, яка забезпечує досягнення певної мети за допомогою раціональних засобів.

РИСИ СОЦІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

- соціальна організація є певним засобом вирішення завдань: вона створена для реалізації певних цілей, прагне якнайшвидше та ефективніше їх досягти
- соціальна організація має чітку ієрархічну будову (її члени розподіляються по ієрархічній драбині відповідно до статусів та ролей)
- соціальна організація є формою соціальних відносин, яка змінюється відповідно до зміни типу суспільства та ступеня розвитку матеріального виробництва: вона виникає на основі поділу праці, її спеціалізації за функціональною ознакою
- кожна соціальна організація має певний координуючий орган або систему управління, що формують власні механізми та засоби регулювання та контролю за діяльністю різних елементів організації

3.6. Соціальна дія – будь-яка дія індивіда, що передбачає орієнтацію на інших людей задля задоволення власних потреб та досягнення цілей. Це спосіб розв'язання соціальних проблем, суперечностей, основою яких є протистояння інтересів і потреб основних соціальних сил суспільства.

Поняття «соціальна дія» ввів до соціології М. Вебер для позначення дій індивіда, направлених на вирішення життєвих проблем, які свідомо орієнтуються на відповідну поведінку людей

ОЗНАКИ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ	СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ
- суб'єктивна мотивація індивіда - свідомо орієнтація індивіда на реакцію з боку інших (очікування)	- суб'єкти, що діють - орієнтація на інших - джерела дії (мотиви та інтереси) - умови, засоби та результати
КЛАСИФІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ДІЙ	
За ступенем внеску у відтворення й розвиток суспільних відносин:	- репродуктивні - креативні - деструктивні
Залежно від проблем, що розв'язуються:	- політичні - економічні - культурні
За типом суб'єктів, що діють :	- масові - колективні - індивідуальні

СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

За способом здійснення:	- реформаторські - революційні
За ступенем раціональності:	- афективні - традиційні - раціональні
За типом орієнтації:	- інструментальні - комунікативні
За ступенем мотивації:	- глибоко мотивовані - свідомо сплановані - спонтанні

Соціальний зв'язок – набір факторів, чинників, що визначають спільну діяльність людей для досягнення певних цілей. Мова про буд-які соціокультурні обов'язки індивідів або груп відносно один одного. Поняття «соціальний зв'язок» ввів Е. Дюркгейм, який вважав, що можна вести мову про соціальні зв'язки в групі, організації, у суспільстві в цілому.

ЕЛЕМЕНТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ

- СУБ'ЄКТИ ЗВ'ЯЗКУ (ІНДИВІДИ, СПІЛЬНОТИ)
- ПРЕДМЕТ ЗВ'ЯЗКУ (З ПРИВОДУ ЧОГО ВІН ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ)
- «ПРАВИЛА ГРИ» МІЖ ІНДИВІДАМИ

ФАКТОРИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ НАЯВНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

природно-біологічні (визначаються спадковими ознаками: стать, раса, етнічна приналежність)

психологічні (наприклад, почуття спільності з іншими людьми, що і об'єднує людей у відповідні соціальні групи)

соціально-інституційні (спеціально створені правила, норми, які особливим чином регламентують соціальні зв'язки і відносини, визначаючи порядок дії соціальних об'єктів в межах соціального інституту і контролюючи їх)

ВИДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ

Соціальний контакт – це поверхневий швидкоплинний зв'язок, при якому відсутня система споріднених дій суб'єктів відносно один до одного

Соціальна взаємодія (інтерація) – форма спілкування, яка передбачає систематичний, взаємний вплив індивідів

Кооперація – взаємодія індивідів чи груп об'єднаних розв'язанням спільних завдань. Кооперація виникає там і тоді, де і коли стає очевидною перевага об'єднаних зусиль над індивідуальними. Кооперація передбачає поділ праці.

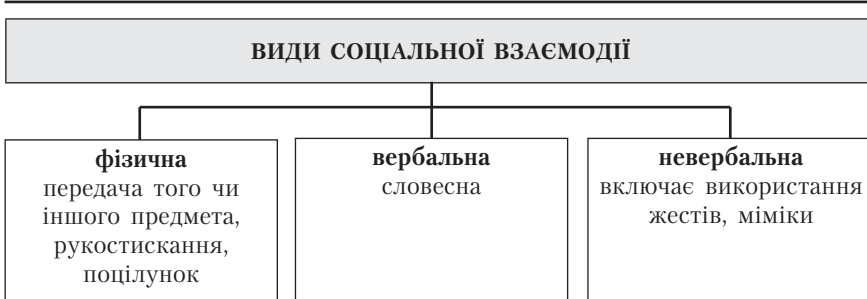
Конкуренція – індивідуальна чи групова боротьба за володіння дефіцитними цінностями (благами). Ними можуть бути гроші, власність, популярність, престиж, влада. Дефіцитними вони є тому, що обмежені, не можуть бути поділені порівну на всіх.

Конфлікт – будь-які види боротьби між спільнотами чи індивідами з метою досягнення або утримання якихось об'єктивних цінностей (засобів виробництва, економічної позиції, статусу, влади тощо), підкорення, нейтралізації чи усунення дійсного або уявного суперника.

Суперництво – боротьба за суспільне визнання особистих досягнень і якостей. Для нього характерна демонстрація взаємної переваги шляхом досягнення загальнозначущої, престижної мети. Суперництво може вилитися в конфлікт, а може протікати спокійно.

ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

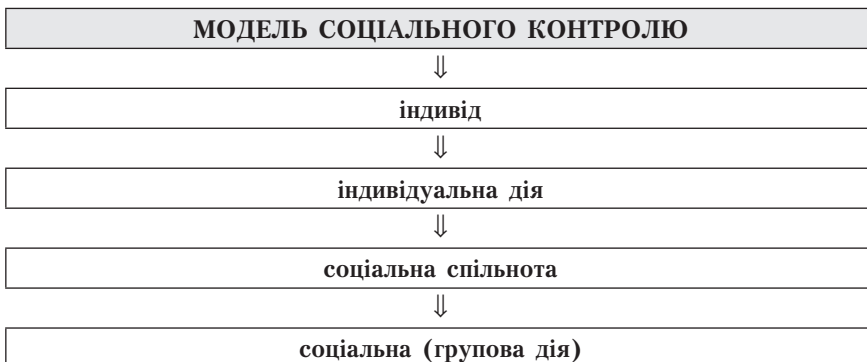
Теорія	Теоретик	Основний зміст
Теорія соціального обміну	Дж. Хоманс	Соціальна взаємодія – це складна система обмінів, в основі якої співвідношення затрат та винагород, тобто поведінка індивіда зумовлена тим, чи винагороджуються його вчинки та як саме
Теорія соціальної взаємодії символічного інтеракціонізму	Дж. Г. Мід, Г. Блумер	Природа людини та організованість суспільного життя це продукт соціальної комунікації, повсякденної взаємодії людей, постійної взаємної адаптації. Соціальна взаємодія опосередковується певними символічними засобами (мова, жести), яким кожен учасник взаємодії надає відповідного значення
Драматургічна теорія	Е. Гоффман	Соціальний світ замальовується як природний театр. Всі люди є як акторами, так і глядачами, і їх ролі – це соціальні ролі, які вони відіграють у повсякденному житті. Теорія будується на понятті «управління враженнями». Люди зацікавлені в тому, щоб інші ставились до них добре, а тому самі створюють ситуації, в яких вони можуть справити добре враження на оточення
Етнометодологія	Г. Гарфінкель	Організованого соціального світу не існує. Люди самі створюють певні «сценарії» поведінки з іншими, домовляючись один з одним. Комунікація між людьми несе вагомішу інформацію, ніж та, яка висловлюється вербально, оскільки існує ще й фонове (неявне) знання, що складає основу буденного соціального життя. Фонові очікування це природні властивості повсякденного життя, засади практичної дії. Люди сприймають та пояснюють світ завдяки використанню фонових очікувань, що пов'язані з моральними наслідками. Тому вчені повинні вивчати насамперед не те, що сказано, а як це сказано та, в якому контексті

Соціальні відносини – це відносно стійкі зв'язки між індивідами та соціальними групами, що обумовлені їх неоднаковим положенням в суспільстві та роллю в суспільному житті

ВИДИ СОЦІАЛЬНИХ ВІНОСИН	
За обсягом владних повноважень:	відносини по вертикалі та горизонталі
За ступенем регламентування:	формальні та неформальні
За способом спілкування індивідів:	безособові та опосередковані, міжособові або безпосередні
За суб'єктами діяльності:	міжорганізаційні, внутріорганізаційні
За рівнем справедливості:	справедливі й несправедливі

Важливим атрибутом соціальних відносин є соціальний контроль. **Соціальний контроль** – засіб саморегуляції соціальної системи, що забезпечує упорядковану взаємодію її елементів шляхом нормативного (у тому числі правового) регулювання. Це сукупність засобів і методів впливу суспільства на небажані форми поведінки з метою їх знищення або мінімізації

ЕЛЕМЕНТИ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

- **ЦІННОСТІ** – це загальноприйняті принципи та переконання, відповідно до яких людина живе та приймає рішення
- **НОРМИ** – загальновизнане правило, зразок поведінки дій індивідів, соціальних груп
- **ЗВИЧКИ** – особлива форма поведінки людини, яка виявляється у схильності до повторення однотипних дій у подібних ситуаціях
- **САНКЦІЇ** – інструмент регуляції спільнотою поведінки своїх членів, який використовується для стимулювання бажаної та припинення небажаної поведінки, для забезпечення порядку, внутрішньої згуртованості та стабільності суспільного життя

Види санкцій	
Формальні позитивні санкції	публічне схвалення з боку влади та інших офіційних організацій: державні премії, стипендії, вручення грамот, нагородження орденами, медалями тощо
Неформальні позитивні санкції	публічне схвалення: визнання авторитету, слава, повага, доброзичлива посмішка, визнання лідерських якостей тощо
Формальні негативні санкції	різного роду покарання, передбачені законом, державними наказами, адміністративними інструкціями: арешт, ув'язнення, звільнення, штрафи, конфіскація майна тощо
Неформальні негативні санкції	покарання, непередбачені офіційними інстанціями: громадський осуд, зауваження, ігнорування, плітки, скарга, наклеп тощо

2. План семінарського заняття

1. Суть поняття суспільство. Основні концепції походження суспільства.
2. Основні ознаки, елементи та функції суспільства.
3. Типологізація суспільств.
4. Характеристика сучасного суспільства.
5. Соціальні спільноти та їх типи.

6. Соціальні інститути та організації.
7. Соціальна взаємодія та регуляція соціальних зв'язків.

3. Практичні завдання та справи

Завдання 1.

Дайте відповіді на наступні запитання (групова бесіда):

1. Що спільного та відмінного між поняттями «суспільство», «країна», «держава»?
2. У чому специфіка соціологічного аналізу суспільства?
3. Назвіть основні ознаки суспільства.
4. Назвіть фактори, що впливають на соціальне життя.
5. Проаналізуйте погляди зарубіжних і вітчизняних соціологів на сутність, основні засади функціонування і розвитку суспільства як соціального феномена.
6. Охарактеризуйте теорії виникнення суспільства, їх слабкі та сильні сторони.
7. Доведіть, що суспільство можна розглядати як систему, що має власну структуру.
8. Назвіть основні риси інформаційного суспільства.
9. Охарактеризуйте основні функції суспільства.
10. Які критерії типологізації суспільств вам відомі?
11. Чому сучасне суспільство має назву інформаційного?
12. Охарактеризуйте основні тенденції розвитку сучасного українського суспільства.
13. Назвіть основні типи соціальних спільнот.
14. Яку роль відіграють соціальні інститути в житті суспільства?
15. Назвіть основні причини і наслідки інституційної кризи.
16. Які основні ознаки соціальних інститутів Вам відомі?
17. Охарактеризуйте причини та прояви дисфункцій соціальних інститутів.
18. Назвіть основні риси соціальних організацій.
19. Охарактеризуйте основні елементи соціального контролю.
20. Вплив соціальних санкцій на поведінку людини.
21. Назвіть основні механізми соціального контролю.
22. На Вашу думку, соціальні інститути зменшують свободу особистого вибору індивіда, примушують його діяти за певними стандартами, а не так, як він того бажає?
23. Порівняйте соціальний контакт та соціальну взаємодію.

Завдання 2.

Співставте визначення суспільства з їх авторами:

- а) суспільство – сукупність відносин між людьми, що складаються в історичному розвитку в процесі їх спільної економічної діяльності;
- б) суспільство – функціональна система, основними підставами виникнення якої став розподіл праці;
- в) суспільство – над індивідуальна реальність, що базується на колективних уявленнях;
- г) суспільство – це взаємодія людей, яка є продуктом соціальних дій.
1. М. Вебер;
 2. О. Конт;
 3. Е. Дюркгейм;
 4. К. Маркс.

Завдання 3.

Заповніть таблицю.

Основні ознаки суспільства	Основні підсистеми суспільства

Завдання 4.

Розв'яжіть наступні формули:

1. $A+B+C+D=E$

де: **A, B, C, D** – суспільні сфери;
E – сферне членування суспільства

2. $A+B+C+D+E+F=G$

де: **A, B, C, D, E, F** – елементи суспільства;
G – структура суспільства за Тоффлером

3. $A+B+C=D$

де: **A, B, C** – риси інформаційного суспільства;
D – інформаційне суспільство

4. $A+B+C+D=E$

де: **A, B, C, D** – види соціальних змін;
D – соціальні зміни

5. $A+B+C+D+E=F$

де: **A, B, C, D, E, F** – риси інституту політики;

F – соціальний інститут політики;

6. $A+B+C+D=E$

де: **A, B, C, D** – приклади соціальних організацій інституту економіки;

D – соціальний інститут економіки.

7. $A+B+C=D$

де: **A, B, C** – елементи соціального контролю;

D – соціальний контроль.

Завдання 5.

Дайте відповідь «так» або «ні» на наступні питання:

1. Суспільство існувало тоді, коли не було ще ні країн, ні держав?
2. Суспільство виникає на певній стадії розвитку держави.
3. Де немає писемності, там немає цивілізації.
4. Протосуспільство – найдавніший тип суспільства.
5. Ознакою суспільства є суверенність.
6. Суспільство – найбільша група.
7. Менеджери – масовий клас постіндустріального суспільства.
8. Прогрес – глобальний процес, регрес – локальний.
9. Реформа – стрибкоподібний вид соціального прогресу.
10. Соціальні спільноти забезпечують функцію соціального прогресу.
11. Близькість – характерна риса первинних відносин.
12. Без соціальних інститутів суспільство існувати не може.
13. Кожна дія людини є соціальною.
14. Групи з непарною кількістю учасників є стабільнішими.
15. Соціальні інститути є символом порядку та організованості у суспільстві.
16. Соціальна організація є формою соціальних відносин, що змінюється відповідно до зміни типу суспільства та ступеня розвитку матеріального виробництва.
17. Без кризи не може бути і розвитку соціального інституту.
18. Конкуренція – це боротьба за суспільне визнання особистих досягнень і якостей.
19. Функцію соціалізації в суспільстві виконують економічні інститути.
20. Нобелівська премія – позитивна санкція.

Завдання 6.

Розташуйте у правильній відповідності види соціальних груп з їх прикладами:

- а) студентська академгрупа;
 - б) сім'я;
 - в) рух зелених;
 - г) колектив вузу.
1. Масова соціальна група;
 2. Первинна соціальна група;
 3. Мала соціальна група;
 4. Вторинна соціальна група.

Завдання 7.

Доповніть наступний перелік

Основними ознаками соціального інституту сім'ї є:

- а) установки та взірці поведінки – _____;
- б) культурні символи – _____;
- в) утилітарні культурні риси – _____;
- г) усні і письмові кодекси поведінки – _____;
- г) ідеологія – _____.

Завдання 8.

Проведіть відповідність між вченими та їх науковими досягненнями:

- а) здійснив класифікацію соціальної дії;
 - б) запровадив до наукового обігу поняття «соціальний інститут»;
 - в) виділив ознаки соціальних інститутів;
 - г) автор теорії соціального обміну.
1. Дж. Хоманс;
 2. Г. Спенсер;
 3. С. Фролов;
 4. М. Вебер.

Завдання 9.

Розташуйте у правильному порядку основні етапи процесу інституціалізації:

1. Створення системи статусів та ролей.
2. Закріплення соціальних норм та процедур.
3. Зародження потреби.
4. Проведення процедур.

5. Визначення цілі.
6. Розробка соціальних норм.
7. Встановлення системи санкцій.

Завдання 10.

Завершіть фрази.

- Основними критеріями типологізації суспільств є ...
До появи індустріального суспільства призвели ...
До ознак простого суспільства належать ...
На соціальне життя впливають різні фактори, зокрема, ...
Характерними рисами сучасного суспільства є ...
Згідно теорій методологічного індивідуалізму взаємодія індивідів ...
Первинні соціальні групи характеризуються ...
Призначення соціальних інститутів полягає у ...
Основною ознакою формальних інститутів є ...
Однією з найважливіших функцій соціальних організацій в суспільстві є ...
Соціальні організації відрізняються від соціальних інститутів ...
Причиною інституційної кризи є ...
Соціальна дія є складним структурним процесом, у якому можна виділити наступні процеси та фази ...
Структура та механізм соціальної взаємодії включає ...
Суб'єктами соціальних відносин виступають ...

Завдання 11.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів.

1. Основна одиниця суспільства:
 - А) людина;
 - Б) соціальна спільність;
 - В) соціальні організації.
2. Суспільне життя організовує:
 - А) культура;
 - Б) політика;
 - В) взаємодія індивідів.
3. Методологічний індивідуалізм основою соціальної організації розглядає:
 - А) духовні мотиви;
 - Б) взаємодію індивідів;
 - В) розвиток природи.

4. Функція суспільства регулювання і організації суспільних відносин передбачає:
- А) продукування благ для задоволення вітальних потреб людини;
 - Б) упорядкування нормалізація політичних, правових, моральних відносин;
 - В) зростання матеріального достатку населення.
5. Рушійна сила діяльності соціального об'єкта:
- А) потреби;
 - Б) цінності;
 - В) інтереси.
6. Структура суспільства у вузькому значенні позначається поняттям:
- А) соціальна структура суспільства;
 - Б) громадянське суспільство;
 - В) соціальна спільність.
7. Основні проблеми соціального життя відображаються:
- А) у соціальних діях;
 - Б) соціальних інтересах;
 - В) соціальних цінностях.
8. Характерною рисою простого суспільства є:
- А) наявність соціальної стратифікації;
 - Б) відсутність соціальної нерівності, класів, страт;
 - В) наявність держави.
9. Який з перелічених типів суспільств належить до ранніх суспільств:
- А) аграрне суспільство;
 - Б) нещодавно індустріалізоване суспільство;
 - В) суспільства першого світу.
10. Соціальна спільність – це:
- А) сукупність людей, які пов'язані між собою спільними умовами життєдіяльності, інтересами, цілями;
 - Б) стійка та організована форма діяльності певної групи людей;
 - В) сукупність взаємозв'язаних установ та організацій;
11. Первинна соціальна група – це:
- А) сукупність людей, об'єднаних відносно стійкими соціальними зв'язками;
 - Б) класові, етнічні спільноти, до яких належить велика кількість осіб;

В) невелика група людей, між якими існують прямі контакти, що відображають різні аспекти їх особистостей.

12. Деякі дослідники вважають оптимальною за чисельністю групи:

- А) з 5 чоловік;
- Б) з 2 чоловік;
- В) з 10 чоловік.

13. Масова соціальна спільнота – це:

- А) невелика група людей, між якими існують прямі контакти;
- Б) сукупність індивідів, яких об'єднують певні спільні погляди, смаки;
- В) група людей, між якими майже відсутні емоційні зв'язки.

14. Соціальний інститут – це:

- А) взаємопов'язана система відносин між різними соціальними об'єктами;
- Б) сукупність взаємозв'язаних установ та організацій;
- В) стійка та організована форма діяльності певної групи людей.

15. Соціальні зв'язки, які є основою соціальних інститутів, називаються:

- А) інституціональними;
- Б) суспільними;
- В) індивідуальними.

16. Власність, гроші, банки, торгівля – це:

- А) політичні інститути;
- Б) культурні інститути;
- В) економічні інститути.

17. Студентська академгрупа є прикладом:

- А) великої соціальної групи;
- Б) вторинної соціальної групи;
- В) малої соціальної групи.

18. Які з перерахованих ознак не характеризують малу групу:

- А) чисельність групи від 2-х до 20 чоловік;
- Б) членство в групі залежить від спільного походження;
- В) стабільний склад;
- Г) нетривала в часі.

Завдання 12.

Проаналізуйте наступні тексти.

Веблен Т. Теория праздного класса: для науч. б-к / пер. с англ. и вступ. статья С. Г. Сорокиной; общ. ред. В. В. Мотылева. М.: Прогресс, 1984. С. 200–217. Переклад з рос. Л.Й. Гуменюк

Життя людини в суспільстві так само, як життя інших індивідів, – це боротьба за існування, а, отже, це процес відбору соціальних інститутів. Еволюція суспільного устрою стала процесом природного відбору соціальних інститутів. Триваючий розвиток інститутів людського суспільства і природи, як і досягнутий у цьому плані прогрес, можна в загальних рисах звести до природного відбору найбільш пристосованого способу мислення та процесу вимушеного пристосування індивідів до оточення, що поступово змінюється з розвитком суспільства і соціальних інститутів, в умовах в яких протікає людське життя. Соціальні інститути не тільки самі є результатом процесу відбору і пристосування, що формує переважачі або домінуючі типи відносин і духовну позицію; вони в той же час є особливими способами існування суспільства, які утворюють особливу систему суспільних відносин і, отже, в свою чергу, виступають дієвим фактором відбору. Так що зміна інститутів приводить, у свою чергу, до подальшого відбору індивідів з найбільш пристосованим складом характеру і до пристосування звичок і темпераменту окремих людей до змінюваного внаслідок утворення нових інститутів оточення.

Сили, під дією яких відбувається формування соціального устрою і розвиток людського суспільства, в кінцевому рахунку, безумовно, зводяться до взаємодії живого організму з навколишнім середовищем, але безпосередньо для даного розгляду ці сили найкраще можуть бути пояснені умовами навколишнього середовища, частково суспільного, частково природного, і самою людиною з її більш-менш визначеним фізичним і духовним складом. Як правило, в сукупності своїх рис така людина не залишається незмінною, в основному, звичайно, під дією принципу збереження при відборі окремих сприятливих змін. Відбором сприятливих змін є, можливо, значною мірою збереження окремих етнічних типів. В історії розвитку будь-якого суспільства, де населення є сумішшю різних етнічних елементів, в будь-який даний момент часу той чи інший, з декількох розповсюджених і відносно стабільних типів конституції і темпераменту, стає домінуючим. Така ситуація, що включає в

себе діючі в даний час соціальні інститути, сприятиме виживанню і пануванню того, а не іншого типу характеру; і тип людини, яка пройшла такий відбір, для того щоб далі розвивати і продовжувати успадковані від минулого інститути, буде в певній істотній мірі формувати ці інститути за своїм власним образом і подобою. Однак, крім такого відбору, який має місце серед досить стійких рис характеру і способу мислення, одночасно з ним, звичайно, триває процес відбору і пристосування способу мислення в межах загальної сфери схильностей, характерних для домінуючого етнічного типу або типів.

Відбір серед відносно стійких типів може вносити зміни в основні властивості характеру будь-якого населення, але існує також мінливість через пристосування всередині етнічного типу і завдяки відбору, що відбувається серед конкретних, звичних поглядів стосовно будь-яких соціальних відносин або групи відносин.

[...] Інститути мають змінюватися при зміні обставин, оскільки за своєю природою вони є звичними способами реагування на стимули, які створюються цими змінними обставинами. Розвиток інститутів є розвиток суспільства. Інститути – це, по суті справи, поширений спосіб мислення в тому, що стосується окремих відносин між суспільством і особистістю і окремих виконуваних ними функцій; і система життя суспільства, яка складається із сукупності діючих в певний час або в будь-який момент розвитку якого завгодно суспільства, з психологічного боку може бути охарактеризована в загальних рисах як переважаюча духовна позиція або поширене уявлення про спосіб життя в суспільстві. Що стосується її загальної для людей властивості, ця духовна позиція, або теорія способу життя, зводиться, в кінцевому рахунку, до широко розповсюдженого типу характеру.

Сьогоднішня обстановка формує інститути завтрашнього дня внаслідок процесу примусового відбору, діючи на звичні погляди людей на речі і таким чином змінюючи або зміцнюючи точку зору або духовну позицію, успадковану від минулого. Інститути – іншими словами, звичний спосіб мислення, керуючись яким живуть люди, успадковуючи, таким чином, від минулого часу, часу більш чи менш віддаленого, але як би там не було, вони вироблені в минулому і успадковані від нього. Інститути – це результат процесів, що відбувалися в минулому, вони пристосовані до обставин минулого і, отже, не перебувають у повній згоді з вимогами тепе-

рішнього часу. Такий процес відбору і пристосування в силу його природи ніколи не наздожене поступально мінливу обстановку, в якій в будь-який час знаходиться суспільство, бо оточення, обстановка, потреби суспільного життя, під дією яких відбувається пристосування і проводиться відбір, змінюються день у день, і кожен наступний стан суспільства, ледве встигнувши встановитися, вже виявляє тенденцію до старіння. Коли суспільство робить крок вперед у своєму розвитку, сам цей крок є зміною ситуації, що вимагає нового пристосування, він стає відправним моментом для нового кроку в пристосуванні, і так далі до нескінченності.

Слід зазначити також, хоча, можливо, це буде нудною банальністю, що існуючі в наші дні інститути – прийнята в даний час система суспільного життя – не зовсім підходять до сьогоднішньої ситуації. У той же час звичний образ мислення людей має тенденцію продовжувати своє існування невизначено довго, крім тих випадків, коли до його зміни змушують обставини. Ці, таким чином успадковані інститути, цей спосіб мислення, точки зору, настрої і здатності розуму, та й багато іншого є, отже, найбільш консервативним фактором. Це фактор соціальної інерції, психологічної інерції, консервативності.

Структура суспільства змінюється, розвивається, пристосовується до мінливих обставин лише внаслідок зміни в способі мислення деяких соціальних груп, або, в кінцевому рахунку, через зміни, що відбуваються в звичній громадській думці складаючих спільність особистостей. Еволюція суспільства є по суті процесом адаптації, що відбувається під тиском обставин в мисленні окремих людей, які вже більше не терплять звичного способу мислення, сформованого в минулому при іншому збігові обставин і йому відповідаючого.

[...] Перебудова способу мислення, підкоряючись гострій необхідності, яка диктується зміненою ситуацією, щоразу проводиться людьми з запізненням і неохоче і лише тоді, коли до того змушує ситуація, яка зробила прийняті погляди непридатними. Реорганізація інститутів і звичних поглядів проводиться згідно із зміненим оточенням у відповідь на тиск ззовні, і за своїм характером вона є реакцією на спонукання до змін. Гнучка і вільна реорганізація, тобто здатність соціальної структури розвиватися, залежить, отже, в значній мірі від ступеня свободи, яку дає окремому члену суспільства обстановка в певний даний момент часу, – від міри по-

ступливості окремих членів суспільства примусовим діям з боку оточення. Якщо якась частина суспільства або певна соціальна група в певному істотному відношенні не схильна до дії оточення, то погляди і спосіб життя цієї частини суспільства або цієї соціальної групи будуть з великим запізненням пристосовуватися до зміни загальної ситуації; до певного часу ця частина суспільства буде затримувати процес його перетворення. В такому привілейованому становищі щодо економічних сил, спрямованих на зміну і реорганізацію, знаходиться багатий клас неробів. І можна сказати, що сили, які впливають на реорганізацію соціальних інститутів, особливо в сучасному індустріальному суспільстві, є, в кінцевому рахунку, майже повністю економічними за своєю природою.

1. Як автор розуміє суть соціальних інститутів?
2. Які фактори, на думку Т. Веблена, вплинули на становлення та подальший розвиток основних соціальних інститутів?

Американская социологическая мысль. Тексты / Общ. ред. В.И. Добренкова. / Пер. с англ. Т. Новиковой. М., 1996. С. 328–332. Переклад з рос. Л.Й. Гуменюк

[...] Під первинними групами я маю на увазі групи, які характеризуються тісними, безпосередніми зв'язками (associations) і співпрацею. Вони первинні в декількох сенсах, але головним чином через те, що вони є фундаментом для формування соціальної природи і ідеалів індивіда. Результатом тісного зв'язку в психологічному плані є певне злиття індивідів у певне загальне ціле, так що навіть самість індивіда, принаймі у багатьох відношеннях, виявляється спільним життям і метою групи. Можливо, найбільш простий спосіб опису цієї цілісності – сказати, що вони є якесь «ми»; вона містить в собі той тип співпереживання і взаємного ототожнення, для якого «ми» є природним виразом. Людина живе, занурюючись в цю цілісність відчуття, і виявляє головні цілі своєї волі саме в цьому відчутті.

Не слід припускати, що єдність первинної групи є єдністю суцільної гармонії і любові. Це завжди диференційована і, як правило, змагальна єдність, яка допускає самоствердження і різні присвоювальні пристрасті; але пристрасті ці спеціалізовані співпереживанням і підпорядковуються або мають тенденцію підпорядковуватися впорядкуванню з боку якогось загального настрою. Індивід буде висувати якісь претензії, але головний об'єкт, на який вони

спрямовані, буде бажаним місцем в думках інших, і він відчує прихильність загальним стандартам служіння і чесної гри. Так, хлопчик буде оскаржувати у своїх товаришів місце в команді, але понад такі суперечки буде ставити загальну славу свого класу і школи.

Найбільш важливі, хоча аж ніяк не єдині сфери цього тісного зв'язку і співпраці – сім'я, ігрова група дітей, сусіди і громадська група старших. Вони практично універсальні, притаманні всім часам і всім стадіям розвитку; відповідно вони складають основу всього універсального в людській природі і в людських ідеалах. Кращі порівняльні дослідження сім'ї, такі, як роботи Вестермарка і Говарда, представляють нам її не тільки як якийсь універсальний інститут, а й як більшою мірою однакову у всьому світі, ніж це можна було вивести з перебільшення ролі різних специфічних звичаїв, ранню школу досліджень. [...]

Отже, ці групи є джерелами життя – не тільки для індивіда, але і для соціальних інститутів. Вони лише частково оформляються особливими традиціями і в більшій мірі виражають якусь загальну природу.

1. *Про які ознаки первинних груп веде мову автор?*
2. *У чому полягає суть первинних соціальних груп?*

Смелзер Н. Социология: пер. с англ. М.: Феникс, 1994. С. 79–82. Переклад з рос. Л.Й. Гуменюк

Інститутом називається сукупність ролей і статусів, призначена для задоволення певної соціальної потреби. Ми живемо у високо інституціоналізованому суспільстві. Наприклад, інститутом є наша система освіти. Вона включає ресурси і ролі, необхідні для передачі знань і культурних цінностей від одного покоління іншому. Економічні інститути виробляють і розподіляють товари і послуги. Сім'я також є інститутом – вона створює нових членів суспільства. Навіть з найпростіших видів взаємодії будуються складні інститути. [...]

Однією з важливих рис інституту є його відповідність «соціальної потребі». Люди, вочевидь, не можуть існувати без колективних об'єднань – а спільнот і суспільств, які зберігаються протягом тривалого часу. Ця тенденція, напевно, зумовлена біологічною залежністю людей один від одного, перевагами співробітництва і розподілу праці з метою виживання у порівнянні із зусиллями окремих індивідів, а також винятковою здатністю людей взаємо-

діяти один з одним на основі символічної комунікації [...]. Але, незважаючи на явні переваги колективного життя у порівнянні з індивідуальним, суспільства зберігаються автоматично. Частина енергії суспільства повинна бути спрямована на самозбереження і самовідтворення. У зв'язку з цим дослідники ввели поняття «соціальних потреб», або «соціальних функцій». [...]

Герберт Спенсер (1897), порівнюючи суспільство з біологічним організмом, виділяв потребу в «активній обороні» (мова про військову справу) для боротьби з «оточуючими ворогами і грабіжниками», потребу в діяльності, що підтримує «основні засоби існування» (сільське господарство, виробництво одягу), потребу в обміні (тобто в ринках) і потребу в координації цих різних видів діяльності (тобто в державі).

Нарешті, більш сучасні дослідники Г. Ленські і Дж. Ленські (1970) склали наступний перелік основних елементів, необхідних для підтримки цілісності суспільства. 1. Комунікація між членами суспільства. У будь-якому суспільстві є спільна розмовна мова. 2. Виробництво товарів і послуг, необхідних для виживання членів суспільства. 3. Розподіл цих товарів і послуг. 4. Захист членів суспільства від фізичної небезпеки (штормів, повеней та холоду), від інших біологічних організмів (наприклад, комах-шкідників) і ворогів. 5. Заміна вибуваючих членів суспільства шляхом біологічного розмноження і за допомогою засвоєння індивідами певної культури в процесі соціалізації. 6. Контроль за поведінкою членів суспільства з метою створення умов для творчої діяльності суспільства і врегулювання конфліктів між його членами. Ці соціальні потреби задовольняються не автоматично. Для їх задоволення потрібно об'єднати зусилля членів суспільства. Ці спільні зусилля здійснюються інститутами. Економічні інститути, що включають ринки і такі виробничі об'єднання, як фабрики, створені для задоволення 2-й і 3-й потреб, відповідно до класифікації Г. Ленські і Дж. Ленський. Сім'я і навчальні інститути пов'язані з організованою діяльністю заради задоволення п'ятої потреби. Медичні інститути сприяють захисту членів суспільства і їх біологічного відтворення (за допомогою акушерства і педіатрії). І нарешті, правові та урядові інститути (суди, поліція і в'язниці) здійснюють контроль за поведінкою членів суспільства. [...]

Інститути служать не тільки для організації спільної діяльності людей заради задоволення їхніх соціальних потреб. Вони та-

кож регулюють використання ресурсів, якими володіє суспільство. Розглянемо, наприклад, економічні інститути, пов'язані з виробничою діяльністю комерційних фірм, виробничих підприємств, сімейних ферм та інших організацій. Економісти вважають, що для виробництва товарів і послуг всі вони повинні мати у своєму розпорядженні чотири види ресурсів: 1) землю або всю сукупність природних ресурсів і технічних знань; 2) працю або мотивацію і навички людей; 3) капітал або багатство, що вкладається в засоби виробництва; 4) організацію чи спосіб поєднання і координації перших трьох видів ресурсів

Для діяльності інших інститутів також необхідні ресурси. [...]

Отже, інститути являють собою соціальний утворення, організоване для використання ресурсів суспільства у формах інтеракції заради задоволення тієї чи іншої соціальної потреби. Однією з важливих функцій інститутів є стабілізація діяльності людей, шляхом зведення її до більш-менш передбачуваних зразків соціальних ролей. [...] У навчальних інститутах багато ролей теж точно визначені: учитель, учень, адміністратор, секретар, сторож; для їх засвоєння потрібні певні зразки взаємодії людей, які виконують саме ці ролі.

Однак дана характеристика інститутів в певній мірі вводить в оману. Інститути представлені як абсолютно стійкі і незмінні утворення. Тому на закінчення цієї глави слід підкреслити різноманітність форм і мінливість інститутів. У примітивних і землеробських суспільствах економічні потреби задовольняються, головним чином, за допомогою інституту сім'ї та системи родинних зв'язків, в рамках яких здійснюється основна виробнича діяльність. Наприклад, в сільських сім'ях батьки, діти і часом інші родичі самі працюють на своїх фермах; їм навіть в голову не приходять використовувати працю «найманого працівника», який не є членом сім'ї або родичем. У комерційному та промисловому суспільстві роль сім'ї у виробничій діяльності значно знижується, вона обмежується веденням домашнього господарства і турботою про дітей; виробництво товарів і послуг здійснюється, головним чином, такими організаціями, як фабрики і контори, відділені від сім'ї.

Слід також підкреслити, що інститути дуже рідко залишаються стійкими протягом тривалого часу. Умови, що впливають на них, постійно змінюються. Що стосується інституту медицини, то з розвитком нових технологій, наприклад, вдосконалених скануючих

пристрої і ниркового діалізу, не тільки виникли нові ролі (скажімо, фахівців з медичної техніки), але змінилися навіть традиційні відносини між практикуючим лікарем і пацієнтом: вони перейшли в стосунки між численним персоналом лікарні і пацієнтом. Реанімаційна технологія не тільки кардинально змінила можливості лікарів рятувати життя пацієнтів, але і стала причиною виникнення безлічі етичних проблем, пов'язаних з відповідальністю за життя людини. [...]

1. *Назвіть основні риси та функції соціальних інститутів?*
2. *Яку роль в життєдіяльності суспільства відіграють соціальні інститути?*

Тема 4.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА

- 4.1. Основні види та елементи соціальної структури суспільства.
- 4.2. Теорії соціальної нерівності.
- 4.3. Соціальна структура українського суспільства.

Ключові поняття та терміни: соціальна структура суспільства, соціальний статус, соціальна роль, статусний набір, соціальна стратифікація, соціальний клас, вищий клас, середній клас, нижчий клас, андерклас, соціальна мобільність, бідність, маргіналізація.

4.1. Соціальна структура суспільства – сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою упорядкованих стосовно одна одної соціальних спільностей, соціальних верств, станів і відносин між ними.

РИСИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СУСПІЛЬСТВА

- соціальну структуру суспільства утворюють різноманітні соціальні елементи, наприклад соціальні групи, соціальні інститути, соціальні спільності тощо;
- всі складові елементи соціальної структури суспільства мають різний ступінь впливу на соціальні процеси та явища й виконують різні соціальні ролі;
- між складовими елементами соціальної структури суспільства існують відносно стабільні взаємозалежні зв'язки;
- взаємозв'язок між елементами соціальної структури, що забезпечує цілісність останньої, тобто одні й ті ж самі соціальні суб'єкти можуть бути частинами різних складових одиниць суспільства;
- багатофункціональність і стабільність – кожен елемент соціальної структури суспільства виконує свої специфічні функції, які відрізняються від ролей інших соціальних елементів, що й визначає значну кількість соціальних функцій суспільства

ЕЛЕМЕНТИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СУСПІЛЬСТВА

Соціальний статус – це певна позиція людини в соціальній структурі групи і суспільства, що пов'язана з іншими позиціями через систему прав і обов'язків

Соціальна роль – сукупність вимог, які пред'являються до осіб, що займають певні соціальні позиції

<p>Головний статус – найбільш характерний для людини статус, який визначає стиль життя, коло знайомих тощо.</p> <p>Особистісний статус – становище, яке людина займає в малій або в первинній групі, що зумовлене ставленням до нього оточуючих.</p> <p>Природний статус – визначається такими показниками як стать, раса, національність.</p> <p>Набутий статус – позиції, які людина набуває в процесі життєдіяльності.</p> <p>Досягнутий статус – людина одержує завдяки власним зусиллям, бажанню вільного вибору, заслугам.</p> <p>Змішаний статус – має риси набутого та досягнутого статусу.</p>	<p>Суб'єктивно-сприймаюча роль – суб'єктивна уява про те як людина має себе поводити у взаємодії з іншими особами відповідно до їх соціальних статусів.</p> <p>Уявляюча роль – система певних очікувань соціальних груп стосовно рольової поведінки особистості із відповідним соціальним статусом.</p> <p>Граюча роль – реально втілена у конкретних вчинках поведінка певної особистості, що володіє певним статусом.</p>
СТАТУСНИЙ НАБІР	РОЛЕВИЙ НАБІР
ВИДИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СУСПІЛЬСТВА	
<p>Соціально-демографічна структура – це сукупність спільностей людей, що виділяються за такими ознаками: стать, вік, сімейний стан, місце народження та проживання</p>	<ul style="list-style-type: none"> - статеві-вікова структура (чоловіки та жінки, різні вікові групи); - сімейна структура (сім'ї; члени сім'ї, котрі проживають окремо, самотні люди; крім того, тут виділяються групи за «шлюбним станом» – жонаті, заміжні, нежонаті, незаміжні, вдови та вдівці, люди, які ніколи не перебували у шлюбі); - генетична структура (місцеві уродженці, старожили, новосели).
<p>Соціально-професійна структура – сукупність існуючих у суспільстві професійних груп і відносин між ними. В її основі лежить поділ на окремі види професій, які потребують спеціальних знань та трудових навиків. Вона відображає технічні відносини щодо раціонального використання виробничих сил суспільства</p>	<p>має вигляд ієрархічної системи, що утворена прорангованими соціальними позиціями працівників, між якими формуються певні системи соціальних зв'язків. Ці зв'язки фіксують єдність типу соціальної діяльності та професійні відмінності як форму соціальних відмінностей. На цій основі формуються якісно різні системи</p>

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА

	моральних та культурних цінностей професійної діяльності.
<p>Соціально-територіальна структура – сукупність стійких спільнот людей, які формуються на основі соціальної неоднорідності умов життєдіяльності у різних територіальних утвореннях, та відносин між цими спільнотами</p>	<ul style="list-style-type: none"> - первинні соціально-територіальні спільноти – спільноти людей, сформовані на основі політико-адміністративного (республіки, штати, провінції) або адміністративно-територіального принципу (області й райони); - регіон – означена одиниця територіальної структури (область, частина країни, група країн), яка складає більш або менш єдиний територіально-господарчий комплекс; - типи поселень – історично утворені, обумовлені поділом праці форми соціальної і просторової організації суспільного виробництва та проживання населення. До них належать, насамперед, сільські та міські поселення.
<p>Соціально-етнічна структура – сукупність спільностей людей, що формуються за особливостями мови, культури, традицій, звичаїв, менталітету (нації, народи, племена)</p>	<p>формується в межах державних кордонів, вона складається з етнічних груп (народів), що населяють країну, і чинних міжетнічних відносин. Її основу складають класи, верстви та прошарки.</p>
<p>Соціально-класова структура – сукупність суспільних класів, певні їх зв'язки і відносини</p>	<p>Класи – великі соціальні спільності людей, що займають різні позиції в системі суспільного виробництва (вищий, середній, нижчий класи, андерклас).</p> <p>Соціальна верства – частина суспільного класу, соціальна група, сукупність індивідів, зайнятих економічно й соціально рівноцінними видами праці, які отримують приблизно рівну матеріальну та моральну винагороду. Наприклад, еліта, менеджери, кваліфіковані робітники, військовослужбовці тощо.</p>

	<p><i>Соціальний прошарок</i> – частина суспільного класу, яка вирізняється в його межах певними ознаками (доходами, престижем, рівнем освіти, культури тощо) наприклад, інтелігенція, підприємці.</p>
--	---

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІАЛЬНИХ РОЛЕЙ (Т. ПАРСОНС)
емоційність (одна роль вимагає емоційної стриманості, інша – цілковитої розкутості)
спосіб одержання (одні притаманні людині органічно, інші виборюються)
масштаб (одні ролі сформульовані і суворо обмежені, а інші нечіткі й розмиті)
міра формалізації (дія згідно з жорстко встановленими правилами і приписами або довільна дія)
характер і скерування мотивів (орієнтовані на особистий прибуток або на загальне благо)

4.2. Теорії соціальної нерівності.

Теоретичні моделі класової структури

<p>Дихотомна класова модель К. Маркса</p>	<p>Класи – великі групи людей, які відрізняються одна від одної місцем в системі суспільного виробництва: за їх ставленням до засобів виробництва; роллю в суспільній організації праці; за способами отримання й розмірах їх суспільного майна. Існують такі класи як буржуазія, пролетаріат, між якими знаходиться дрібна буржуазія, крім того, виокремлює ще селянство та інтелігенцію. Еволюція класової структури йде у напрямку посилення ворожнечі, протиріч між двома основними класами (буржуазія і пролетаріат), що спричиняє соціалістичну революцію, яка ліквідує поділ суспільства на класи</p>
<p>Класово-статусна модель М. Вебера</p>	<p>Класи – групи людей, які мають доступ до ринку та пропонують певні послуги. Крім того, існують групи, які не пов'язані з ринковою ситуацією та відрізняються за способом життя. Виділяє клас власників, робітників, дрібну буржуазію, інтелігенцію, білокомірцевих службовців</p>
<p>Класова модель Р. Дарендорфа</p>	<p>Визначає клас з точки зору моделей влади. Існують: панівний клас, безкласові групи, які різняться ставленням до влади. В основі класових відносин – постійний конфлікт інтересів</p>
<p>Класова модель Е. Гіденса</p>	<p>Ринкові можливості індивідів лежать в основі класових відмінностей. Критеріями ринкових можливостей є відносини власності, освітня та технічна кваліфікація, позиції у владних структурах. Виділив вищий клас, середній, нижчий або робітничий клас</p>
<p>Класова модель Е. Райта</p>	<p>В соціальній структурі виділив: буржуазію, дрібну буржуазію, робітничий клас. Критерієм поділу є власність, обмін та влада. У соціальній структурі проміжне становище займають так звані суперечливі соціальні утворення: менеджери та контролюючі особи, дрібні підприємці, напівсамостійні працівники</p>
<p>Класова модель Д. Девіса</p>	<p>Вертикальна класифікація людей та їх груп спричинена розподілом функцій у суспільстві. Основними критеріями поділу є рівень освіти, професійний престиж, власність і прибуток. Соціальна структура суспільства складається з вищого, середнього, робітничого і нижчого класів</p>

Класова модель Дж. Голдторпа	Соціальна структура представлена такими класами: клас послуг (менеджери, адміністративні працівники); робітничий клас; проміжний клас, що включає службовців, дрібних підприємців і самостійних працівників, технічний персонал
---	---

Термін «еліта» (від франц. *elite* – кращий, відбірний) з'являється у науковій термінології на рубежі XIX – XX ст. У широкому значенні поняттям «еліта» позначається вищий прошарок суспільства, який є відносно закритим за чисельністю та контролює основні економічні, політичні та культурні ресурси суспільства. Засновниками теорії еліт були В. Парето та Г. Моска. Велика заслуга у розвитку цієї теорії належить Р. Міхельсу.

теорія еліт В. Парето

- Еліта – група осіб, що володіють вищими показниками у своїй галузі діяльності, тобто обрана меншість найздібніших і найпродуктивніших людей.
- Сформулював теорію кругообігу еліт, що пояснює динаміку соціального розвитку.
- Залежно від методів володарювання виділив два типи еліт:
еліта лисиць, в якій переважає «інстинкт комбінацій»: здатність лавірувати, переконувати, обманювати. Даному типові еліти при владі притаманні суспільні тенденції до зміни.
Еліта левів. Цей тип еліти у своєму правлінні робить ставку на силові методи впливу та неохочий до компромісів. Леви є консерваторами та тяжіють до стабільних форм організації суспільного життя.

теорія еліт Г. Моска

- Еліта – найактивніші у політичному відношенні люди, зорієнтовані на владу; організована меншість, що здійснює управління неорганізованою більшістю.
- Правлячий клас монополізує владу, використовуючи легітимні та нелегітимні методи для її збереження.
- Панування еліт існує в будь-якому суспільстві – це природний закон його існування. З переходом від однієї історичної епохи до іншої відбуваються зміни панівної еліти: змінюється її склад, структура, вимоги до неї, але як правлячий клас вона завжди існує, більше того, саме панівна еліта визначає історичний процес.

теорія еліт Р. Міхельс

- Суспільство не може існувати без панівного чи політичного класу, наявність його – це постійно діючий фактор соціальної еволюції.
- Найефективнішою є влада тих груп, які забезпечуватимуть підтримку своєї діяльності з боку широких мас. Керування суспільством завжди є справою організованої меншості, яка нав'язує суспільству певний порядок. Панування тих, кого обирають, над тими, хто обирає, спричиняє численні суперечності демократичного устрою.
- Будь-які правлячі угруповання прагнуть зберегти та посилити свої владні позиції, при цьому концентрація влади в руках відносної меншості призводить до зловживання нею. Так відбувається процес трансформації цієї меншості у касту, який має незворотний характер, унаслідок чого будь-яка найдемократичніша влада замикається сама на собі і перетворюється на олігархічну.

Соціальна стратифікація (від лат. *stratum* – пласт, прошарок) – це ієрархічно організована структура соціальної нерівності, яка існує в певному суспільстві в певний історичний період. Це соціологічне поняття, яке означає диференціацію соціальних груп у суспільстві за ознаками: дохід, влада, престиж, освіта.

Вивчення соціальної нерівності – одна з найважливіших сфер соціології. Інструментом у досягненні цього є **теорія соціальної стратифікації**. Вона є основною загально прийнятою і стандартизованою методикою соціологічного аналізу соціальної структури різних країн світу. Вихідні ідеї теорії соціальної стратифікації закладені К. Марксом, М. Вебером та П.Сорокіним. Теорія соціальної стратифікації з'являється у 40-ві рр. XX ст. Її авторами є американські соціологи Т. Парсонс, Р. Мертон, К. Девіс, У. Мур та інші вчені, які вважали, що соціальну стратифікацію спричинив розподіл функцій у суспільстві.

ТИПИ СТРАТИФІКАЦІЇ

<p>Закриті стратифікаційні системи (закрита стратифікація) – орієнтуються на приписні статуси особистості (походження) і передбачають різного роду бар'єри між стратами, які жорстко дистанціюють їх та мінімізують соціальні переміщення між ними</p>	<p>Відкриті стратифікаційні (класові) системи (відкрита стратифікація) – в її основі набуті статуси особистості (освіта, рівень доходів, доступ до прийняття владних рішень); вони також передбачають можливість достатньо високої соціальної мобільності, що пов'язана з реалізацією соціального потенціалу особистості</p>
<p>Рабство – економічна, соціальна та юридична форма залежності людей, що межує з повним безправ'ям і крайньою мірою нерівності. Історично склались патріархальна (примітивна) та класична (зріла) форми рабства.</p>	<p>Соціальний клас – елемент соціально-стратифікаційної системи, соціальна група, що об'єднує людей з спільним соціально-економічним та політичним статусом.</p>
<p>Касты – групи людей, що мають особливий соціальний ранг, характеризуються спільним походженням, шлюбом і професією.</p>	
<p>Стан – соціальна група, яка володіє закріпленими звичаями або юридичним законом, правами та обов'язками, що передаються у спадок. В основі станового поділу була земельна власність: чим більше землі мала людина, тим більшими правами та привілеями вона користувалася. Права і обов'язки кожного стану визначались юридичним законом і освячувались релігійною доктриною.</p>	

ВІДМІННОСТІ КЛАСОВОЇ СИСТЕМИ ВІД РАБОВЛАСНИЦЬКОЇ, КАСТОВОЇ АБО СТАНОВОЇ (Е. ПІДЕНС)

- Межі поділу між класами не є чітко визначеними. Критеріями класової приналежності не можуть бути закон, релігійні традиції, успадковані привілеї. Не існує жодних формальних заборон на змішані шлюби між представниками різних класів.
- Класові позиції завжди відкриті для досягнення. Тут завжди є поширеним явище соціальної мобільності при чому, як висхідної, так і низхідної.
- Основним критерієм виникнення класу є різниця в економічному становищі між різними угрупованнями індивідів, нерівність у володінні та контролі над економічними ресурсами. Водночас, в інших типах стратифікації важливими є, насамперед, неекономічні фактори (наприклад, вплив релігії на індійську систему кастового поділу).
- Класові системи завжди широкомасштабні та носять знеособлений характер. В інших типах стратифікаційних систем в основі нерівності персональні взаємини обов'язку або зобов'язань – між кріпаком і поміщиком, рабом і його господарем або індивідами з вищої і нижчої каст. Наприклад, одна з головних засад класових відмінностей полягає в нерівних умовах праці та її оплати; ці нерівності стосуються усіх людей у специфічних професійних категоріях, виникаючи внаслідок економічних обставин, що характеризують економіку в цілому.

Найчастіше в структурі сучасних суспільств виділяють три частини: багаті (вищий клас), заможні (середній клас) та бідні (нижчий клас). Кожна з цих частин, в свою чергу поділяється на підкласи (прошарки, страти). При цьому кожна країна має свої власні особливості. У 60-ті роки ХХ ст. в США і Великій Британії для означення найбільш бідних груп населення з'являється термін «андерклас».

Вищий клас	соціальна група, яка займає панівне та найбільш привілейоване положення в соціальній структурі суспільства: представники вищого класу контролюють основну частину економічних та політичних ресурсів, зазвичай мають високий рівень освіти й кваліфікації та займають найбільш престижні місця в соціальній ієрархії (правляча еліта, крупні бізнесмени, фінансисти, банкіри, частина творчої інтелігенції)
-------------------	---

Середній клас	соціальна група, яка займає проміжне місце між соціальними «верхами» та «низами». Це група людей з високою освітою та кваліфікацією, активною громадянською позицією, зі стійкими доходами, що дозволяють їм в повній мірі забезпечувати свої основні соціальні потреби (середні і дрібні підприємці, люди з постійною зайнятістю та регулярним доходом)
Нижчий клас	соціальна група населення, що перебуває внизу стратифікаційної системи. Зазвичай це люди з низьким рівнем освіти, низьким потенціалом, з різних обставин недостатньо пристосовані до життя в суспільстві, не завжди здатні задовольнити свої основні соціальні потреби (малокваліфіковані робітники, особи без професійної кваліфікації)
Андерклас	соціальна категорія людей, які виключені із соціальної структури суспільства. Це найбідніші групи населення, так звані пасивні бідні, які не беруть участь у політичному процесі (не голосують на виборах та не беруть участі в різних громадських організаціях), перестали шукати роботу (чи не шукали – спадковий андерклас) та змушені жити на соціальну допомогу від держави

**ОСНОВНІ
ОЗНАКИ
АНДЕРКЛАСУ**

- БІДНІСТЬ
- БЕЗРОБІТТЯ
- ПАТЕРНАЛІЗМ
- ДЕПРИВАЦІЯ
- ЕКОНОМІЧНА ЗАЛЕЖНІСТЬ
- ВИКЛЮЧЕННЯ ІЗ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ
- ОСОБЛИВА СУБКУЛЬТУРА

Узагальненим показником існування класових відмінностей є так звані *життєві шанси* або можливості. Поняття «життєві шанси» запропонував М. Вебер. **Життєві шанси** – матеріальні винагороди, соціальні та культурні можливості чи брак можливостей, на які може очікувати типовий член групи чи класу в межах певного суспільства.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА

Стратифікаційна система суспільства Л. Уорнера		
Вищий клас	Верхній-вищий клас	«аристократи по крові» – найбільш успішні бізнесмени, керуючі загальнонаціональних корпорацій, співвласники престижних фірм, вищі військові та політичні чини, які мають потужні родові клани, відрізняються великим багатством та елітним способом життя
	Нижній-вищий клас	головним чином складається з «нових багатих», які ще не встигли створити родові клани, але встигли захопити високі пости в промисловості, бізнесі та політиці
Середній клас	Верхній-середній клас	дрібна буржуазія і високооплачувані професіонали, спосіб життя наближається до великосвітського, але вони не можуть собі дозволити наддорогих речей
	Середній-середній клас	добре оплачувані службовці, середньо оплачувані професіонали, представники інтелігентних професій
	Нижній-середній клас	нижчі службовці, кваліфіковані робітники, праця яких є більш розумовою ніж фізичною
Нижчий клас	Верхній-нижчий клас	середньо і малокваліфіковані працівники, зайняті у масовому виробництві. Для них характерні: невисокий рівень освіти, пасивне дозвілля, примітивні розваги, зловживання алкоголем
	Нижній-нижчий клас	«соціальне дно» – люди, що перебувають поза межею бідності, декласовані елементи

Стратифікаційна структура (модель У. Уотсона)

Вищий клас	Вищий-вищий клас	представники впливових багатих династій, власники великих імперій, які володіють значними ресурсами влади, багатством і престижем
	Нижній-вищий клас	банкіри, власники крупних фірм, видатні політики, котрі досягли вищих статусів у ході конкурентної боротьби або завдяки особистим характеристикам. Проте, вони не мають достатнього впливу у всіх галузях діяльності суспільства або вважаються «вискочками» з точки зору представників найвищого прошарку
Середній клас	Вищий-середній клас	успішні бізнесмени, наймані управлінці, провідні юристи, лікарі, вчені, спортсмени, які своїх сферах діяльності володіють високим престижем та, як правило, не претендують на вплив у державних масштабах
	Нижній-середній клас	наймані працівники – інженери, середні та дрібні чиновники, викладачі, наукові працівники, висококваліфіковані працівники і т.д., основна мета яких – підвищення статусу в межах даного класу, успіх та кар'єрне зростання. Це найчисельніший клас у західних розвинутих країнах
Нижчий клас	Вищий-нижчий клас	переважно наймані працівники. Цей клас найбільш залежний від вищих класів і постійно бореться за поліпшення умов життя
	Нижній-нижчий клас	представники різних маргінальних груп населення, безробітні, робітники-емігранти, безхатченки тощо

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА

Соціальна стратифікація радянського суспільства (модель Т. Заславської)	
Вищий клас	номенклатура – вищі верстви партійної, господарської, державної, військової бюрократії; відомі представники науково-технічної інтелігенції
Верстви, які обслуговують вищий клас	ідеологічні працівники, партійні журналісти, пропагандисти, викладачі суспільствознавства, командири армії, флоту, КДБ, МВС, медперсонал спецполіклінік, письменники, дипломати, водії персональних машин
Нижчий клас	наймані працівники: робітники, колгоспники, масова інтелігенція, службовці

Соціальна мобільність – процес руху індивідів між ієрархічно або іншим чином організованими елементами соціальної структури: класами, прошарками, позиціями, групами. Поняття «соціальна мобільність» ввів до соціології П. Сорокін у 1927 р.

ПРИЧИНИ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

- структурні зрушення в економіці;
- зміни у характері й змісті суспільного розподілу праці та відносин власності;
- послаблення закріпленості груп працівників за соціально й економічно нерівноцінними видами діяльності;
- війна та воєнні конфлікти;
- революції та інші різкі соціальні зміни

Види соціальної мобільності

ГОРИЗОНТАЛЬНА без змін та зрушень у вертикальних позиціях: <i>територіальна, релігійна, сімейна, політична</i> . Наприклад, перехід студента з одного вузу до іншого, переміщення індивіда з одного громадянства в інше тощо	ВЕРТИКАЛЬНА економічна, професійна, політична мобільність: - <i>висхідна (соціальне сходження): індивідуальне або групове сходження</i> . Наприклад, перехід індивіда з нижчої до вищої верстви; або створення такими індивідами нової групи та її переміщення до вищої верстви порівняно з вже існуючою.
---	---

	- <i>низхідна (соціальна деградація): індивідуальна або групова деградація.</i> Наприклад, падіння індивіда з більш високої соціальної позиції до нижчої, при цьому не порушуючи вихідної групи, до якої він раніше належав; або загальна деградація соціальної групи, зниження її рангу та порушення її соціальної єдності
ПОКАЗНИКИ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ	
швидкість мобільності (кількість страт, які проходить індивід за певний проміжок часу)	
інтенсивність мобільності (кількість індивідів, які беруть участь у процесах вертикального чи горизонтального переміщення)	
сукупний індекс мобільності (показник, який враховує швидкість та інтенсивність мобільності)	

Маргінальність (від лат. *margo* – край) – це «прикордонність», проміжне положення індивіда або соціальної групи в соціальній структурі суспільства.

Маргіналізація – це втрата особистістю об'єктивної приналежності до даної соціальної групи без наступного входження до іншої, втрата особистістю норм та цінностей відповідної субкультури. Класичний приклад маргінала – житель села, який в пошуках роботи їде до міста: ця людина – вже не селянин, але й ще не робітник.

Причини виникнення маргінальних груп	Типи маргіналізації	Негативні риси маргіналізації	Позитивні риси маргіналізації
- перехід суспільства від однієї соціально-економічної системи до іншої;	<i>етномаргінали</i> (даний тип виникає у результаті міграції в інше етнічне середовище,	- психологічна напруга; - втрата соціальної ідентичності; - острах, агресивність, девіації.	- відсутність чітко визначених норм та зв'язків сприяють підвищенню соціальної

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА

Причини виникнення маргінальних груп	Типи маргіналізації	Негативні риси маргіналізації	Позитивні риси маргіналізації
<p>- нескеровані переміщення великих мас людей внаслідок руйнування стійкої соціальної структури суспільства;</p> <p>- погіршення матеріального рівня життя населення;</p> <p>- девальвація традиційних норм і цінностей.</p>	<p>наприклад біженці);</p> <p><i>біомаргінали</i> (про їх здоров'я турбується соціум);</p> <p><i>соціомаргінали</i> (групи, що не завершили соціальну мобільність);</p> <p><i>політичні</i> (виникають у результаті втрати загальноприйнятих норм та цінностей політичної культури);</p> <p><i>економічні</i> (безробітні, «нові бідні»);</p> <p><i>релігійні</i> (позаконфесійні);</p> <p><i>кримінальні</i> (кримінальні елементи, злочинці).</p>	<p>- психологічна напруга;</p> <p>- втрата соціальної ідентичності;</p> <p>- страх, агресивність, девіації.</p>	<p>активності особистості;</p> <p>- маргінали більш сприятливі до культурних та соціальних нововведень;</p> <p>- легше адаптуються до постійно змінюваних умов життя;</p> <p>- відіграють важливу роль у створенні нових соціальних груп (релігійних, професійних тощо).</p>

4.3. Соціальна структура українського суспільства

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

- Поява значної кількості нових соціальних груп, верств та прошарків (у тому числі й маргінальних) з невизначеним або суперечливим статусом
- Прозорість меж між групами та стратами. Втрата стабільності й однозначності стратифікації суспільства

- Спостерігається становлення нових видів міжгрупових об'єднань за прибутками, формами власності, входження у владні структури, соціальної самоідентифікації
- Поглиблення поділу та поляризації соціальних груп, вимивання середніх прошарків, збільшення соціальної напруги в соціально-класовій, соціально-етнічній, соціально-демографічній площинах
- Характерною є проблема майнової та соціальної нерівності як чинника соціальної напруги й конфліктогенних ситуацій в суспільстві
- Актуалізується проблема формування чисельного впливового середнього класу як соціальної бази демократії і запоруки його стабільності
- За об'єктивними оцінками до середнього класу (за стандартами розвинутих країн) в Україні можна віднести 8–10% населення, ще 1–2% є багатими та надбагатими, решта понад 85% – бідне населення

РОЛЬ СЕРЕДЬОГО КЛАСУ В СУСПІЛЬСТВІ

основний платник податків

внутрішній інвестор держави

масовий платоспроможний споживач

носій демократичних принципів

гарант політичних свобод

представник громадянської активності та електоральних переваг

представник та формувач моральних стандартів суспільного життя

ОСОБЛИВОСТІ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

- надмірне соціальне та майнове розшарування;
- розповсюженість бідності серед працюючого населення;
- зубожіння значної частини населення, яке при цьому зберігає відносно високий соціальний статус (рівень освіти, кваліфікації, соціальні зв'язки);
- низький рівень життя населення загалом і соціальної інфраструктури зокрема

ОСНОВНІ ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

- *Підвищення зайнятості населення та розвиток ринку праці.* Слід розробити комплекс заходів щодо підтримки різних категорій населення (як бідних, так і більш заможних), забезпечити продуктивну зайнятість, збалансувати попит та пропозицію на ринку праці, здійснювати превентивні заходи щодо безробіття.
- *Збільшення доходів від трудової діяльності.* Мова про підвищення рівня заробітної плати як основного джерела доходів; зростання мінімального рівня заробітної плати відповідно до підвищення споживчих цін; підвищення платоспроможності населення за рахунок зниження кількості та питомої ваги працівників, які отримують заробітну плату, меншу за прожитковий мінімум; поступове наближення соціальних стандартів та гарантій до прожиткового мінімуму.
- *Створення єдиної інформаційної системи,* яка спростить процедуру надання всіх видів соціальної допомоги, вдосконалив соціальний контроль та адресну допомогу, допоможе у формуванні та використанні цільових фондів місцевих бюджетів тощо.
- *Запровадження консолідованої системи адресної допомоги та соціальних послуг з перевіркою реального рівня життя* – встановлення критеріїв межі бідності, урахування регіональних відмінностей, розмір оподаткованого доходу, впровадження нових соціальних стандартів тощо.
- *Покращення житлових умов соціально вразливих верств населення,* іпотечне кредитування, створення спеціальних житлових фондів, надання субсидій для оплати житлово-комунальних послуг, встановлення державних нормативів, гарантії на отримання кредитів та на будівництво чи отримання житла.
- *Соціальна підтримка осіб з обмеженими фізичними можливостями* – максимальна їхня адаптація до умов сьогодення, професійна реабілітація та ресоціалізація, створення умов входження до соціуму, вільний доступ до сфери освіти, медичного забезпечення, професійної зайнятості, громадської активності, участі у формуванні соціальної політики.
- *Створення системи соціального законодавства,* яке буде базуватись на соціальних нормативах – фізіологічний мінімум, прожитковий мінімум, соціальний мінімум.
- *Переорієнтація соціальної політики на активні реабілітаційні заходи* (компенсування втрачених доходів до встановленої межі бідності, встановлення науково обґрунтованої межі бідності, стимулювання активізації власних зусиль працездатного населення).
- *Широка міжнародна підтримка* та направленість програм міжнародних організацій на поліпшення якості життя населення та подолання бідності.

2. План семінарського заняття

1. Соціальна структура суспільства: основні види та елементи.
2. Теорії соціальної стратифікації та соціальної мобільності.
3. Соціальна структура сучасного українського суспільства.

3. Практичні завдання та вправи

Завдання 1.

Дайте відповіді на наступні запитання (групова бесіда):

1. Охарактеризуйте основні елементи соціальної структури суспільства.
2. Охарактеризуйте свій статусний набір.
3. Які види соціальної структури Вам відомі? Проаналізуйте їх.
4. Розкрийте сутність теорії соціальної стратифікації.
5. Охарактеризуйте історичні типи стратифікації.
6. Які ознаки лежать в основі соціальної стратифікації?
7. Назвіть основні бар'єри, що створює вищий клас для обмеження інфільтрації знизу.
8. Порівняйте становище раба та кріпосного.
10. Розкрийте суть понять «закрите» і «відкрите» суспільство.
11. Проаналізуйте основні причини соціальної мобільності.
12. Розкрийте сутність процесу соціальної мобільності.
13. Як еволюціонувала класова структура українського суспільства за роки незалежності?
14. Охарактеризуйте основні маргінальні групи в сучасній Україні.
15. Чому середній клас вважається гарантом стабільності та розвитку суспільства?

Завдання 2.

Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією. Поняття:

- а) соціальна стратифікація;
- б) маргінальність;
- в) соціальний статус;
- г) горизонтальна мобільність;
- г) клас;
- д) соціальна структура;
- е) соціальна мобільність;
- є) престиж.

Дефініції:

1. Відображення в суспільній свідомості реального положення в системі суспільних відносин окремої людини, соціальної і професійної групи (верстви), що характеризують вплив, повагу, якими вони користуються в суспільстві.
2. Сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою упорядкованих стосовно одна одної соціальних спільностей, верств, станів і відносин між ними.
3. Певна позиція особи в соціальній структурі групи і суспільства, що пов'язана з іншими позиціями через систему прав і обов'язків.
4. Соціальна група, яка об'єднує людей з різними економічними можливостями.
5. Ієрархічно організована структура соціальної нерівності, що існує в конкретному суспільстві, в конкретний історичний період.
6. Процес соціального переміщення людей між класами, прошарками, групами, статусами позиціями.
7. Проміжне положення людини або соціальної групи в соціальній структурі суспільства.
8. Перехід індивіда з однієї соціальної групи в іншу, яка розміщена на тому ж рівні.

Завдання 3.

Охарактеризуйте свій статусний набір

- а) головний статус – _____;
- б) соціальний – _____;
- в) особистісний – _____;
- г) природний – _____;
- г) набутий – _____;
- д) досягнутий – _____.

Завдання 4.

Проведіть відповідність між авторами та їх науковими досягненнями:

- а) теорія соціальної мобільності;
 - б) теорія еліт;
 - в) теорія соціальної стратифікації.
1. В. Парето;
 2. М. Вебер;
 3. П. Сорокін.

Завдання 5.

Співставте складові елементи соціальної структури суспільства з їх видами:

- а) стать, вік, сімейний стан, місце народження та проживання;
 - б) місто, село, регіон, республіка, область;
 - в) класи, верстви, групи, прошарки.
1. Соціально-класова структура;
 2. Соціально-територіальна структура;
 3. Соціально-демографічна структура.

Завдання 6.

Розв'яжіть наступні формули:

1. $A+B=C$

де: **A, B** – елементи соціальної структури;

C – соціальна структура суспільства

2. $A+B+C+D+E=F$

де: **A, B, C, D, E** – види соціальної структури;

F – соціальна структура суспільства

3. $A+B+C=D$

де: **A, B, C** – типи територіальних спільнот;

D – соціально-територіальна структура

4. $A+B+C+D=E$

де: **A, B, C, D** – критерії соціальної стратифікації;

E – соціальна стратифікація

5. $A+B+C=D$

де: **A, B, C** – типи стратифікації;

D – закрита стратифікація

6. $A+B+C=D$

де: **A, B, C** – показники соціальної мобільності;

D – соціальна мобільність

Завдання 7.

Завершіть фрази.

Необхідним елементом соціальної структури, що закріплює соціальну ієрархію суспільства є ...

Рольові конфлікти виникають коли ...

Основними підструктурами суспільства є ...

Відкриті стратифікаційні системи базуються на набутих статусах особистості ...

Основними критеріями поділу суспільства на класи К. Маркс вважав ...

Класи – великі групи людей, що розрізняються ...

У закритих суспільствах міжпоколінна мобільність ...

У соціальній структурі українського суспільства переважає ... клас.

Завдання 8.

Заповніть таблицю

Характеристика соціально-стратифікаційної системи

Основні страти	Рівень добробуту	Рівень освіти і кваліфікація	Рівень допуску до прийняття владних рішень	Представники
Вищий клас				
Середній клас				
Нижчий клас				
Андерклас				

Завдання 9.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів

1. Автором теорії соціальної мобільності є:

- А) П. Сорокін;
- Б) К. Маркс;
- В) В. Парето.

2. Найбільш характерний для даного індивіда статус називається:

- А) особистісним;
- Б) соціальним;
- В) головним.

3. Стать, раса, національність – це:

- А) досягнутий статус;
- Б) придбаний статус;
- В) природний статус.

4. Соціально-територіальна спільність – це:

- А) сукупність людей, об'єднаних спільною метою;
- Б) сукупність людей, які володіють певною засвоєною територією;
- В) спільність людей, об'єднаних спільною трудовою діяльністю.

5. Первинна соціально-територіальна структура формується на основі:
А) політичного та адміністративного принципу;
Б) етнічної ознаки;
В) культурної своєрідності території.
6. Регіон – це:
А) певна одиниця територіальної структури, яка становить майже єдиний територіально-господарчий комплекс;
Б) територіально-концентрована форма розселення населення;
В) соціально-територіальна спільність, історично утворена внаслідок відокремлення ремісництва й торгівлі від с/г.
7. Основні типи поселень:
А) регіони;
Б) міста і села;
В) області і райони.
8. Статеві-вікова структура суспільства визначається:
А) біологічними факторами;
Б) соціальними;
В) комплексом біологічних і соціальних факторів.
9. Соціальна група, яка володіє юридично закріпленими за нею правами та обов'язками називається:
А) клас;
Б) прошарок;
В) верства.
10. Групи людей, що мають особливий соціальний ранг, характеризуються спільним походженням, шлюбом і професією складають:
А) класи;
Б) касти;
В) стани.
11. Соціальна мобільність – це:
А) сукупність динамічних процесів, які відбуваються в групі;
Б) перехід людей з одних соціальних груп і верств до інших;
В) процес становлення особи.
12. Маргінальними соціальними верствами називаються:
А) люди, які володіють власністю;
Б) соціальні верстви суспільства, що займають проміжне положення між основними класами суспільства;
В) некваліфікована робоча сила, що використовується в різних сферах економіки.

Завдання 10.

Проаналізуйте наступні тексти.

Бергель Е. Соціальна стратифікація. / Кравченко А. Соціологія: Хрестоматія для вузов. М.: Акад. Проект. С. 209–221. Переклад з рос. Л.Й. Гуменюк

Що стосується історичних типів стратифікації, то необхідно відзначити: всі високорозвинені цивілізації (це визначення треба особливо підкреслити – високорозвинені) починали з інституту рабства. Воно засноване на завоюваннях. Найраніший приклад високої цивілізації, заснованої на рабстві – Шумер. Старовинний ідеограф, який позначав тут лікаря, перекладав так: «Людина з чужих земель». У гомерівські часи рабом називали військовополоненого, позбавленого будь-якої свободи. За римськими законами бранець автоматично ставав рабом.

Однак рабство – більш складне явище, ніж це прийнято думати. В античності терміном «раб» позначали швидше рід занять, ніж статус. Наші предки вважали принизливим працювати на інших. Чинити так означало втратити свободу, стати в якомусь відношенні залежним від цих інших. Навіть робота за плату вважалася негідною. Латинське слово для позначення раба «серв» (servus) іменувало людину, що займається обслуговуванням інших проти своєї волі. Тоді ще не було роботи за контрактом. Рабство і примусові послуги були синонімами. Рабство почало занепадати з появою контрактної праці. [...]

Вчені вважають, що причиною виникнення станової системи служить не рабство як таке, а один з його різновидів – інституційне групове рабство. Всього ж фахівці виділяють шість його видів:

1. Жіноче рабство: з числа завойованих в живих залишали лише жінок, використовуючи їх в якості дружин, наложниць, прислуги.

2. Домашнє рабство: підкорені чужинці отримували положення молодших членів сім'ї.

3. Ремісничє рабство: з підкореного племені відбирали тільки кваліфікованих людей, використовуючи їх як рабів-ремісників, які привозили товари для ринку і тим самим приносили господареві прибуток.

4. Рабство-солдатчина: з підкореного племені відбирали здорових, умілих, войовничих чоловіків, перетворюючи їх в «гарматне м'ясо».

5. Адміністративне рабство: спеціально навчений контингент рабів використовувався в якості керуючих маєтками.

6. Аграрне рабство: підневільна праця на латифундіях і плантаціях. Інакше воно називалося кріпацтвом.

Рабство і кріпацтво – поняття, які необхідно розрізняти. Кріпак (serf, фр.) має не тільки обов'язки, а й права. А ось раби, зокрема в Римі, були позбавлені всіх прав. В інших країнах наділення рабів правами залежало від бажання рабовласника, а права кріпосного встановлювалися законом. Кріпак володів майном, міг одружитися, тобто мати сім'ю. Так формувалася спадкова страта кріпаків.

Рабство означало примусову працю в будь-якій сфері економіки, а кріпацтво – тільки в сфері сільського господарства. Кріпак – підлеглий комусь селянин. Раб – особиста власність пана. Він найчастіше іноземець. Кріпак – з місцевих. Господар міг продати свого раба, але лорд не міг продати кріпака. Як правило, він продавав землю разом із селянами, якщо, звичайно, розорився.

Теоретично кріпацтво – менш болісна форма залежності. Але так було не завжди. Доля раба залежала від суб'єктивного ставлення до нього пана, який за бажанням міг полегшити його становище. Але феодал не міг так вчинити, оскільки стан його селян регулювався загальним для всіх законодавством. Таким чином, рабство – система особистих відносин, кріпацтво – система юридичних відносин. Ті та інші будувалися на залежності.

Статус кріпака – приписуваний, успадкований від батьків і передавався дітям. Кріпаки утворювали самостійну страту. Змінювалися династії королів і роди феодалів, здобувалися і відвойовувалися країни, але становище кріпака ніщо не змінювало. Він залишався кріпаком, як і земля, з якою він був пов'язаний.

Новий тип стратифікації представлений станами. Термін *estate* ('*etat*) офіційно вживався в дореволюційній Франції, позначаючи вищу страту. Схожа ситуація склалася і в інших країнах Європи. У Британії з кінця XVIII століття в ходу був термін *order*.

У появі станів величезну роль відіграли знову ж завоювання, що почалися ще в неолітичну епоху – епоху, коли було винайдено колесо. Мирні землевласники виявилися беззахисними перед озброєною кіннотою кочівників, які несподівано напали на них, що жадаючи придбати землі, слуг і дружин. Кочівники-завойовники поступово осідали на підкорених землях і перетворювалися у вищий стан, що керував поневоленими хліборобами. Кочівники

представляли собою союз племен, де по-різному розподілялися ранги: одні вожді перебували нагорі, інші, керуючі дружинами, їм підпорядковувалися.

Згодом на цих територіях виникли чотири страти: король і вища аристократія; нижче дворянство та військові генерали; священики; прості люди. Статус священика міг бути, а міг і не бути спадковим. Економічною опорою групової стратифікації виступала власність на землю, яка залежала від статусу власника, але не навпаки. Розмір володіння залежав від місця тієї чи іншої страти у військовій ієрархії. Солдати перетворювалися в дрібних незалежних землевласників.

У нижній частині соціальних сходів розташовувалися беззахисні селяни. Їх статус залежав від того, як вони ставилися до завоювників. Історично рабами ставали цілі племена, на яких покладалися ті чи інші трудові повинності, наприклад, заготовляти ліс для кораблів. Загарбники тяглися до землі як невичерпного джерела доходів, але ніхто з них не бажав працювати на ній. Підкорені землевласницькі племена часто позбавлялися всіх прав і ставали рабами, але іноді вони зберігали частину прав та перетворювалися в кріпаків-сервів. [...]

У міру розвитку суспільства склалось коло постійних робіт, для виконання яких закріплювалося залежне населення. Будівництво (замки, житлові будинки, фортифікація, дороги), домашні роботи, ремесла отримали різний статус і поступово стали спадковими. Поділ суспільної праці завершився появою різних страт.

Якщо бути точним, то в Індії кастова система виникла вже після того, як там з'явилася станова система. Чотири головних касті відповідають чотирьом станам. Кастова система сформувалась після завоювання Пенджабу, коли індо-аріанці не змогли захистити південну Індію. [...]

Станова система проіснувала більше 5000 років. Експерти перераховують велику кількість її модифікацій. Вона була в кожній країні, що досягла високого рівня цивілізації. Аж до XVIII століття не було іншої системи, яка б змогла б замінити станову. По мірі того, як нова система набирала сили, стара станова система швидко відживала. За короткий термін – всього за 150 років – вона зникла майже всюди. [...]

Класи з'явилися тоді, коли впали юридичні бар'єри в становій ієрархії. Класи представляли собою систему залишкової нерівності.

Касты і станы ґрунтуваліся на виправданні нерівності. У каст – релігійне, у станів – юридичне, теоретичне і релігійне виправдання. У класів подібних виправдань немає. Нові закони мали на меті встановлення рівності, але рівності можливостей. За задумом, в основі класової системи повинен лежати принцип – всі люди народжені рівними і вільними. Але це не означає, що такою вона була в дійсності.

У становій системі страти будуваліся на основі політичних привілеїв. Економічні переваги відсуваліся на другий план. В класової системі все помінялося місцями. Головне в ній – контроль над засобами виробництва, розподіл багатства, професійні відмінності. Політичні привілеї та відмінності відійшли на другий план.

1. *Про які історичні типи соціальної стратифікації говорить американський соціолог?*
2. *Які фактори зумовили появу різних типів соціальної стратифікації?*

Гіденс Е. Соціологія. Київ: Основи, 1999. С. 112–113.

Поняття життєвих шансів – це найкращий шлях зрозуміти, що означає клас. Ваші життєві шанси становлять можливості, які ви маєте для досягнення економічного процвітання. Людина нижчого походження, наприклад, має менше шансів стати багатою, аніж хтось із більш забезпеченого середовища. А той, хто є багатим, має й найбільші шанси бути багатим... Ідея життєвих шансів є важливою, оскільки наголошує, що клас має важливий вплив на те, що відбувається в нашому житті, однак не детермінує життя загалом. Класовий поділ впливає на наше місце проживання, стиль життя, якого ми дотримуємося, навіть на вибір шлюбних партнерів. Проте він не прив'язує людей довічно.

1. *Який зміст вкладає у поняття «життєві шанси» Е. Гіденс?*
2. *Чи багато шансів, на думку Е. Гіденса, має сучасна людина для висхідної мобільності?*

Симончук О. Соціально-класова структура України часів незалежності: підсумки тридцяти років трансформацій (1991-2021). Українське суспільство: моніторинг соціальних змін 30 років незалежності. Київ, 2021. Випуск 8 (22). С. 239-259.

З 1990-х років поступово формувалася та усталювалася нова класова структура українського суспільства, яка базувалася на нерівному стосунку людей до приватної власності та позиції на ринку

праці. Дедалі інтенсивніше виявлялися «класові ефекти» – вплив класової позиції на життєві шанси, матеріальне становище, доступ до медицини, освіти тощо. Відбулася деідеологізація публічного дискурсу: апологетика робітничого класу, та й взагалі усієї класової проблематики, зникла з лексики політиків та засобів масової інформації. Колишні класові ідентичності витіснялися новими (самозайняті, власники, середній клас тощо). Державно-партійне регулювання всіх форм колективних об'єднань та практик на захист економічних і політичних інтересів різних соціальних груп поступилося місцем конституційно закріплений у 1996 році свободі об'єднань, мітингів, страйків. На зміну однопартійній політичній системі на чолі з комуністичною партією прийшла багатопартійна (365 офіційно зареєстрованих партій на 2021 рік). Членство у профспілках перестало бути примусовим, і тому масовим, а свобода об'єднань призвела до появи альтернативних профспілок та нового типу асоціацій. Латентні раніше трудові та класові конфлікти набули маніфестації у страйках, мітингах та демонстраціях. [...]

За останні 30 років кардинально новим ідентифікатором позицій у соціальній структурі українського суспільства стало відношення до власності на засоби виробництва і (не)використання найманої праці. На цій підставі розрізняють два головні класи – самозайняті (у широкому сенсі, тобто ті, хто працює на себе) і наймані працівники – кожен з яких є вкрай неоднорідний.

Клас самозайнятих (працюючих на себе) диференціюють на менші класи за розміром капіталу, наявністю та кількістю найманих працівників – власники/роботодавці (великі, середні і малі) та самозайняті. У соціологічній традиції малих власників і самозайнятих називають дрібною буржуазією, а також старим середнім класом. За даними Міжнародної програми соціальних досліджень (International Social Survey Program, ISSP) 2019 року, загальна частка дрібної буржуазії оцінюється у 10% зайнятого населення, з них 1,7% становлять роботодавці, які використовують найману працю, 7,6% – самозайняті та 0,7% – фермери. Формування класу дрібних і середніх власників тривалий час стримували несприятливі інституційні умови (складність відкриття та ведення бізнесу, недоброчесна конкуренція), хоча перспектива відкрити власну справу з 1990-х років була і залишається привабливою майже для 40% українців.

Значні зміни відбувались і серед різних класів найманих працівників, які у сучасних економіках становлять переважну біль-

ність (в Україні до 90% зайнятого населення). За характером праці розрізняють середній клас і робітничий клас (або працівників нефізичної та фізичної праці), яких, своєю чергою, диференціюють за рівнем владного і кваліфікаційного капіталів (П. Бурд'є, Е.О. Райт) чи видами контрактів зайнятості (Дж. Голдторп).

Частка робітничого класу, до складу якого, згідно з ЕГР-схемою, зараховують як індустріальних робітників (кваліфікованих і некваліфікованих – класи VI та VIIa), так і сільськогосподарських (VIIb), на початку пострадянської доби (1993–1998) становила близько половини зайнятого населення України (49%). Внаслідок деіндустріалізації, глобалізації, галузевих та професійних зрушень обсяг робітничого класу поступово зменшувався і вже 2019 року оцінювався у 37%, тобто на третину менше порівняно з серединою 1990-х. Причому найкардинальніші зміни відбулися серед працівників аграрного сектору: їхня частка скоротилася майже втричі – з 10% до 3,5%. Колишні представники класів робітників і селян у 1990-ті поповнювали групи самозайнятих та безробітних, як правило, сприймаючи себе як групи, що зазнали економічного та соціального програшу, втративши свій соціальний статус і престиж.

Водночас перманентно зростав обсяг середніх класів, до яких відносять різні групи працівників нефізичної праці (згідно з теорією Дж. Голдторпа це службові та проміжні класи, які вирізняють за типом контракту зайнятості.) Так, частка службових класів (менеджерів, адміністраторів та фахівців вищого і нижчого рівня – класів I та II) за останні десятиліття збільшилася на третину (з 28% до 37%). Проте серед класів, які називають проміжними, або нижніми середніми, відбувались різноспрямовані процеси. Частка техніків нижчого рівня та супервайзерів у сфері фізичної праці (клас V) послідовно скорочувалася (з 8% до 3%), що можна пояснити тими самими процесами, які зумовлювали скорочення позицій робітничого класу. А от клас III рутинної нефізичної праці поступово зростав (з 11% до 14%) головним чином за рахунок працівників у сфері торгівлі та послуг (IIIb) – це була та економічна ніша, що прийняла багатьох звільнених працівників із надзайнятості радянських часів.

Отже, головний тренд 30-річної класової динаміки в Україні був такий – від суспільства державного соціалізму та тільки найманої праці, де переважали позиції робітничого класу, до капіталістичного / ринкового суспільства, диференційованого за ста-

тусом зайнятості та з кількісним переважанням позицій середніх класів (службового та проміжного). [...]

Розподіл зайнятого населення розвинених країн у першій чверті ХХІ століття відповідає моделі соціальної структури «суспільств середнього класу». Відповідно до загальноприйнятого групування, середній клас (що включає службовий і проміжний класи) охоплює в них дві третини зайнятих (а разом із дрібною буржуазією – понад 75%), а робітничий клас (індустріальні та сільськогосподарські працівники) – близько чверті. Постсоціалістичні країни зараз уже не є «суспільствами робітничого класу» – співвідношення середнього та робітничого класів у них уже на користь першого: в Україні 54% : 37%, у Східній Європі 51% : 34%. Разом із тим, вони все ще помітно відхиляються від постіндустріального стандарту економічно розвинених країн.

У сучасній Україні на відміну від радянського періоду соціальний клас як дискурсивна категорія обмежено присутній у політичній та медійній сферах: переважно говорять про середній клас як критерій успішності суспільства та про політичний клас і великих власників (олігархів) як головних соціальних акторів. Складається враження, що й пересічні люди більше не розглядають себе та інших у категоріях класу, а українське суспільство сприймають як безкласове. Проте дані низки досліджень (Куценко, 2003; Oksamytna, 2015; Симончук, 2018: с. 192–209; 2020) свідчать про протилежне: під час масових опитувань та глибинних інтерв'ю більшість респондентів (понад 90%) не вагаються з ідентифікацією себе як представників певних класів, а суспільство описують як класово структуроване.

Результати названих вище дослідників фіксують динаміку класових самооцінок у пострадянський період. Вже в середині 1990-х років поряд із соціальними ідентичностями та солідарностями, характерними для радянського суспільства (робітники, селяни, інтелігенція, службовці), почали з'являтися нові (підприємці, фермери, менеджери), асоційовані з новою та наділеною модерним змістом у публічному просторі категорією «середній клас». Відповіді респондентів на відкрите запитання «До якого соціального класу чи верстви Ви могли б себе віднести?», що його періодично ставлять у масових опитуваннях, виявили такі тенденції соціальних самооцінок українців. Ще у 2000-му домінувала умовно «радянська» система класової самоідентифікації: 60% зайнятого населення опи-

сували себе у типових для радянського періоду категоріях – робітничий клас (34%), службовці (11%), інтелігенція (8%) та селяни (7%). До 2021 року ця система категорій стала в 1,7 раза менш використовуваною (сумарно 36%), поступившись місцем пострадянській/прозахідній суб'єктивній стратифікації, сконцентрованої навколо середнього класу (загалом 56% віднесли себе до верхньої, середньої та нижньої його верстви – відповідно 45,9%, 7,8% и 1,8%). Тепер найбільш запитуваними категоріями серед зайнятих стали «середній клас» та «робітничий клас», при цьому за 20 років самоідентифікація респондентів із середнім класом зросла більш як утричі (з 16% до 56%), а з робітничим – трохи знизилася (з 34% до 31%).

Дані проєкту «Соціальна нерівність» 2019 року в межах ISSP підтверджують, що в усіх типах країн, зокрема в Україні, найбільш запитуваними в разі соціальної самоідентифікації є категорії «середній клас» та «робітничий клас», а крайні категорії – «вищий» та «нижчий» клас – використовують мало. При цьому більшість населення України, як і решти країн, не просто знає «своє місце» (свою класову позицію) у соціальній структурі, а й цілком адекватно його усвідомлює. [...]

1. Які зміни відбулися в класовій структурі українського суспільства за роки незалежності?
2. Чи відповідають класові ідентичності більшої частини українців їхнім економічним позиціям та життєвим шансам?

Толстих Н. Добробут населення України за часів незалежності. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін 30 років незалежності. Київ, 2021. Випуск 8 (22). С. 131–145.

[...] За роки ринкових реформ Україна втратила значну частину економічного і соціального потенціалу і не змогла здійснити структурні зміни в економіці. Реальний валовий внутрішній продукт України (сумарна вартість товарів, робіт та послуг, вироблених економікою країни за рік) у 2020 році становив лише 63,2% від показника 1990 року. Також і подушний реальний ВВП України, за даними Світового банку, у 2020 році дорівнював 78,6% від його значення у 1990 році. За даними цього міжнародного фінансового інституту, темпи зростання економіки України протягом 30 років відставали від загальносвітових більш як удвічі (116% проти 254%). У 1992–1999, 2009, 2014–2015 та 2020 роках за результатами бюджетного року Україна показувала негативне або нульове

зростання економіки. Справжнім випробуванням для української економіки стала інфляція, яка в 1993 році сягала 10 156%, і на такому фоні високе за світовими стандартами зростання цін на 43,3% у 2015 році видавалося не таким уже й страшним. У подальшому темпи інфляції уповільнилися, але добробут більшості населення України за роки реформування був і сьогодні залишається невисоким і дуже чутливим до щонайменшого зростання цін.

За час реформування Україні не вдалося створити міцне підґрунтя для економічного зростання, оскільки зазнала деградації важка промисловість України, яка забезпечувала випуск засобів виробництва. Більшість побудованих за радянських часів промислових підприємств, які могли б за умов модернізації конкурувати на світових ринках, припинили своє існування. Згорання через нестачу фінансування фундаментальних наукових досліджень призвело до занепаду наукомістких галузей і відтоку за кордон висококваліфікованих спеціалістів, а економіка України стала все більше набувати сировинного характеру. [...]

Але найбільшого удару зазнала соціальна сфера України. Закриття підприємств спричинило вивільнення значної кількості працівників, які в умовах обмеженого бюджету і зменшення соціальних видатків лишилися сам на сам з труднощами виживання. Поліпшення соціальної ситуації наразі відбувається повільно й частково, а нові глобальні виклики унеможливають формування сприятливих для країни тенденцій соціально-економічного розвитку. Середня заробітна плата в Україні зросла з 31 дол. у 1992 році до 525 дол. у 2021 році, але й сьогодні цей показник є багаторазово меншим, ніж відповідний середній, та навіть мінімальний рівень оплати праці в інших країнах, куди українські робітники, незатребувані на вітчизняному ринку праці, масово виїждять на заробітки. Рівень безробіття в Україні й сьогодні залишається високим, і в 2020 році кожний десятий працездатний її громадянин був безробітним. За даними Звіту з людського розвитку за 2020 рік, за Індексом людського розвитку, який інтегрує в собі середньоподушний розмір валового національного доходу і показники здоров'я та освіти населення, Україна посідала 74-е місце, поділяючи його з Мексикою, і входила до групи країн з високим рівнем розвитку людського потенціалу. Але її показники очікуваної тривалості життя (72,1 рік) і подушного валового національного доходу (13 894 дол. США за паритетом купівельної спроможності) дещо

відставали від середніх показників країн з високим рівнем людського потенціалу (75,3 року і 14 255 дол). І тільки середня тривалість навчання, розрахована для осіб старше 25 років, в Україні (11,4 року) значно перевищувала середній показник, розрахований для країн з високим рівнем людського розвитку (8,4%). [...]

Неоліберальні реформи, в основі яких є скорочення участі держави в управлінні економікою і згортання сфери державних соціальних гарантій і забезпечення, провокували стресові ситуації, в які потрапляли позбавлені державного соціального захисту громадяни України. За даними опитувань, проведених Інститутом соціології НАН України, у 1992–2020 роках побільшало респондентів, які відзначали, що їхні співгромадяни відчувають погіршення ситуації на ринку праці. Так, частка респондентів, які відзначали, що населення побоюється безробіття, залишалася постійно високою протягом усього періоду спостережень і зроста з 60,3% у 1992 році до 70,7% у 2020 році, а свого найбільшого значення (86,4%) сягала у 2000 році. Також за цей час втричі (з 13,2% у 1992 р. до 37,7% у 2020 р.) побільшало респондентів, які відзначали, що їхні співгромадяни бояться зупинки підприємств. Під час фінансової кризи 2008 року населення було занепокоєне стрімким зростанням цін, що й зафіксувало опитування 2010 року, під час якого 84,2% опитаних відзначали, що їхні співгромадяни його побоюються. У інші роки цей показник був дещо меншим, але й у 1992 році, і у 2020 році так вважали більше половини респондентів, 66,4% і 64,7% відповідно. У 2005 році половина (56,2%) респондентів зазначали, що їхні співгромадяни побоюються не виплати зарплат, пенсій тощо, у 2020 році на такі побоювання в суспільстві вказували стільки ж (57,8%) опитаних. І знову ж таки у 2010 році, під час фінансової кризи, на подібні страхи у своїх громадян респонденти вказували найчастіше (73,8%) за всі роки спостережень. За умов поширення ризиків не виплати заробітної плати, розмір якої не дає змоги в повному обсязі забезпечувати працівникам повноцінне задоволення своїх потреб, очікувано, що в масовій свідомості будуть поширені страхи голоду. На такі побоювання у своїх співгромадян вказувала половина (50,3%) респондентів у 2002 році, 71,8% у 2000 році і 34,6% у 2020 році. [...]

Споживання є одним із найважливіших показників добробуту населення. Порівняно з 1995 роком сьогодні помітно більше стало респондентів, які відзначали, що їм вистачає можливостей при-

дбання найнеобхідніших продуктів харчування. У 1995–2020 роках частка таких респондентів зросла з 24,3% до 44,1%, але й тепер ці респонденти не становлять більшості. Водночас частка респондентів, які не мали можливості забезпечити собі необхідний раціон, навпаки, зменшилася майже вдвічі – з 52,8% у 1995 році до 27,7% у 2020 році. [...]

Самооцінка респондентами добробуту їхніх сімей свідчить, що у 2002–2020 роках він зростав повільно. За вказаний період частка представників сімей, які жевріли в злиднях і відчували голод, скоротилася з 12,7% у 2002 році до 3,5% у 2020 році. Також за цей час у півтора раза – з 49,3% до 32,5% – зменшилася частка респондентів, родинам яких вистачає коштів лише на продукти харчування. Але й сьогодні споживання родин третини (36,0%) респондентів обмежується невибагливим раціоном, хоча частка таких респондентів зменшилася з 2002 року майже вдвічі, коли вона становила 62,0%. Частка представників відносно забезпечених сімей, коштів у яких вистачає загалом на прожиття чи тільки на все необхідне без можливості робити заощадження, зросла з 35,1% у 2002 році до 57,1% у 2020 році. Називати їх забезпеченими можна лише умовно, оскільки у випадку втрати роботи кого-небудь з членів таких родин чи стрімкого зростання цін на найнеобхідніші товари і послуги вони потрапляють у зону ризику нужденності. Респонденти, які вказували, що їхнім родинам вдається, крім забезпечення всього необхідного, робити заощадження, становили скоріше виняток і їх налічувалося 2,0% у 2002 році і 5,4% у 2020 році. Частка представників сімей з повним достатком щорічно взагалі межувала зі статистичною похибкою (0,2–0,8%)...

За даними Державної служби статистики України, на початку 2021 року дві третини (67,1%) домогосподарств відносили себе до бідних, 31,9% вважали себе не бідними, але ще не представниками середнього класу, до якого зараховували себе 1,1% домогосподарств. Серед опитаних домогосподарств не знайшлося таких, що за рівнем матеріального добробуту відносили б себе до заможних [Самооцінка господарствами України, 2021: с. 12]. [...]

1. Як позначились соціально-економічні реформи на житті українців за роки незалежності?

2. Проаналізуйте джерела формування нижчого класу та декласованих елементів в нинішній Україні. Під впливом яких причин відбулись ці процеси, чи продовжуються вони нині?

Тема 5. СОЦІОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

- 5.1. Основні проблеми соціології особистості.
- 5.2. Теорії розвитку особистості.
- 5.3. Проблеми соціалізації особистості.

Ключові поняття та терміни: людина, індивід, особистість, структура особистості, потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, настанови, мотиви, соціальна роль, рольовий конфлікт, соціалізація, агенти соціалізації, адаптація, соціальна активність, соціальні типи особистості.

5.1. Основним елементом суспільства, будь-якої соціальної групи є людина. Особистість є безпосереднім продуктом соціуму. Проблеми буття людини, особистості є предметом різних соціально-психологічних дисциплін та особливе місце серед них займає соціологія особистості.

Соціологія особистості – спеціальна соціологічна теорія, яка вивчає особистість як об'єкт та суб'єкт суспільних відносин	
Об'єкт	Людина й особистість
Предмет	Соціальна сутність людини, закони становлення та змін особистості у процесі життєдіяльності: досліджуються відносини людини та суспільства, суспільства та людини, міжособистісні стосунки та відносини, типи особистості, проблеми соціалізації особистості
Вихідні принципи соціологічного аналізу особистості	1. Людина вивчається як основний елемент соціальної системи, як представник різноманітних соціальних утворень, соціальних спільностей, інститутів та організацій. Зокрема, досліджуються проблеми входження особистості до складу різних соціальних спільнот, процеси взаємозв'язку особистості та суспільства, особистості та соціальної групи, спільноти. 2. Оскільки особистість це складна система, що складається з численних соціальних якостей, актуальною є проблема типології особистості, дослідження та аналіз властивостей її структури.

	<p>3. Особистість є результатом впливу на неї різних суспільних структур. Тому актуальним є вивчення проблем становлення та формування особистості під впливом певної системи культурних відносин, проблеми освіти, виховання та соціалізації особистості.</p> <p>4. Особистість є основним джерелом суспільного життя, архітектором соціальних спільнот та суспільного розвитку. У зв'язку з цим актуальними для соціологів є проблеми соціальної діяльності, чинники та критерії соціальної активності, процеси регуляції та саморегуляції особистості.</p>
--	---

Поняття особистості в структурі гуманітарних наук

Філософія	Психологія	Соціологія
<p>Аналіз особистості з точки зору її місця в світі як суб'єкта діяльності, творчості та пізнання</p>	<p>Розглядає особистість як феномен суспільного розвитку, конкретну живу людину, що має свідомість та самосвідомість</p>	<p>Особистість це сукупність суспільних відносин, продукт суспільства та результат взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників її розвитку, активної взаємодії із соціальним середовищем</p>

Для розкриття поняття особистості слід розмежувати його з такими близьким за змістом поняттями як «людина», «індивід», «індивідуальність».

Людина – біологічна та соціальна істота, яка уособлює найвищий щабель розвитку живих організмів на Землі, суб'єкт суспільно-історичної діяльності та культури.

Індивід – окремий представник людського роду.

Індивідуальність соціально значимі відмінності людини від інших людей, що проявляється в рисах характеру, темпераменту, своєрідності інтересів, потреб та здібностей тощо.

Особистість – стійкий комплекс властивостей та якостей людини, які набуваються під впливом відповідної культури суспільства, конкретних соціальних груп та спільнот, до яких вона належить і до життєдіяльності яких включається.

**ОСНОВНІ
РИСИ
ОСОБИСТОСТІ**

- певна міра незалежності, автономності від суспільства
- наявність самосвідомості, самооцінки і самоконтролю
- наявність внутрішньої духовної структури (потреб, інтересів, цінностей, мотивів, соціальних норм)

5.2. Теорії розвитку особистості

Теорія	Теоретик	Основна ідея
Теорія розвитку особистості	Ч. Кулі («Теорія дзеркального «Я»)	Ефект «дзеркального відображення» людиною уявлень про те, як її оцінюють інші: в процесі інтеракцій люди створюють своє особисте «Я», котре складається з трьох елементів: 1 – те, як нас сприймають інші; 2 – те, як вони, на наш погляд, реагують на те, що бачать; 3 – те, як ми реагуємо на рефлексію інших
	Дж. Г. Мід	Розвиток особистості включає декілька стадій («імітація», «ігрова стадія», «колективні ігри»), пов'язаних з прийняттям на себе ролі інших людей та формуванням «Я» і «Мене»
Психоаналітичні теорії	З. Фрейд	Людина завжди знаходиться у стані конфлікту із суспільством. Процес соціалізації є процесом приборкання біологічних потягів, котрі суперечать нормам культури та соціальності. Особистість включає три елементи: «Воно», «Я» та «Над-Я»
	Е. Еріксон	Особистість формується відповідно зі стадіями розвитку. Ці стадії пов'язані з подоланням індивідом криз різного характеру. На кожній з них особистість набуває певної якості (особистісне новоутворення), яке фіксується в структурі особистості та зберігається у наступні періоди життя

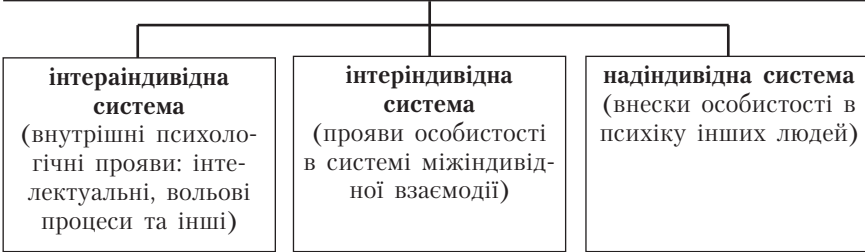
СОЦІОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

Теорія розвитку пізнання	Ж. Піаже	Процес формування особистості здійснюється в міру здатності людини опановувати нові навички. Ці етапи діти проходять поступово. Вони можуть тривати довше або менше, засвоюватися з легкістю або важко, але в строго визначеній послідовності
Теорія морального розвитку	Л. Колберг	Людина долає кілька стадій розвитку, причому протягом усього життя, а не тільки в дитинстві. Чим вище рівень, досягнутий людиною, тим моральніші його вчинки по відношенню до інших людей. Загалом процес морального вдосконалення складається з шести стадій. На ранніх стадіях діти намагаються уникнути покарання або отримати винагороду. На середніх – люди усвідомлюють думки інших людей про них, очікування та правила поведінки. На останніх стадіях відбувається становлення моральних принципів особистості, які не залежать від загальноприйнятих цінностей
Диспозиційна теорія особистості	Т. Знанецький, В. Томас	Диспозиційна теорія дозволяє встановити зв'язки між соціологічною і соціально-психологічною поведінкою особи. Диспозиція – це схильність особистості до певного сприйняття умов діяльності і певної поведінки в цих умовах. Є вищі та нижчі диспозиції. Загальну направленість поведінки скеровують вищі диспозиції. Зокрема, вони включають: 1) концепцію життя та ціннісні орієнтації; узагальнені соціальні установи та типові соціальні об'єкти та ситуації; 3) ситуативні соціальні установки та поведінку в даних конкретних умовах. Нижчі диспозиції це схильність до певної поведінки у конкретних сферах діяльності, спрямованість дій та вчинків у типових ситуаціях
Гуманістична теорія	Е. Фромм	Особливу роль у процесі формування особистості відіграють соціальні, економічні, політичні і релігійні фактори. Тому особистість це продукт динамічної взаємодії між природними потребами та тиском соціального контролю

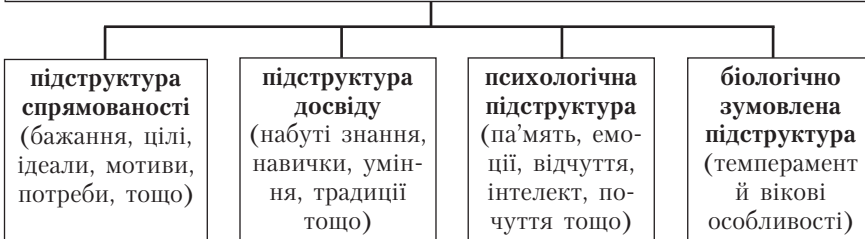
Теорія «значущого іншого»	А. Халлер	«Значущий інший» – та людина, яка має важливе значення для життя індивіда (батьки, друзі, вчителі, популярні люди). Саме від «значущих інших» буде залежати поведінка людини, її соціальні орієнтації та формування її самосвідомості
---------------------------	-----------	---

У науковій літературі можна зустріти різні підходи до розуміння **структури особистості**. Загальноприйнятої точки зору з даного питання немає.

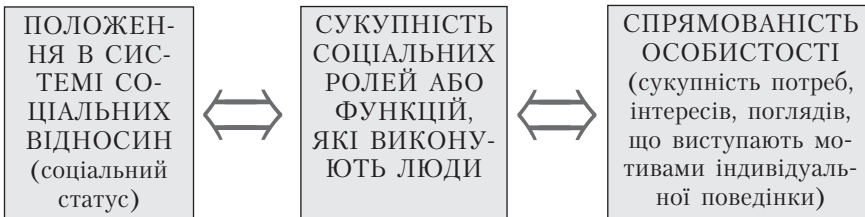
СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ ЗА А. ПЕТРОВСЬКИМ
(статична модель)

СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ ЗА К. ПЛАТОНОВИМ
(динамічна модель)

У соціології найбільш вживаною є структура особистості, в якій виділяють три складові елементи.

Соціальний статус – положення індивіда або групи в соціальній структурі стосовно інших індивідів та груп відповідно до економічного, політичного, правого та інших соціальних критеріїв.

Соціальна роль – це модель поведінки, що задається соціальною позицією людини в системі суспільних відносин.

Ознаки соціальної ролі	Види рольових конфліктів
<p>1. Наявність релевантної особистості – людини без доповнення якої неможливе існування соціальної ролі, наприклад, мати-дитина, керівник-підлегли.</p> <p>2. Наявність атрибутів ролі – документів, речей, певних дій, уніформи. Наприклад, студент має залікову книжку, студентський квиток, відвідує заняття та складає іспити</p>	<p>внутрішньоособистісні конфлікти виникають за умови, коли людина виконує багато ролей, вимоги яких зумовлені нормами соціальних груп та можуть не співпадати або суперечити одна одній</p> <p>міжособистісні конфлікти виникають тоді, коли не співпадають очікування щодо змісту однієї і тієї ж самої ролі. Найчастіше це буває тоді, коли відсутні чітко окреслені правила тих чи інших ролей</p>
Шляхи вирішення внутрішніх конфліктів	
<p><i>Ізоляція</i> – блокування негативних емоцій, не усвідомлення зв'язку між джерелом конфлікту та викликаними ним емоціями.</p> <p><i>Раціоналізація</i> – форма заперечення, захисний механізм, який дозволяє приховати реальні мотиви поведінки, обґрунтувати вчинки, думки та почуття, які суперечать громадській думці (людина пояснює свої неприйнятні для суспільства вчинки доказами, аргументами, які суспільство може сприйняти).</p> <p><i>Проекція</i> – приписування іншим учасникам рольової взаємодії власних бажань.</p> <p><i>Ідентифікація</i> – отождолення людини з роллю, виконання якої в неї викликає певні труднощі.</p> <p><i>Реактивне утворення</i> – забезпечує підміну неприйнятних для усвідомлення думок та почуттів діаметрально протилежними справжнім бажанням.</p>	

Спрямованість особистості – стан готовності особистості до діяльності, який виражається у цінностях, мотивах, потребах, прагненнях, установках, переконаннях, ідеалах. Факторами активності особистості є потреби та інтереси.

Потреба – основне джерело активності людини, спрямоване на задоволення певного бажання. Це те, що необхідно людині, те, що вона вмотивована отримати. Потреби стимулюють нашу діяльність,

регулюють активність, спрямовану на здобуття того, чого не вистачає.

Ієрархія потреб людини (А. Маслоу)

Реальною формою усвідомленої потреби, причиною діяльності особистості, що спрямована на задоволення певної потреби є *інтереси*. **Інтерес** – це спрямованість особистості на важливі для неї об'єкти. Це реальна причина діяльності особистості, що націлена на задоволення потреби. Інтереси є найважливішою детермінантою діяльності особистості.

Потреби, перетворені в інтереси стають цінностями. Цінності особистості – це найбільш значущі уявлення людини про різні предмети, цілі, явища життя, все те, що може цінувати особистість, все, що є для неї особливим та значущим. Мова про об'єкти як духовного, так і матеріального світу. Сукупність індивідуальних, загальних, особистих та групових цінностей формує систему *ціннісних орієнтацій* особистості, якими вона керується у житті.

Ціннісні орієнтації – сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, що задає людині напрям її діяльності.

Соціальну поведінку людей, загальну спрямованість особистості визначають *настанови*. **Настанова** – це психологічний стан схильності суб'єкта діяти або реагувати в певному напрямі в конкретній ситуації.

Взаємодія потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій утворюють механізм *мотивації* соціальної діяльності. **Мотиви** – це внутрішні спонуки до діяльності, які задовольняють потреби, бажання особистості.

5.3. Проблеми соціалізації особистості.

Соціалізація – процес входження людини у суспільство, в рамках якого вона засвоює основні знання, норми та цінності, необхідні для її становлення та життєдіяльності в даному суспільстві

Фактори соціалізації	Основні стадії соціалізації	Агенти соціалізації
<p>- сукупність соціальних ролей та статусів, що пропонуються суспільством людині;</p> <p>- соціальні спільноти (будучи членом різних спільнот, індивід може виконувати різні соціальні ролі та набутти конкретного статусу);</p> <p>- система домінуючих соціальних норм та цінностей;</p> <p>- соціальні інститути, які забезпечують продукування та репродукцію культурних взірців, норм та цінностей;</p> <p>- загальна ситуація в країні, державі, суспільстві.</p>	<p>- первинна соціалізація (від народження до підліткового віку) – її ще називають стадією адаптації, коли дитина некритично засвоює соціальний досвід, наслідуює, пристосовується до умов життя;</p> <p>- стадія індивідуалізації (від підліткового до юнацького віку) – у людини виникає бажання виділити себе серед інших, характерним є критичний підхід до суспільних норм поведінки, формуються власні позиції та світогляд;</p> <p>- стадія інтеграції (від юнацького віку до ранньої зрілості) – з'являється прагнення віднайти своє місце в суспільстві, «вписатися» у суспільство;</p> <p>- трудова стадія – охоплює весь період зрілості людини, увесь період її трудової діяльності;</p> <p>- післятрудова стадія (настає після виходу людини на пенсію) –</p>	<p>- люди, соціальні групи та установи які навчають людину конкретним нормам та допомагають засвоювати різні соціальні ролі.</p> <p>- агентами первинної соціалізації є найближче оточення людини: батьки, близькі й далекі родичі, однолітки, друзі, вчителі, сусіди;</p> <p>- агенти вторинної соціалізації – представники адміністрації школи, університету, підприємства, армії, держави, ЗМІ, церкви, тобто всі, хто безпосередньо пов'язаний з людиною в процесі життєдіяльності та здійснює менший, порівняно з агентами первинної соціалізації, вплив на неї.</p>

	активний період соціалізації завершується, літній вік розглядається як такий, що здійснює істотний внесок у відтворення соціального досвіду.	
--	--	--

Джерела соціалізації

<ul style="list-style-type: none"> - первинний досвід, пов'язаний з періодом раннього дитинства; - інтерактивне спілкування і взаємний вплив людей в процесі їх спільної діяльності; - передача через соціальні інститути культури як форми діяльності; - процеси саморегуляції, що відбиваються в поступовій заміні зовнішнього контролю індивідуальної поведінки на внутрішній самоконтроль, розвиток соціального інтересу і активності особистості

Форми соціалізації

<p style="text-align: center;">Соціальна адаптація</p> <p>процес та результат активного пристосування людини до умов життя в суспільстві: до соціальних норм, рольових функцій, до вимог та очікувань учасників соціальної системи. Соціальна адаптація охоплює основні сфери життєдіяльності суспільства: працю, дозвілля, спілкування, релігію, мораль, політико-правові норми. Виділяють три рівні адаптації: низький рівень (людина погано пристосована, середовище пригнічує її); середній рівень (людина пристосувалася до середовища і знайшла своє місце); високий рівень (людина не тільки добре адаптувалася, але і прагне змінити навколишнє середовище)</p>	<p style="text-align: center;">Інтеріоризація</p> <p>формування внутрішньої структури психіки та свідомості індивіда через засвоєння зовнішньої соціальної поведінки. Інтеріоризація це переведення елементів зовнішнього світу у внутрішнє «Я». Чим більше людина засвоює позитивного людського досвіду у всіх його проявах, тим більше вона буде соціалізована. У даному аспекті суб'єкт соціалізації розглядається як активно діюча одиниця</p>
--	---

Соціально-психологічні механізми соціалізації

<p><i>Ідентифікація</i> – ототожнення себе з іншою людиною або групою людей; набуття, засвоєння цінностей, ролей, моральних якостей іншої людини, наприклад батьків.</p>
--

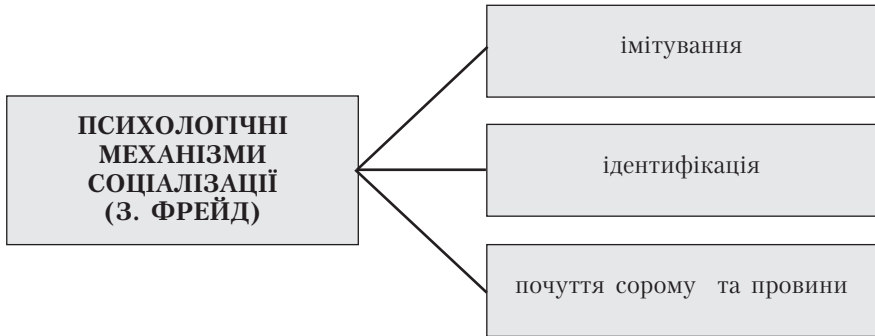
Наслідкування – свідоме або несвідоме відтворення індивідом моделі поведінки, досвіду інших людей.

Навіювання – психічний вплив однієї людини на іншу, що має за мету актуалізацію або зміну певних установок, ціннісних орієнтацій чи вчинків людини, яка виступає об'єктом.

Соціальна фасилітація («полегшення») – явище, виражене в ефекті посилення активної діяльності особистості, що проявляється в присутності інших людей. Наприклад, будь-які, навіть найпростіші завдання, людина виконує набагато краще, якщо вона розуміє, що за нею спостерігають.

Конформність – пасивне прийняття людиною існуючого порядку, панівних думок тощо; схильність до зміни своїх поглядів та позицій слідом за тими, які переважають у даному суспільстві або групі.

Ресоціалізація – процес засвоєння нових знань, цінностей, ролей, навичок, замість минулих, недостатньо засвоєних або застарілих. Інакше кажучи, ресоціалізація – це процес повторного проходження соціалізації

Соціальна активність – цілеспрямована діяльність людини, що орієнтована як на перетворення соціальних умов зовнішнього середовища, так і на формування необхідних соціальних якостей особистості. Соціальна активність може проявлятися у різних формах діяльності, насамперед соціально-політичній та трудовій.

Результат соціалізації – «соціальний тип особи».

Соціальний тип особистості – певний фіксований набір соціальних ознак людини, що проявляється у її свідомості та поведінці.

**КРИТЕРІЇ
ВИДІЛЕННЯ
СОЦІАЛЬНИХ
ТИПІВ
ОСОБИСТОСТІ**

- положення людини в системі суспільних відносин
- реальні форми життєдіяльності особистості
- спрямованість особистості

Типології особистості

Вчений	Критерії типології	Тип та характерні риси особистості
Ф. Знанецький, В. Томас	Характер пристосування особистості до соціального оточення	<ul style="list-style-type: none"> • богемний – пристосовується до ситуаційних умов, не знаходячи твердої опори у собі та плівучи за течією; • міщанський – спирається на традицію, не виявляючи соціальної гнучкості і також не знаходячи опори в собі; • творчий – спирається на власні сили. Така людина спроможна змінювати моделі поведінки, культуру, спроможна на винаходи та інновації
Р. Дарендорф	Особистість (<i>homo sociologicus</i>) – продукт розвитку культури, соціальних умов	<ul style="list-style-type: none"> • <i>homo faber</i> – «людина уміла» – особистість, яка наділена важливою суспільною функцією; тип, поширений у традиційному суспільстві; • <i>homo consumer</i> – людина-споживач, особистість, сформована масовим суспільством; • <i>homo universalis</i> – людина, яка здатна займатися різними видами діяльності; • <i>homo soveticus</i> – людина, яка залежить від держави

СОЦІОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

<p>Д. Пісмен</p>	<p>Соціальний характер дозволяє індивіду виконувати ті вимоги, які ставить перед ним суспільство</p>	<ul style="list-style-type: none"> • традиційно-орієнтований. Особистість, що належить до даного типу є консервативною, конформною по відношенню до традицій, звичаїв, зразків поведінки, клану, стану; • внутрішньо-орієнтований. Для такої особистості притаманна соціальна атомізація, що обумовлена послабленням сили традицій, внутрішньо-групової інтеграції, контролю з боку первинних груп. Поведінка людини визначається за-своєними у дитинстві принципами, особистість стає цілеспрямованою, підприємницькою, більш відкритою до змін. Цей тип характерний для індустріального суспільства. • ззовні-орієнтований – тип, характерний для суспільства споживання. Поведінка особистості визначається системою зв'язків, бюрократією, модою. Людина даного типу стає космополітом та споживає великий обсяг інформації, в неї відсутнє сильне «Я».
<p>Е. Фромм</p>	<p>Поведінка людини може бути зрозумілою тільки якщо розглядати її через вплив культури конкретного історичного часу, а структура характеру (тип особистості) пов'язана з певними соціальними структурами</p>	<p>Продуктивний тип – кінцева мета розвитку людини. Це людина, яка увібрала в себе все позитивне. Це незалежна, творча, розумна, чесна, відкрита та впевнена у собі особистість. Непродуктивні типи характеру:</p> <ul style="list-style-type: none"> • рецептивний тип – залежні та пасивні особистості. Такі індивіди нездатні діяти без сторонньої допомоги та вважають, що головною метою в житті є любов до них. Вони безпорадні у прийнятті рішень та не хочуть брати на себе відповідальність. • експлуатуючий тип. Люди такого типу використовують силу та винахідливість як основні засоби досягнення своєї мети. Вони агресивні, егоїстичні та самовпевнені.

		<p>Такі особистості нездатні до творчості, тому домагаються ідей, любові, емоцій, запозичуючи їх в інших.</p> <ul style="list-style-type: none"> • накопичувальний тип. Намагаються накопичити, заволодіти та зберегти максимальну кількість матеріальних благ, влади та любові. Прагнуть бути першими у всьому, педантичні, прямолінійні, далекоглядні. • ринковий тип. Такі особистості упевнені, що будь-яку людину можна оцінити як товар, що має підкорятися закону попиту та пропозиції, який можна продати або обміняти та при цьому отримати прибуток. Тому навіть свою зовнішність формує відповідно до «попиту». Це нетактовні, безцільні та водночас відкриті люди.
Е. Шпрангер	Система ціннісних орієнтацій людини	<ul style="list-style-type: none"> • «економічна людина». Така людина шукає користь у пізнанні. Цінність пізнання пов'язана з тим, що приносить користь їй самій, колективу, людству. Володіє прагматичним мисленням. • «теоретична людина» – це така людина, яка прагне пізнання закономірностей світу, відносин між людьми. Головна ціннісна орієнтація такої людини – осмислення в теоретичному плані того, що відбувається навколо. • «естетична людина». Така особистість естет – намагається пізнати світ через самовираження в естетичній формі; доквілля для неї щось гармонійне або дисгармонійне. • «соціальна людина» – прагне знайти себе в іншій людині, жити заради інших, діє та живе заради любові до інших. • «політична людина» – прагне до духовної влади над іншими.

СОЦІОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

		<ul style="list-style-type: none"> • «релігійна людина» – орієнтується на пошук сенсу, вищої духовної сили, першопричини буття.
В. Ядов	Соціальний тип особистості – це продукт складного поєднання історико-культурних і соціально-економічних умов життєдіяльності людей	<ul style="list-style-type: none"> • базисний тип особистості – система соціальних якостей, яка найкраще відповідає об'єктивним умовам функціонування даного суспільства на відповідному етапі його розвитку. Це людина, яка має повне розуміння, виконує та дотримується соціально-правових та моральних норм. • реальний (модальний) тип особистості – реальний тип особистості, який переважає на відповідному етапі розвитку суспільства. Це особистість, яка займає домінуюче положення у суспільстві. • ідеальний тип особистості – індивід з такою сукупністю рис та якостей, які сучасники хотіли б бачити у людині. Це тип особистості якого прагнуть люди.
Є. Головаха	Особливості суспільно-політичного розвитку українського суспільства у ХХ ст.	<ul style="list-style-type: none"> • особистість, розчинена у масі (соціальні конформісти) – характеризується духовною обмеженістю та інстинктивним потягом до стадності. • особистість, відчужена від суспільства (вона виникла у часи застою, коли відбувався процес відокремлення особистості від держави, політичної системи); • перехідний тип. Характерний для сьогодення. Недовіра до влади, орієнтація на взаємовиключні цінності, потяг до релігії – основні характеристики перехідного типу.

2. План семінарського заняття

1. Предмет соціології особистості та її основні проблеми.
2. Структурні елементи особистості. Теорії розвитку особистості.
3. Проблеми соціалізації особистості.
4. Девіантна і деліквентна поведінка.

3. Практичні завдання та справи

Завдання 1.

Дайте відповіді на наступні запитання (групова бесіда):

1. У чому специфіка соціологічного підходу до вивчення особистості?
2. Співвідношення понять «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість».
3. Назвіть основні структурні елементи особистості.
4. Охарактеризуйте основні соціологічні концепції особистості.
5. Виділіть основні етапи та компоненти соціалізації.
5. Охарактеризуйте життєвий шлях людини крізь призму впливу на неї основних агентів соціалізації.
6. Проаналізуйте особливості соціалізації дорослих та дітей.
7. Охарактеризуйте основні соціальні типи особистості.
8. Проаналізуйте особливості взаємодії людини та суспільства в наш час.
9. Які відхилення людської поведінки Вам відомі?
10. Проаналізуйте основні теорії виникнення девіацій.
11. На вашу думку, яку роль у процесі становлення особистості відіграють біологічна спадковість, та, яку соціальні умови та виховання?

Завдання 2.

Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією. Поняття:

- а) особистість;
- б) людина;
- в) індивідуальність;
- г) індивід;
- г) соціальний тип;
- д) інтеріоризація.

Дефініції:

1. Це поняття вказує на приналежність людини до роду «хомо сапієнс».
2. Сукупність якостей і властивостей, завдяки яким люди відрізняються один від одного.
3. Один з множини подібних індивідів.
4. Цілісна сукупність соціальних властивостей людини, що формується в процесі життя.
5. Процес включення соціальних норм і цінностей до внутрішнього світу людини, тобто заміни зовнішніх санкцій самоконтролем.

6. Фіксований набір соціальних якостей людини, що виявляється у її свідомості та поведінці.

Завдання 3.

Доповніть таблиці

Теорії розвитку особистості

Теорія	Теоретик	Основна ідея
Теорія «дзеркального «Я»		Ефект відображення людиною уявлень про те як їх оцінюють інші
	Дж. Г. Мід	
Психоаналітична теорія		
	Ж. Піаже	
Теорія морального розвитку	Л. Колберг	
Теорія референтної групи		

Вікові етапи людського життя та їхні особливості

Етап людського життя	Віковий період	Особливості етапу
<i>Дитинство</i>	0 – 10 років	
<i>Підлітковий період</i>	11-12 – 14-15 років	
<i>Юність</i>	1. Рання: 14-17 років	
	2. Пізня: 18-29 років	
<i>Зрілість</i>	Від 30 до 36 років	
<i>Старість</i>	Від 61 року до кінця життя	

Завдання 4.

Поміркуйте і визначте:

Риси особистості – це стійкі особливості поведінки, які в різних ситуаціях повторюються. Які з наведених понять будуть підходити під це визначення?

Акуратність, страх, мотивація, почуття вини, сором, провина, хороб-

рість, пунктуальність, хитрість, оптимізм, імпульсивність, емоційність, відповідальність.

Завдання 5.

Як Ви розумієте наступні твердження?

«Людина – це система потреб, а суспільство – це система заборон (табу)» (З. Фрейд).

«Людина – не острів, а частина материка» (Дж. Донн).

«Якщо б усі батьки були гарно виховані, народжувались би тільки гарно виховані діти» (Гете).

«Доля людини визначається тим, що відбувається в її голові, коли вона вступає в протиріччя з зовнішнім світом» (Е. Берн).

Завдання 6.

Дайте відповідь «так» або «ні» на наступні питання:

1. Рольова ідентифікація означає проміжне положення між статусом та роллю.
2. З. Фрейд розробив соціальну схему формування розумових операцій в дитинстві та юності.
3. Соціалізація – процес засвоєння індивідом впродовж всього його життя соціальних норм і культурних цінностей суспільства.
4. Соціальна роль – це певна позиція людини в соціальній структурі суспільства.
5. Одна людина має багато статусів.
6. Соціалізація закінчується у зрілому віці.
7. Соціалізація відбувається як за стихійного впливу на особистість різних обставин життя, так і за цілеспрямованого формування особистості.
8. У процесі соціалізації в людини формуються соціальні якості, знання, вміння, навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин.
9. Основними сферами соціалізації є діяльність, спілкування та самосвідомість.
10. Девіація це відносно оціночне поняття.

Завдання 7.

Співставте між собою ознаки і представників теорії соціалізації

- а) розвиток особистості – моральне вдосконалення індивіда;
- б) на кожній стадії розвитку людина долає певну кризу;

- в) розвиток особистості здійснюється через пізнання чогось нового;
- г) особистість формується через гру;
- г) особистість формується у результаті відображення у її свідомості думок та почуттів інших людей про неї;
- д) процес соціалізації є процесом приборкання біологічних потягів, котрі суперечать нормам культури та соціальності.

1. Дж. Г. Мід.
2. З. Фрейд.
3. Ж. Піаже.
4. Ч. Кулі.
5. Е. Еріксон.
6. Л. Колберг.

Завдання 8.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів.

1. Особистість – це:

А) соціальна якість індивіда, сукупність інтегрованих в ньому соціально значущих рис, що виникають в результаті взаємодії індивіда з іншими людьми;

Б) те особливе, специфічне, що відрізняє людину від собі подібних;

В) окрема людина, що розглядається як одиничний представник соціальної групи.

2. Індивідуальність – це:

А) сукупність якостей і властивостей, котрі відрізняють одну людину від всіх інших;

Б) один з множини подібних індивідів, що складають суспільство;

В) сукупність інтегрованих в людині соціально значущих рис.

3. Формування особистості здійснюється під впливом факторів:

А) біологічних і соціальних;

Б) тільки біологічних;

В) тільки соціальних.

4. Процес ототожнення себе з індивідами чи групами і зарахування себе до реально існуючих груп називається:

А) адаптація;

Б) ідентифікація;

В) наслідування.

5. Соціалізація – це:

- А) пасивне пристосування до соціального середовища;
- Б) процес ототожнення себе з іншими індивідами;
- В) процес інтеграції людини в різні соціальні спільноти через засвоєння культурних цінностей.

6. Автор «теорії дзеркального «Я»:

- А) Л. Колберг;
- Б) Ч. Кулі;
- В) З. Фрейд.

7. Він обґрунтував теорію розвитку особистості на процесах морального вдосконалення:

- А) Е. Кріксон;
- Б) Л. Колберг;
- В) Ж. Паже.

8. Приписування іншим учасникам рольової взаємодії власних бажань називається:

- А) проєкція;
- Б) ізоляція;
- В) раціоналізація.

9. Ідентифікація – це:

- А) блокування негативних емоцій;
- Б) самоототожнення індивіда з роллю, виконання якої у нього викликає великі труднощі;
- В) приписування іншим учасникам рольової взаємодії власних бажань.

10. Соціальна активність – це:

- А) характеристика способу життя групи, людини, що фіксує свідому спрямованість їх діяльності;
- Б) процес засвоєння нових цінностей, ролей замість минулих;
- В) процес інтеграції людини в різні типи соціальних поселень.

11. Девіантна поведінка – це:

- А) вчинки людей, які не відповідають встановленим у даному суспільстві нормам;
- Б) вчинки людей, які відповідають встановленим у даному суспільстві нормам;
- В) це поведінка, яка не відповідає встановленим у даному суспільстві, чи соціальній групі нормам, яка карається.

12. Соціологічні концепції девіантної поведінки вважають, що основною причиною соціальних відхилень є:

- А) фізичні особливості людини;
- Б) аномалія статевих хромосом;
- В) соціальні і культурні фактори.

Завдання 9.

Проаналізуйте наступні тексти.

Балл Г. До аналізу категорії особистості. Мандрівець. № 9. 2007. С. 78–81.

Що ж за якість являє собою особистість? Звертаючись у пошуках відповіді на поставлене питанням до психологічної літератури, включно з дуже авторитетними джерелами, ми виявляємо, що пропонувані дефініції часто-густо не мають одна з одною майже нічого спільного.

Власне, цю ситуацію усвідомили у світовій психології.

Можливість формулювання й використання якогось «сутнісного визначення особистості», ще раз підкреслює складність об'єкта психологічних досліджень.

Наведу одну з дефініцій – характерну для багатьох радянських і пострадянських джерел. Згідно з нею, особистість – це визначувана включеністю у соціальні зв'язки системна якість індивіда, яка формується у спільній діяльності та спілкуванні.

Наприклад, Лазурський відзначав переважну роль біологічних чинників у становленні ендопсихіки і таку ж роль соціальних чинників щодо екзопсихіки. Він, однак, не абсолютизував цього співвідношення, застерігаючи, що було б не правильно думати, ніби все ендо-риси, є природженими, тоді, як екзо-риси цілком зводяться до відбитку, що його накладають на людину, виховання та зовнішнє середовище. Зокрема, Лазурський звертав увагу на часті випадки, коли виховання і зовнішні умови могутнім чином сприяють посиленню та подальшому розвитку такої ендо-риси, яка без них би заглухла та залишилася б зовсім не розвинутою.

Серед західних вчених з ідеями, близькими до ідей Лазурського виступив у середині ХХ століття німецький психолог Ф. Лерш.

Його концепція «побудови особи» розглядає душевне життя у подвійному розумінні цілісності: з одного боку, в його перебігу у світі – в «горизонтальному» комунікативному переплетінні осо-

би з її світом, а з іншого – як «вертикальну» єдність, що існує всередині кожної особи і має власну будову.

Тож, виходить, давно є всі підстави відмовитися від однобічних визначень особистості. Утім, сказати так було б не зовсім точно. Адже наведені вище визначення, оцінені щойно, як однобічні, описують не якісь вигадані дослідниками предмети, а системи, що відіграють істотну роль у бутті людини. Річ лише в тім, що ці системи, фактично вже були раніше описані Лазурським та Лершем як підсистеми особистості.

При всьому цьому залишається питання: яким чином усе ж таки охарактеризувати особистість як цілісність з погляду, передусім, її провідної функції? Ось один із варіантів, сформульований Д. Леонтєвим: «... під філософським кутом зору, особистість – це здатність людини бути автономним носієм загальнолюдського досвіду та історично вироблених людством форм поведінки й діяльності.» Автор при цьому пояснює, що кожна людина здатна освоїти, зрозуміло, лише невеличку частку вказаного досвіду.

Хоч, визначення Д. Леонтєва наче лаконічне, його, на мій погляд, можна ще скоротити. Зробити це не складно: досить лише фразу – загальнолюдський досвід та історично вироблені людством форм поведінки й діяльності, замінити на слово – культура (адже і Л. Виготський писав: «Ми схильні поставити знак рівності між особистістю дитини та її культурним розвитком»). Тоді виходить: особистість – це здатність людини бути автономним носієм культури.

Тут порівняно з формулюванням Леонтєва, досягнуто деякого удосконалення як форми визначення і змісту. Адже словосполучення загальнолюдського досвіду та історично вироблених людством форм поведінки й діяльності безпосередньо віддзеркалює тільки одну із двох сторін сутнісного змісту культури, а саме – соціальну пам'ять, що ж до другої сторони – соціально значущої творчості, то вона, принаймні явно, визначенням Д. Леонтєва не враховується.

Проте наразі нас більше цікавить інше питання: чи не зводить Л. Виготський у щойно наведеній цитаті особистість до екзопсихіки? Відповідь має бути негативною.

Адже наведені визначення особистості вказують лише на її головну функцію, вони не окреслюючи ані структури особистості, ані механізмів її функціонування, ані чинників та закономірностей її розвитку.

Утім, запропоноване визначення особистості як здатності людини бути автономним носієм культури може бути адекватним лише за умови, що ми скористаємось найширшим розумінням поняття культури.

Річ у тім, що хоча це поняття дедалі ширше застосовується в психології, але зазвичай у дещо звуженому ракурсі і здебільшого у множині, коли головну увагу приділяють психологічним аспектам відмінностей між культурами. Значущість – і суто пізнавальна, і практична, соціальна – вивчення таких відмінностей не підлягає сумнівам.

Але слід пам'ятати філософську тезу про доцільність розгляду найрізноманітніших об'єктів у єдності всезагального, особливого та індивідуального. Тож зіставлення різних етнічних та виділених за іншими критеріями особливих культур має поєднуватись із розглядом всезагальної людської культури, з одного боку, та втіленням культури в індивіді – з іншого.

При цьому загально гуманітарна категорія культури виявляється вельми важливою не лише для соціальної та етнічної, але для усіх галузей психології людини. Ця категорія виявляється при цьому найтісніше пов'язаною з категорією особистості, яка саме й репрезентує здатність індивіда бути автономним носієм культури.

На вашу думку, чому серед вчених не існує загальновизнаного визначення особистості?

Гіденс Е. Соціологія. Київ: Основи, 1999. С. 71.

У процесі соціалізації індивід дізнається про існування соціальних ролей – визначених певним суспільством установок, яких повинна дотримуватись людина з певним соціальним статусом. Соціальна роль «лікаря», наприклад, передбачає певний набір правил, яких повинні дотримуватись та виконувати всі лікарі незалежно від особистих поглядів та переконань.

Деякі соціологи, особливо ті, що належать до школи функціоналістів, розглядають соціальні ролі як чітко визначені та відносно постійні складові частини культури суспільства. Вони є соціальними фактами. Згідно з цим трактуванням, кожна людина отримує інформацію про різні соціальні ролі, що існують в суспільстві, та виконує свою роль у повній відповідності з визначеними установками. Соціальні ролі не передбачають творчого підходу або став-

лення під сумнів, вони мають визначений характер та в цілому керують поведінкою людини. За допомогою соціалізації людина «входить» у соціальну роль та навчається її правильному виконанню.

Однак, такий підхід звичайно є помилковим. Він передбачає, що індивіди просто погоджуються на виконання тої чи іншої соціальної ролі, навіть не намагаючись змінити її. Насправді, соціалізація дозволяє людині здійснювати активну взаємодію з навколишнім культурним середовищем замість того, щоб перетворювати його у запрограмований автомат. Люди пізнають та приймають свої соціальні ролі під час безперервного процесу соціальної взаємодії. [...]

1. Що таке соціальна роль?

2. Чому Е. Гіденс вважає помилковим підхід функціоналістів до розуміння соціальної ролі?

Тема 6.

СОЦІОЛОГІЯ ПРАЦІ ТА ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

- 6.1. Об'єкт та предмет соціології праці.
- 6.2. Історія розвитку соціології праці.
- 6.3. Категорії соціології праці.

Ключові поняття та терміни: *праця, характер праці, зміст праці, умови праці, мотивація трудової діяльності, трудова адаптація, ставлення до праці, задоволеність працею, соціально-психологічний клімат, трудовий конфлікт, «кліматичне збурення», трудовий колектив, ринок праці, робоча сила, зайнятість населення, безробіття, кар'єра, стилі керівництва.*

6.1. Об'єкт та предмет соціології праці

Соціологія праці – галузь соціологічного знання, яка вивчає закономірності, формування, функціонування та еволюції соціальних утворень (соціальних спільнот, інститутів) у сфері праці та пов'язані з ними процеси та явища

Мета	вивчення соціальних явищ та процесів, розробка рекомендацій стосовно управління, регулювання, планування та прогнозування щодо створення найсприятливіших умов для діяльності суспільства, колективу, групи, окремого індивіда у сфері праці
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> • дослідження та покращення соціальної структури суспільства, трудової організації; • аналіз ринку праці як регулятора мобільності трудових ресурсів; • пошук шляхів оптимальної реалізації трудового потенціалу, можливостей сучасного працівника; • оптимальне поєднання матеріальних та моральних стимулів та раціональне ставлення до праці в ринкових мовах; • дослідження, аналіз причин та створення системи заходів для попередження та вирішення трудових конфліктів тощо
Об'єкт	праця як суспільно значиме явище зі всіма її ознаками, завдяки яким вона відрізняється від інших суспільних явищ
Предмет	структура та механізм соціально-трудова відносин, а також соціальні процеси у сфері праці

Функції	<ul style="list-style-type: none"> • інформаційна функція полягає в тому, що соціологія праці забезпечує управлінські структури суспільства соціологічною інформацією, яка дає об'єктивну і повну картину соціальної ситуації на підприємстві, в галузі і виробничій сфері в цілому; • пізнавальна функція пов'язана з розширенням пізнання закономірностей соціально-трудових відносин, забезпеченням теоретичного обґрунтування практичного менеджменту; • описова функція передбачає публікацію результатів соціологічних досліджень в різноманітних звітах, статтях, монографіях, ЗМІ; • прогностична функція пов'язана з можливістю застерегти завдяки конкретним соціологічним дослідженням керівний персонал щодо виникнення або розвитку негативних явищ у соціальному житті персоналу організації; • перетворювальна функція полягає в розробці на основі даних соціальної діагностики стану соціально-трудових відносин, соціальних технологій, застосування яких виявляє соціальні зміни і сприяє соціальному розвитку організацій і суспільства в цілому.
----------------	--

ПРЕДМЕТ СОЦІОЛОГІЇ ПРАЦІ (В. ПОЛТОРАК)

- соціальні закономірності взаємодії людей із предметами та засобами праці, зокрема механізми дії та форми прояву цих закономірностей у діяльності трудових колективів і особистості. Це проблеми, зв'язані з діяльністю людини й колективу за умов науково–технічної революції, комплексної механізації та автоматизації трудових процесів, зі ставленням людей до роботи на конвеєрі, за екстремальних умов праці (на висоті, у темряві, на хімічному виробництві, за підвищеного рівня радіації тощо);
- ставлення людини й колективу до праці, її змісту, характеру, та умов. Мова насамперед про мотиватори ставлення людини й колективу до праці, зв'язані з матеріальною зацікавленістю, змістом праці, взаєминами в колективі тощо, тобто суто соціологічні проблеми;
- соціальна організація підприємства, колективу, тобто та специфічна система відносин, яка утворює сукупність позицій, ролей, цінностей, зв'язаних між собою робітників, що працюють колективно. Це проблеми структури трудового колективу, його функцій, взаємин між членами колективу, зокрема між підлеглими і керівниками, проблеми керівництва й лідерства, стилю керівництва, соціально–психологічного клімату колективу, конфліктів тощо.

Праця – основна умова виникнення та існування людського суспільства. Це цілеспрямована діяльність людини, що має за мету створення різних матеріальних та духовних цінностей

Соціальні функції праці:

- створення матеріальних та духовних благ, надання суспільству предметів та послуг, які задовольняють людські потреби;
- забезпечення матеріального добробуту працівника та його сім'ї;
- соціально-диференційна (зміст та характер праці є критеріями поділу працівників на різні професійно-кваліфікаційні групи);
- статусна функція (різні види праці мають неоднакову вагу у суспільстві);
- формування особистості. Вагому частину нашого життя ми працюємо, тобто праця є не лише процесом виготовлення різних речей або надання певних послуг, але й засобом соціалізації, де відбувається становлення особистості.
- ціннісна функція (вироблення у працівників мотиваційної сфери, ціннісних установок та планів на майбутнє).

6.2. Історія розвитку соціології праці.

ЕТАПИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ ПРАЦІ

- **Донауковий період (III ст. до н.е. – XVIII ст. н.е.)** характеризується формуванням найбільш загальних уявлень про працю, її місце в суспільстві
- **Класичний період (XVIII ст. – початок XX ст.)** саме в цей період були закладені наукові засади формування соціології праці як самостійного наукового напрямку
- **Сучасний етап (від 20-х років XX ст.)** має істотні особливості в різних країнах, найзначніший внесок у розвиток соціології праці в цей час здійснює американська і французька соціологічна наука (Ф. Тейлор, Е. Мейо, Ф. Херцберг, Д. Макгрегор, А. Файоль та ін.)

ОСНОВНІ ІДЕЇ ТЕОРІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ Ф. ТЕЙЛОРА

- нормування і раціоналізація трудового процесу;
- ретельний добір і професійне навчання робітників;
- дотримання принципів управління (значна заробітна плата, висока денна норма, відповідні умови праці, обов'язкове матеріальне стягнення за невиконання норми);
- вміння керувати робітниками, для чого необхідні розум, освіченість, досвід, такт, енергія, кмітливість, чесність, здоров'я;
- запобігання соціальним конфліктам на виробництві, створення умов для максимального виявлення та реалізації розумових і фізичних можливостей робітника.

**ТЕОРІЯ
«ЛЮДСЬКИХ
СТОСУНКІВ»
Е. МЕЙО**

- орієнтація на людей, а не на технічний бік виробництва;
- колективна винагорода замість індивідуальної;
- організація позитивного соціально-психологічного клімату, збільшення задоволеності робітників своєю працею;
- гуманізація праці, співучасть робітників в управлінні виробництвом.

Теорія «збагачення праці» Ф. Херцберга

«Мотиваційні фактори»	«Гігієнічні фактори»
<ul style="list-style-type: none"> • визнання результатів праці працівника; • можливість особистісного розвитку; • успіхи в трудовій діяльності; • високий ступінь відповідальності; • кар'єрне зростання 	<ul style="list-style-type: none"> • заробітна плата; • умови праці; • соціально-трудова політика організації; • стосунки між працівниками в колективі; • міра контролю зі сторони керівництва; • ставлення керівника

Основні відмінності теорії управління «Х» та «Y» Д. Макгрегора

Теорія «Х» (людина розглядається як ледаче створіння, позбавлене бажань, придатне працювати лише в крайньому випадку, яке не намагається і не готове нести відповідальність. Згідно з цією теорією мотивація і контроль повинні здійснюватися ззовні)	Теорія «Y» (праця є природним станом людини, здатним давати задоволення. Людина може здійснювати самоконтроль і самоуправління, якщо вона приймає ті цілі, до яких прагне організація, і якщо її вищі індивідуальні потреби можуть бути задоволені в процесі їх досягнення)
<ul style="list-style-type: none"> • статистична стратегія управління; • подальше вдосконалення людини неможливе; • одноособовий повний контроль; • активність працівника в організації обмежена в силу самої природи людини; 	<ul style="list-style-type: none"> • динамічна стратегія управління; • подальше вдосконалення людини можливе; • визначається наявність у людини потреб у селективній адаптації; • активність працівника в організації обмежена здатністю менеджерів до керівництва;

• неефективна робота організації зумовлена природою людей, якими необхідно керувати	• неефективна робота організації зумовлена поганим керівництвом
---	---

6.3. Категорії соціології праці

Зміст праці

це функціональні особливості конкретного виду трудової діяльності, які обумовлені предметом праці, засобами праці та формою організації виробничими процесу

- відображає розподіл функцій на робочому місці;
- визначається сукупністю виконуваних функцій;
- розкриває рівень розвитку продуктивних сил;
- впливає на відношення людей до праці, задоволеність працею, плинність кадрів та рівень продуктивності праці.

Види праці за замістом:

проста, складна, творча, репродуктивна, фізична, розумова, організаційна, виконавча, самоорганізована, регламентована.

Характер праці

категорія, що характеризує соціально-економічну природу трудового процесу, суспільну форму його організації, способів взаємодії людей у процесі праці

Чинники, що визначають характер праці:

форма: вільна чи примусова праця, індивідуальна чи суспільна, наймана праця, приватна праця.

Ставлення працівників до праці: престижна чи непрестижна праця.

Відносини розподілу: згідно з трудовим внеском, за власністю.

Види праці за характером:

приватна, суспільна, підневільна, вільна, на себе, на роботодавця, добровільна, примусова.

Умови праці

комплекс факторів, що впливають на здоров'я та працездатність працівника

соціально-економічні (кваліфікаційна та спеціальна підготовка робітників, тривалість робочого часу, оплата та стимулювання праці, тощо);

санітарно-гігієнічні (освітлення, температура в приміщенні, шум, стан повітря, тощо);

організаційні (режим праці, забезпечення сировиною, приладами, інструментами);

соціально-побутові (забезпечення працівників необхідними побутовими приміщеннями: їдальня, кімната відпочинку, туалет; медичним, санаторним обслуговуванням тощо).

Ставлення до праці

категорія, що відображає визначальні засади системи цінностей особистості, сукупність мотивів, які пов'язують особистість з діяльністю і суспільством

Об'єктивні показники ставлення до праці характеризують рівень відповідальності, сумлінності, ініціативності та дисциплінованості;

Суб'єктивні показники ставлення до праці: колективне задоволення чи незадоволення працею та її умовами – заробітною платою, виробничими умовами, взаєминами у колективі по вертикалі та горизонталі тощо.

типи ставлення до праці:

- супернормативне (таке, що відповідає всім чинним нормам);
- субнормативне (недостатньо добросовісне, сумлінне);
- ненормативне (недбале, байдуже, нестаранне).

Мотивація трудової діяльності

це зовнішній чи внутрішній стимул до трудової діяльності заради досягнення певних цілей, зацікавленість у такій діяльності та способи її оцінювання

1 – група мотивів пов'язана з професією та місцем роботи (матеріальні мотиви, мотиви сенсу праці, мотиви престижу професії тощо);

2 – мотиви, пов'язані з втіленням особистістю засвоєних нею соціальних норм та цінностей (громадські та морально-патріотичні мотиви, мотиви колективної солідарності, ділового спілкування, реалізації групових норм тощо);

3 – мотиви, пов'язані з вибором та обґрунтуванням альтернатив життєвого циклу особи (мотиви професійної мобільності, подолання соціально-психологічного дискомфорту тощо).

Задоволеність працею

емоційна реакція працівника, трудового колективу до власної трудової діяльності, різним її аспектам

Сприятливі передумови задоволеності працею:

приємні стосунки з колегами;
нормований робочий день, зручна змінність; різноманітна робота;
робота вимагає знань, кмітливості;
належний рівень техніки безпеки;
висока заробітна плата; робота не викликає фізичної перевтоми; робота дає можливість підвищувати кваліфікацію;

Несприятливі передумови задоволеності працею:

несприятливі санітарно-гігієнічні умови; нерівномірне забезпечення роботою; фізично важка робота; застаріле обладнання; низька заробітна плата; робота не дає можливості підвищувати кваліфікацію; неуважне відношення з боку адміністрації; одноманітна робота; незручна змінність роботи;

<p>рівномірне забезпечення роботою; уважне відношення до працівників з боку адміністрації; популярність та важливість продукції, яку виготовляє підприємство; сучасне обладнання; належний рівень організації праці; належний рівень санітарно-гігієнічних умов праці.</p>	<p>незадовільний рівень організації праці; не викликає інтересу характер продукції, яка виготовляється підприємством; робота не вимагає знань, творчості та кмітливості; незадовільний рівень техніки безпеки.</p>
--	--

Трудова адаптація

соціальний процес освоєння особистістю нової трудової ситуації, який відбувається у результаті активної взаємодії людини та трудового середовища

Види трудової адаптації:

Професійна: формування трудових навиків та особливих професійних якостей, ґрунтовне оволодіння обраним фахом, звикання людини до вимог професії тощо.

Організаційна: працівник знайомиться з особливостями організаційного механізму управління трудової організації. Наприклад, вивчає взаємозалежність основних підрозділів трудового колективу, режим роботи та відпочинку, вимоги трудової дисципліни та колективної організації праці тощо.

Технологічна: працівник вивчає технологію виробництва, особливості та можливості устаткування або інші технологічні процеси, пов'язані з роботою.

Міжособистісна: включає в себе вміння та навички міжособистісного спілкування (комунікативність, доброзичливість, толерантність, ставити колективні інтереси вище від особистих тощо).

Соціально-побутова передбачає вивчення розташування в трудовому колективі важливих об'єктів: їдальні, оздоровчого пункту, кімнат відпочинку.

Соціально-психологічна: ознайомлення працівника з членами трудового колективу, вимогами соціального контролю, особливостями міжособистісних стосунків тощо.

Соціально-психологічний клімат

відносно стійкий та типовий для певної групи загальний емоційно-психологічний настрій, який складається між членами трудового колективу в рамках спільної діяльності

Фактори, що впливають на формування соціально-психологічного клімату:

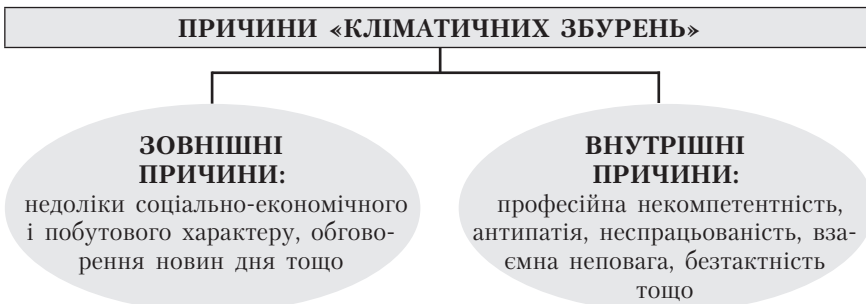
Фактори макросередовища: загальна ситуація в суспільстві, суспільно-економічна формація, функціонування виробничих та державних структур, сукупність економічних, політичних, культурних та інших умов.

Фактори мікросередовища: характер виробничих відносин, матеріальне та моральне оточення працівника, організація та умови трудової діяльності, стиль та форми керівництва, рівень психологічної культури, соціально-психологічні особливості учасників трудового процесу.

Визначальні параметри та сукупність норм соціально-психологічного клімату трудового колективу

Параметри	Норми
<ul style="list-style-type: none"> - продуктивність, чіткість, дієвість, відповідальність, своєчасність рішень, результативність організації та управління; - труднощі: рівень перешкод у роботі внаслідок бюрократизму, що заважає ефективному виконанню завдань; - заохочення: справедливий розподіл винагород, можливість професійного та кар'єрного росту; - піднесення: енергійність, почуття гордості за свою організацію, приятельські та прихильні стосунки; - довіра та співробітництво: впевненість у здібностях та високих індивідуальних можливостях колег, довіра та співпраця, заохочення ініціативності, самостійності та креативності; - змагання: заохочення професійних та трудових успіхів, санкціонування можливих ризиків під час виконання завдань. 	<ul style="list-style-type: none"> - комфортність; - практичність; - доцільність; - очікуваність поведінки та реакції на неї; - формальність; - коректність; - інкорпорація (включення) членів організації до комунікативних процесів; - курс або на вузькі, локальні або загальні, масштабні інтереси; - структурованість або неструктурованість при вирішенні виробничих проблем.

Порушення звичного, нормального соціально-психологічного клімату трудового колективу, що пов'язане зі змінами умов взаємодії в середині групи називається **«кліматичним збуренням»**.

Негативний емоційний настрій учасників трудового процесу може привести до зниження продуктивності праці та породжувати різні конфліктні ситуації.

Трудовий конфлікт – це різновид соціального конфлікту, суперечність, що виявляється в зіткненні інтересів різних учасників трудових правовідносин. Причинами виникнення трудових конфліктів можуть бути різноманітні ситуації: неефективний менеджмент, відсутність взаєморозуміння між керівництвом та підлеглими, умови трудової діяльності тощо.

Трудовий колектив

відносно стійке об'єднання людей, яке спрямовує свої зусилля на розв'язання виробничих завдань, має спільну мету та керується у своїй діяльності загально визначеними нормами трудової поведінки

Види трудових колективів

За видом діяльності та особливостями кінцевого продукту:

- виробничі колективи – колективи заводів, фабрик, підприємств зв'язку, та інших, що належать до сфери матеріального виробництва;
- колективи невиробничої сфери – служби, що надають різноманітні послуги;
- наукові колективи;
- колективи закладів охорони здоров'я та освіти.

За рівнем об'єднання працівників:

- основний – це колектив підприємства в цілому;
- вторинний (проміжний) трудовий колектив – проміжна ланка об'єднання працівників у межах цехів, відділів;
- первинний трудовий колектив – об'єднання людей, що разом виконують загальне виробниче завдання в процесі безпосередньої особистісної взаємодії (лабораторія, бригада).

Функції трудових колективів

- виробничо-економічна (виробництво товарів та послуг);
- виховна (формування ціннісних орієнтацій працівників);
- організаційно-управлінська (залучення працівників до системи самоврядування, організаторської роботи);
- соціального контролю (санкціонування поведінки членів колективу);
- об'єднуюча (підтримка цілісності трудового колективу);
- задоволення потреб працівників у виробничій та в поза виробничій сферах;
- стимулювання ефективної трудової поведінки та відповідального ставлення до професійних обов'язків.

Стиль керівництва – сукупність засобів впливу керівника на підлеглих, яка обумовлена специфікою завдань, поставлених перед підприємством.

Характеристика стилів керівництва (класифікація К. Левіна)

Параметри взаємодії керівників з підлеглими	Стилі керівництва		
	авторитарний	демократичний	ліберальний
1. Прийоми ухвалення рішення	Одноосібно вирішує питання	Перед ухваленням рішення радиться з підлеглими	Чекає вказівок від керівництва чи рішення наради
2. Спосіб доведення рішення	Наказує, розпоряджається, командує	Пропонує, просить	Просить
3. Розподіл відповідальності	Бере на себе чи перекладає на підлеглих	Розподіляє відповідно до переданих повноважень	Знімає із себе усяку відповідальність
4. Ставлення до ініціативи	Придушує	Заохочує, використовує в інтересах справи	Віддає ініціативу в руки підлеглих
5. Ставлення до недоліків власних знань	Усе знає – усе вміє	Постійно підвищує свою кваліфікацію, враховує критику	Поповнює свої знання і заохочує цю рису у підлеглих
6. Ставлення до підбору кадрів	Боїться кваліфікованих працівників	Підбирає кваліфікованих працівників	Підбором кадрів не займається
7. Стиль спілкування	Тримає дистанцію, не товариський	Дружно налаштований, любить спілкування	Уникає спілкування, спілкується з підлеглими лише з їх ініціативи
8. Характер відносин з підлеглими	Диктується настроєм	Рівне манера поведінки, постійний самоконтроль	М'який, покладливий

СОЦІОЛОГІЯ ПРАЦІ ТА ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

9. Ставлення до дисципліни	Прихильник формальної твердої дисципліни	Прихильник розумної дисципліни, здійснює диференційований підхід до людей	Вимагає формальної дисципліни
10. Ставлення до морального впливу на підлеглих	Покарання – основний метод стимулювання. Заохочує дуже рідко	Використовує різні види стимулів	Діє приблизно так само, як і демократ

Ринок праці – певна система суспільних відносин, які узгоджують інтереси роботодавців і найманих працівників. Розуміння ринку як соціально-економічної системи створює основи для розгляду її як підсистеми ринку робочої сили.

Робоча сила – сукупність фізичних та духовних здібностей людини, використовуваних нею у процесі створення благ і послуг. Будучи основною умовою виробництва, робоча сила є товар, що продається і купується на ринку робочої сили, і відповідно має свою вартість.

СТРУКТУРА РИНКУ ПРАЦІ

Ринок робочої сили (пропозиція робочої сили)
Ринок робочих місць (попит на робочу силу)
Ринок зайнятої робочої сили (задоволений попит на робочу силу)
Ринок вільних робочих місць
Ринок незайнятої робочої сили, що шукає роботу

ФУНКЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ

- Суспільного поділу праці – ринок праці розділяє найманого працівника та роботодавця, розподіляє найманих працівників за професіями та кваліфікацією, галузями виробництва;
- Інформаційна – дає учасникам процесу купівлі-продажу товару, робочої сили інформацію щодо умов найму, рівня зарплати, пропозиції робочих місць тощо;
- Посередницька – встановлення зв'язку між роботодавцями та найманими працівниками, які виходять на ринок праці для задоволення власних інтересів і потреб;

- Ціноутворююча – основна функція ринку праці, що встановлює рівновагу між попитом і пропозицією робочої сили;
- Стимулююча – завдяки механізму конкуренції ринок праці стимулює більш ефективне використання трудових ресурсів з метою підвищення прибутковості виробництва а також стимулює найманих працівників підвищувати свій професійно-кваліфікаційний рівень;
- Оздоровлююча – завдяки конкуренції суспільне виробництво звільняється від економічно слабких, нежиттєздатних підприємств;
- Регулююча – ринок праці регулює надлишки трудових ресурсів, їх оптимальне розміщення, а, отже, і ефективне використання.

Специфічною формою соціально-трудова відносин в умовах ринку виступають зайнятість і безробіття.

Зайнятість населення – це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням їхніх особистих і суспільних потреб, що приносить їм заробіток чи трудовий дохід.

ФОРМИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

- *Повна зайнятість* населення це така зайнятість, за якої пропозиція робочої сили повністю покривається попитом на робочу силу в суспільному виробництві;
- *Глобальна зайнятість* врахування всіх видів корисної діяльності як у суспільному виробництві, так і поза ним (ведення домогосподарства, догляд за дітьми і хворими, тимчасова зайнятість громадян, тіньова зайнятість за умов корисності праці тощо);
- *Примусова зайнятість* зайнятість за вироком суду, за надзвичайного стану чи інших випадків, якщо такі обумовлені законом

Безробіття – соціально-економічне явище, яке виявляється в невикористанні частини працездатного населення в суспільному виробництві.

ВИДИ БЕЗРОБІТТЯ

- фрикційне (пов'язане з пошуками або очікуванням роботи, що відповідає фаху безробітних);

- структурне (пов'язане з вивільненням робочої сили під впливом структурних зрушень в економіці, що змінюють попит на окремі професії та спеціальності; з'являються нові робочі місця, проте для них не має достатньої кількості підготовлених працівників);
- добровільне (людина з певних міркувань якійсь період часу не працює та очікує на роботу, яка його більш влаштує);
- вимушене (працівник не бажає звільнитись, але адміністрація організації скорочує персонал);
- технологічне (спричинене розвитком інформаційних технологій);
- регіональне (є наслідком регіональних особливостей у сфері зайнятості)
- циклічне (вивільнення робочої сили, викликане загальним спадом виробництва);
- приховане (частина безробітних офіційно не облікована);
- об'єктивне (викликане незалежними від конкретної людини чинниками: війна, пандемії тощо).

Трудова кар'єра

це поступальний процес переміщення працівника з нижчих позицій на вищі, що пов'язаний зі зміною навичок, здібностей, кваліфікаційних можливостей та розмірів винагороди. Трудова кар'єра розглядається як індивідуальна трудова мобільність (переміщення працівника, пов'язані зі змінами його становища в системі суспільно поділу праці)

За сферою життєдіяльності особистості:	політична, економічна, підприємницька, службова
За морально-етичними або правовими ознаками:	суспільно заохочувальна і суспільно засуджувана, легітимна і нелегітимна
За мотивацією поведінки, її спрямованості:	егоїстично або соціоцентрично спрямована
За спрямуванням просування:	вертикальна (вид кар'єри, з яким найбільш часто асоціюється поняття ділової кар'єри, тобто сходження на більш високий рівень ієрархії в процесі професійної діяльності), горизонтальна (професійне зростання працівника як спеціаліста), діагональна (кар'єра в межах однієї сфери діяльності але в різних організаціях)
За ознакою часу, швидкістю здійснення:	короткострокова, поступова, довгострокова
За ступенем послідовності побудови:	послідовна або стабільна і непослідовна або нестабільна

За масштабністю:	внутрішньоорганізаційна, галузева, територіальна, державна
-------------------------	--

2. План семінарського заняття

1. Предмет, об'єкт і функції соціології праці.
2. Історія виникнення та розвитку соціології праці.
3. Категорії соціології праці.
4. Значення соціології праці у вирішенні соціально-економічних проблем.

3. Практичні завдання та вправи

Завдання 1.

Дайте відповіді на наступні запитання (групова бесіда):

1. У чому специфіка соціологічного підходу до вивчення праці?
2. Розкрийте місце праці в розвитку людини і суспільства.
3. Яке місце займає соціологія праці в системі наук про працю?
4. Охарактеризуйте періоди розвитку соціології праці.
5. Які форми й моделі стимулювання праці Ви знаєте?
6. Розкрийте зміст основних функцій соціології праці.
7. Які соціальні принципи діють у сфері праці?
8. Розкрийте зміст основних категорій соціології праці.
9. Соціально-психологічний клімат трудового колективу та чинники, що впливають на його формування.
10. Проаналізуйте специфіку соціально-трудова відносин за умов ринкової трансформації.
11. Визначте головні завдання соціології праці на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Завдання 2.

Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією. Поняття:

- а) праця;
- б) трудова адаптація;
- в) соціально-психологічний клімат;
- г) трудовий колектив;
- г) трудова поведінка;
- д) кар'єра;
- е) робоча сила;
- є) безробіття;
- ж) професія.

Дефініції:

1. Соціально-економічне явище, яке виявляється в невикористанні частини працездатного населення в суспільному виробництві.
2. Цілеспрямова діяльність людей зі створення матеріальних і духовних цінностей.
3. Процес засвоєння індивідом нової трудової ситуації в межах активної взаємодії з іншими учасниками трудового процесу.
4. Рід трудової діяльності людини, яка володіє комплексом спеціальних знань, практичних навичок, одержаних шляхом спеціальної освіти, навчання чи досвіду, які дають можливість здійснювати роботу в певній сфері виробництва.
5. Регульований комплекс функціональних дій, вчинків працівника, пов'язаних з проявом його професійних, ділових, особистісних здібностей у процесі трудової діяльності.
6. Відносно стійке об'єднання людей, яке спрямовує свої зусилля на розв'язання виробничих завдань, має спільну мету та загально-визнану систему соціального контролю.
7. Швидке, успішне, прогресивне просування обраним трудовим (професійним) шляхом, що передбачає досягнення поваги, популярності, слави у своєму колі і/або матеріальної вигоди власними силами, за рахунок максимального використання своїх здібностей, професійної майстерності та особистих якостей.
8. Загальний емоційний настрій, психологічна атмосфера, яка панує в трудовому колективі у процесі спільної трудової діяльності.
9. Сукупність фізичних та духовних здібностей людини, використовуваних нею у процесі створення благ і послуг.

Завдання 3.

Складіть блок-схему зв'язків соціології праці з іншими науками.

Завдання 4.

Проведіть відповідність між авторами та їх науковими досягненнями:

- а) концепція «збагачення праці»;
 - б) теорія управління «Х» та «Y»;
 - в) теорія людських стосунків.
1. Ф. Херцберг;
 2. Е. Мейо;
 3. Д. Макгрегор.

Завдання 5.

Доповніть наступні переліки

1. За змістом розрізняють такі види праці:

а) проста;	б) _____;
в) творча;	г) _____;
г) фізична;	д) _____;
е) ручна;	є) _____.

2. Умови праці це сукупність чинників, які впливають на здоров'я та працездатність працівника. Ця категорія охоплює:

2.1. Соціально-економічні умови, до яких належать:

- а) тривалість робочого часу і _____;
- б) стимулювання і _____ праці.

2.2. Санітарно-гігієнічні умови включають:

а) температурний режим;	б) _____;
в) _____;	г) освітлення;
д) шум;	є) _____.

2.3. Соціально-побутові передбачають забезпечення працівників:

- а) _____;
- б) їдальнями;
- в) _____.

3. Основними видами професійної адаптації працівника є:

а) _____;	б) соціально-психологічна;
в) технологічна;	г) _____;
д) соціально-побутова.	

Завдання 6.

Дайте відповідь «так» або «ні» на наступні питання:

1. Проста праця – це праця, яка не потребує техніки, інструментів, приладів.

2. Порушення соціально-психологічного клімату колективу називається «кліматичним збуренням».

3. Авторитарний стиль керівництва характеризується непослідовністю керівника.

4. Робоча сила є товаром, що продається і купується на ринку робочої сили і, відповідно, має свою вартість.

5. Первинний трудовий колектив – об'єднання людей, що разом виконують загальне виробниче завдання.

6. Зміст праці визначається сукупністю виконуваних операцій.

7. Науково-технічний прогрес, розвиток матеріально-технічної бази виробництва – головні чинники прогресивної зміни змісту праці.
8. Освоєння працівником характерних рис та умов праці за фахом, глибоке оволодіння обраною професією, формування трудових навиків та особливих професійних якостей це складові технологічної адаптації.
9. Категорія «ставлення до праці» відображає емоційно-вольову установку особистості на працю.
10. Сферою працевлаштування, формування попиту та пропозиції на робочу силу є ринок праці.

Завдання 7.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів.

1. Назвіть предмет соціології праці:
 - А) економічні механізми підвищення ефективності праці;
 - Б) соціально-трудова відносина у сфері праці;
 - В) розвиток особистості.
2. Автор теорії «людських стосунків»:
 - А) Ф. Херцберг;
 - Б) Е. Мейо;
 - В) Д. Макгрегор.
3. Автор теорії управління «Х» та «Y»:
 - А) Д. Макгрегор;
 - Б) Ф. Тейлор;
 - В) Е. Мейо.
4. Дана категорія виражає соціальну сутність праці як соціально значимого процесу:
 - А) зміст праці;
 - Б) умови праці;
 - В) характер праці.
5. Проста праця – це:
 - А) кваліфікована праця, пов'язана з додатковими витратами на навчання робітника;
 - Б) праця, яка не потребує техніки, інструментів, приладів;
 - В) це виконання простих трудових операцій, для яких достатньо виробничого інструктажу і не має потреби в спеціальному навчанні.
6. Температурний режим, загазованість, освітлення, шум це складові:
 - А) соціально-побутових умов праці;

- Б) санітарно-гігієнічних умов праці;
В) соціально-економічних умов праці.
7. Ставлення робітника до праці, її умов, характеру і змісту визначається категорією:
А) задоволеність працею;
Б) ставлення до праці;
В) мотивація трудової діяльності.
8. Як називається порушення соціально-психологічного клімату колективу:
А) конфлікт;
Б) напруження;
В) «кліматичне збурення».
9. Яка з перерахованих вимог до керівника є традиційною:
А) керівник повинен володіти високою політичною і педагогічною культурою, знаннями психології і соціології;
Б) керівник повинен знати основи інформатики;
В) керівник повинен володіти мистецтвом переговорів.
10. Яка з перерахованих вимог до керівника є сучасною:
А) глибоке, наукове знання конкретної справи;
Б) знання основ інформатики;
В) керівник повинен володіти культурою мовлення.
11. Який стиль керівництва характеризується непослідовністю керівника:
А) демократичний;
Б) авторитарний;
В) ліберальний.

Завдання 7.

Проаналізуйте наступні тексти.

Молодь на ринку праці: навички XXI століття та побудова кар'єри. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні /Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. Київ, 2019. С. 24–29.

Для переходу молоді від навчання до роботи необхідно оволодіти навичками, які допоможуть їм в майбутньому працевлаштуватися і зайняти своє місце на ринку праці. В Україні гостро постає питання невідповідності навичок, якими володіє молодь, до потреб

ринку праці. Навички не обов'язково пов'язані з наявністю диплому, проходженням курсів, тренінгів та іншими формами неформальної освіти. Їх також формують такі чинники, як сім'я, найближче оточення, робота, використовувати новітні технології та розвивати інновації, а невідповідність або відсутність навичок створює перешкоди для виходу молоді на ринок праці і негативно впливає на розвиток економіки країни в цілому.

За даними World Economic Forum, серед найбільш затребуваних універсальних навичок (soft skills – «гнучкі/м'які» навички) виділено, насамперед, навички креативності, здатність до переконання, комунікативні навички, навички управління часом (time-management), навички адаптування (за даними дослідження LinkedIn Learning, 2019). Серед «жорстких» професійних навичок (hard skills) – навички робіт з хмарним обчислюванням, штучним інтелектом, здатність до аналітичних досліджень, навички роботи з людьми.

За результатами обстеження домогосподарств і роботодавців виявлено, що для успішної побудови кар'єри працівники на ринку праці мають володіти передовими когнітивними, соціоемоційними і технічними навичками. У рамках цього дослідження було сформовано основний набір навичок, які найбільш цінуються роботодавцями в Україні. Серед когнітивних навичок виділено такі навички, як вирішення проблем, комунікабельність, креативне і критичне мислення, організація робочого часу, здатність до навчання, серед соціоемоційних – самоорганізація, стресостійкість і наполегливість, етика, цілеспрямованість і бажання вчитися, командна робота, серед технічних – комп'ютерні навички та програмування, знання ринків і законодавства, уміння продавати, проектування, керування автомобілем.

Практика довела, що суто професійних навичок для досягнення професійного успіху замало. Професіонал відбувається лише тоді, коли в системі його навичок переважають не hard skills (тверді, професійні навички), а soft skills (так звані м'які або гнучкі навички, які, по суті, й забезпечують ефективність професійних). Визнано це і в сучасному Законі України «Про вищу освіту», який наголошує на важливості формування не лише професійних знань, умінь і навичок, а й світоглядних та громадянських якостей і морально-етичних цінностей. Однак у закладах вищої освіти негуманітарного профілю їхня роль і місце й досі залишається чітко не визначеними. Натомість, українська молодь професійну важливість формування гнучких навичок вже усвідомила. Про це свідчать ре-

зультати аналізу резюме, поданих на найвідоміші міжнародні портали пошуку роботи. Усвідомили це й роботодавці, про що так само свідчать результати аналізу представлених ними описів вакансій. Порівняння попиту і пропозиції засвідчує той факт, що українські випускники не здатні на сьогодні повністю задовольнити потреби роботодавців через недостатній рівень формування гнучких навичок.

У звіті про майбутнє професій, представленому на Всесвітньому економічному форумі в Давосі у 2018 р., було названо список тих навичок, які будуть найбільш потрібними у 2020 р. До цього списку увійшли: вміння розв'язувати комплексні задачі, критичне мислення, креативність, управлінські компетенції, навички комунікації та взаємодії з людьми, емоційний інтелект, уміння аналізувати і приймати ефективні рішення, клієнтоорієнтованість, навички ведення переговорів. Українські дослідження та бачення експертів і практиків показують наявність схожої тенденції. На думку представників бізнесу, оптимальним співвідношенням *soft skills* і *hard skills* є 61% до 39%. Найбільш затребуваними з боку роботодавців є вміння брати на себе відповідальність (62,1%), бажання розвиватися (56,9%), наполегливість (48,3%) і комунікабельність (51,7%). [...]

Дослідження «Навички для України 2030: погляд бізнесу» довело, що найбільш затребуваними серед роботодавців є такі навички, як: емоційний інтелект, вміння працювати в команді, можливість вирішувати комплексні проблеми, здатність швидко навчатися, адаптивність, аналітичне мислення, критичне мислення, управління проектами, стратегічне мислення, ініціативність. Варто зазначити, що серед навичок роботодавці називали: комунікабельність, вміння працювати в команді, вирішення комплексних проблем, аналітичне мислення, здатність швидко навчатися, адаптивність, ініціативність, грамотна усна і письмова мова, емоційний інтелект, відповідальність. Це актуалізує та підкреслює першочерговість і важливість саме соціальних компетенцій на ринку праці. Вказані результати дослідження демонструють навички, якими найкраще володіють випускники закладів освіти, а саме: комунікабельність, вміння працювати в команді, здатність швидко навчатися, гнучкість, грамотна письмова й усна мова та ініціативність. Серед навичок, якими найгірше володіють студенти, – це управління проектами, можливість комплексно розв'язувати проблеми, стратегічне і критичне мислення, управління змінами, людьми та емоційний інтелект. Серед навичок, нестачу яких відчувають молоді спеціалісти упродовж пер-

шого року роботи, виділено ораторське мистецтво, осмислення і прийняття рішень, IT-грамотність, уміння працювати під тиском, управління конфліктами та вміння вести переговори.

Однією з негативних рис характерних сучасній Україні є відсутність у роботодавців чіткого бачення щодо навичок і професій, які будуть затребуваними у майбутньому. Це пов'язано також з відсутністю можливості побудови довгострокових стратегій розвитку бізнесу, у зв'язку з нестабільністю та динамічністю розвитку економічних, соціальних систем та HR-технологій. Більшість українських роботодавців стверджують про наявність дефіциту необхідних умінь і навичок у молоді, особливо у сферах, що потребують фахівців з високоскладними технологічними завданнями або у сферах, що знаходяться на перетині декількох видів діяльності та передбачають мультизадачність виробничого процесу.

Проблема з невідповідністю навичок існує не тільки в Україні. Згідно з дослідженнями Сучасної програми розвитку нових навичок для Європи (New Skills Agenda for Europe), 70 млн. жителів Європи не мають адекватних навичок читання і письма, а ще більше мають слабкі математичні навички. Крім того, значна кількість європейців, особливо висококваліфікована молодь, працює на робочих місцях, які не відповідають їх талантам і прагненням. У той же час, 40% європейських роботодавців заявляють, що не можуть знайти працівників з потрібними навичками. Дуже незначна частка осіб мають навички для створення і ведення власного бізнесу і складно адаптуються до змін ринку праці, що розвивається.

Молодь, яка виходить на ринок праці, має вищі кваліфікаційні можливості, ніж працівники, які вийшли на ринок праці раніше. Також молоді люди досить високо оцінюють свої реальні можливості, які отримують разом з набутою освітою, та вказують на достатній рівень задоволеності отриманими компетенціями задля їх реалізації у трудовій сфері. За результатами соціологічного дослідження «Молодь України – 2017», половина молодих людей визнали, що отримана ними освіта дає можливість розвиватися (54,5%). Натомість третина молоді (31,2%) зазначила, що отримана освіта не дає можливості розвитку, 14,3% не відповіли на питання.

Результати дослідження Інституту професійно-технічної освіти НАПН України засвідчили, що лише 37,2% учнів закладів професійної освіти бажали отримати в закладі практичні навички, які після завершення навчання дадуть можливість розпочати профе-

сійну діяльність. 27,2% опитаних учнів очікували від навчання можливості отримати в подальшому високі матеріальні винагороди. Ще майже 5% учнів прагнули лише отримати диплом.

Українська молодь має достатньо високий освітній потенціал, який втрачається через неможливість належної реалізації у сфері праці. Однією з характеристик, яка підкреслює наявність цієї проблеми, є надлишкова кваліфікація зайнятого населення, особливо у віці від 15 до 24 років. За проведеними розрахунками, 34,51% молоді працюють на робочих місцях, що є меншим за їх освітньо-кваліфікаційний рівень. Особливо гострою ця проблема є для молоді, яка проживає у сільській місцевості.

Про невідповідність отриманого рівня освіти і кваліфікації свідчать результати моніторингових досліджень становища молоді в Україні. Так, половина опитаної молоді, яка працевлаштована, працює не за фахом чи спеціальністю, отриманою в закладі професійної (професійно-технічної) або вищої освіти: 2018 р. – 50,0%, 2017 р. – 48,1%.

Результати дослідження «Перехід молоді на ринок праці» свідчить, що питома вага молодих працівників, які мали надмірну кваліфікацію (31,7%) значно перевищували питому вагу недостатньо кваліфікованої молоді (5,5%). Найвищий рівень надмірної освіти був характерним для молоді, яка виконувала роботу з найпростіших професій (96,7%), причому 40,2% опитаних, зайнятих за найпростішими професіями, мали диплом про вищу освіту.

Надмірна кваліфікація молоді в Україні є наслідком невідповідності розвитку економіки країни запитам молоді, низького попиту на професійну (професійно-технічну) освіту і неефективної профорієнтаційної роботи. Так, результати соціологічних досліджень свідчать про низький рівень участі молоді у профорієнтаційних заходах. Майже половина опитаної молоді віком 14–34 роки не відвідувала жоден з профорієнтаційних заходів упродовж свого життя (46,4%). Лише 23,6% молодих людей відвідували факультативні курси, лекції, семінари з вибору майбутньої професії, 12,6% – екскурсії на виробництво, 9,5% – «Ярмарки вакансій», 6,4% опитаних були присутні на заходах, організованих державними центрами зайнятості, 5% – проходили профорієнтаційні тести, 4,0% – мали індивідуальні або групові консультації з профорієнтації.

Однією з проблем неможливості знайти роботу відповідно до фаху, отриманого у закладах вищої і професійної освіти, є відсут-

ність навички пошуку роботи. Це створює для молодшої людини складності при працевлаштуванні, особливо на перше робоче місце. Обстеження «Перехід молоді від навчання до стабільної роботи», проведене у 2013 р., свідчить, що 22,1% молоді не спроможні знайти роботу відповідно до своїх навичок.

На думку більшості науковців, однією з важливих навичок, що є умовою виходу на ринок праці в ХХІ столітті, є медіаграмотність, уміння критично опрацьовувати інформацію, дбати про власну і корпоративну безпеку в інформаційному просторі. Людина без цих навичок фактично за кілька десятиліть залишиться поза економічною системою, потрапивши в ситуацію цифрової ексклюзії (виключення). Передові держави світу розпочинають програми з цифрової інклюзії, які передбачають розвиток медіа інформаційної грамотності на основі медіаграмотності та цифрової компетентності.

Отже, загальною проблемою сучасних випускників, яка не дає їм вільно конкурувати на ринку праці, є відсутність по закінченню закладу освіти необхідних вмінь, навичок та досвіду. Тому вищим і професійним (професійно-технічним) закладам освіти потрібно розширити практичну частину освітніх програм, запровадити стажування і розвивати співпрацю з бізнесом і державними структурами, включити до навчальних планів предмети, які розвивають і формують необхідні навички (ораторське мистецтво, ведення переговорів тощо). Зкладам загальної середньої освіти під час навчання доцільно застосовувати більше творчих та інтерактивних форм надання інформації. Важливу роль у формуванні навичок ХХІ століття має неформальна освіта. Наприклад, у молодіжних центрах можуть формуватися клуби професійних інтересів, діяльність яких спрямована на напрацювання навичок боротьби молодих працівників за власні трудові права.

1. Чи згодні Ви з висновками, зробленими в доповіді?
2. Як Ви оцінюєте власні перспективи майбутнього працевлаштування?

Лукашевич Н. Соціологія праці. Навчальний посібник. Київ: МАУП, 2007. С. 208–209.

[...] Під соціальним контролем у сфері праці розуміють процеси в певній соціальній підсистемі (суспільство, галузі, трудові ко-

лективи), які забезпечують її стійкість та можливість управління функціонуванням її елементів (людьми, трудовими підрозділами). Соціальний контроль – це механізм оцінки та санкціонування діяльності згаданої соціальної підсистеми з позицій суспільних інтересів та домінуючих норм, а також спосіб саморегуляції соціальної підсистеми, який забезпечує впорядковану взаємодію її елементів за допомогою нормативного регулювання.

Таким чином, соціальний контроль має складну структуру, в основі якої три взаємопов'язані процеси: спостереження за поведінкою; оцінка та категоризація поведінки з точки зору соціальних норм; реакція на поведінку у вигляді санкцій.

Інтенсивність цих процесів в організації не може бути постійною, більш менш регулярно спостерігаються то розширення, то звуження соціально-контрольних функцій, вони стають суцільними чи вибірковими. Соціальний контроль підпорядковується загальним законам активності. Будь-якій адміністративній структурі властиво періодично уникати стимулюючої контрольної діяльності. Це поширюється і на взаємний контроль: суб'єкти організаційно-трудових відносин не можуть бути завжди однаково уважні та вимогливі один до одного. Кожна окрема людина як працівник та економічний діяч також не здатна підтримувати постійно високий рівень самодисципліни.

Соціальний контроль здійснюється в широких масштабах та з різним ступенем охоплення. На ступінь охоплення та масштаб соціального контролю впливають фактична статистика організаційно-трудових відносин, їх очікування, оцінка ймовірності. Якщо достатньо довго серйозних порушень немає, це сприяє лібералізації контролю, його вибірковості; якщо ж раптом відбуваються порушення, то контрольні функції активізуються, набуваючи суцільного характеру.

У трудовій організації постійно співіснують низхідний та висхідний потоки соціального контролю, тобто адміністрація контролює персонал, а персонал – адміністрацію. Іноді обидві сторони своєрідно «змагаються», конкурують у контролі один одного, намагаючись досягти переваги чи хоча б рівності у взаєминах. Керуючі, природно, прагнуть обмежити контроль над собою, протистояти йому, дезорганізувати роботу служб та активістів трудового колективу або ввести їх в оману. Керовані, за наявності відповідного досвіду та солідарності, також можуть успішно контролювати адміністрацію.

Зрозуміло, що будь-який трудовий колектив хотів би мати таку адміністрацію, яка б дбала про його благополуччя, а будь-яка адміністрація хотіла б сформувати чи виховати такий трудовий колектив, який вимагав менше контролю в управлінні. Одним словом, і керуючі, і керовані завжди прагнуть до взаєморозуміння та довіри (а не до контролю) у взаєминах, що становить соціально-гуманітарну сутність соціального контролю.

Отже, оцінка поведінки працівників, вплив на нього для досягнення відповідності прийнятим загально колективним цінностям та нормам і становить зміст соціального контролю. Він є способом регуляції та саморегуляції колективу, що забезпечує його єдність, цілісність, злагоджену роботу. [...]

1. Яку роль в трудовому колективі відграє соціальний контроль?
2. Назвіть механізми соціального контролю в трудових колективах?

Шевченко В.С. Роль і місце іміджу керівника в ефективно-му управлінні сучасної організації. Соціальна економіка. 2016. № 52(2). С. 157–161.

[...] Керівник є іміджевою фігурою організації, її «візитною карткою». Проблеми формування і функціонування іміджу організації в цілому та іміджу керівника, стали предметом наукового аналізу в зарубіжній і вітчизняній науці.

Імідж керівника містить інформацію про вдалі дії керівника, які є прикладом, зразком поведінки для підлеглих. В виду цього, необхідно виділити наступні критерії вибору моделей поведінки:

- модель поведінки повинна відповідати поставленим цілям організації і самого керівника;
- відповідати законам та нормам, прийнятим у суспільстві;
- уособлювати собою моральну бездоганність;
- перебувати в єдності зі сформованою обстановкою, ситуацією;
- мати самокритичну оцінку власної моделі поведінки.

Особливу значимість набувають компоненти вигляду і поведінки, що утворюють імідж. Відображення цих компонентів виконує дві функції: «безпосереднього розрізнення і пізнання» їх серед інших компонентів вигляду і в загальній картині поведінки, і «інтерпретацію того психологічного змісту, який, як здається учасникам діяльності, укладений в цих компонентах – сигналах». Імідж керівника, володіючи потенціалом, впливає на дії підлеглих,

спонукає до адекватних моделей поведінки, і, отже, призводить до вибудовування певного роду відносин.

Завдяки організуючого початку в побудові управлінських відносин, імідж керівника впливає на процес обміну інформацією, сприяє усуненню дефіциту інформації, необхідної для прийняття рішення, підвищуючи тим самим ефективність управління.

Робота над створенням іміджу повинна починатися з постановки цілі. Ціль керівника може полягати в посиленні впливу на підлеглих, поліпшенні іміджу ввіреного йому підрозділу або досягнення успіху в певних переговорах. Залежно від цілі приймається рішення про методи формування іміджу. [...]

Формування іміджу не є зміною особистості керівника. Цей процес не може зробити з однієї людини абсолютно іншу. Тому для керівника важливо знання основ психології для того, щоб бути в змозі оцінити психологічні особливості власної особистості і грамотно використовувати свої сильні і слабкі сторони.

Успіх в діяльності викликає у підлеглих бажання ідентифікувати себе з керівником, приймати і розділяти його норми і цінності, а в кінцевому підсумку, наслідувати і дотримуватися певної моделі поведінки.

Таким чином, у процесі управління персоналом організації імідж керівника виконує наступні функції: навіювання впевненості у підлеглих у досягненні поставлених цілей; наслідування діям керівника його підлеглими; оптимізація комунікаційного процесу; спонукання до рекомендованих моделей поведінки.

Імідж виконує важливу сполучну, організуючу роль між ціллю організації, керівником і способом її досягнення. [...]

В успішний імідж сучасного керівника входять: цілеспрямованість і відданість своїй справі; виражені лідерські якості; готовність ризикувати, сміливість у прийнятті рішень; вміння взяти відповідальність на себе; здатність врахувати безліч чинників при вирішенні професійної задачі; уміння делегувати повноваження та розподіляти обов'язки; націленість на позитивний результат; висока працездатність.

- 1. Яким якостями повинен володіти сучасний керівник?*
- 2. На вашу думку, чи впливає імідж керівника на загальний імідж підприємства?*

Тема 7. СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

7.1. Соціологія культури: основні поняття та методологічні підходи.

7.2. Структурні елементи, типи, форми, функції культури.

Ключові поняття та терміни: *культура, цивілізація, матеріальна культура, духовна культура, висока (елітарна) культура, народна (фольклорна) культура, загальнолюдська культура, суперкультура, субкультура, масова культура, контркультура, культурні універсалиї, культурний етноцентризм, культурний релятивізм.*

7.1. Соціологія культури: основні поняття та методологічні підходи.

Соціологія культури – галузь соціології, яка вивчає закономірності функціонування культури в суспільстві: її місце і роль в суспільній системі; зміст, форми і напрями культурної діяльності; культурний рівень різних соціальних прошарків; культурні потреби та рівень їх задоволення; стан, зміст та ефективність діяльності соціальних інститутів та закладів культури; проблеми управління у сфері культури тощо.

Об'єкт	Культура як соціальний феномен
Предмет	Особливості і механізми функціонування культури як атрибуту соціальної системи в конкретних соціально-історичних умовах

Культура (лат. cultura – виховання, освіта, розвиток, шанування) – це соціальний механізм взаємодії особистості, спільноти з життєвим середовищем, який забезпечує передачу досвіду і розвиток форм та способів діяльності. **Культура** це соціально-прогресивна творча діяльність людей в усіх сферах буття і свідомості, спрямована на зімну дійсності, перетворення багатства людської історії на внутрішнє багатство особистості, на всебічний і повний вияв і розвиток сутнісних сил людини.

Часто поняття «культура» і «цивілізація» вживаються як синонімічні. Однак якщо культура супроводжує людське буття протягом усієї історії, то цивілізація виникає лише на певному етапі історичного розвитку. На думку істориків, початок етапу еволюції, який називається «цивілізацією», датується 3500 р. до н. е.

Цивілізація – забезпечення на основі попередніх культурних здобутків певного рівня якості життя, належних стандартів споживання.

Основні наукові концепції походження і сутності культури

Теорія	Автор	Основні ідеї
Еволюціоністська теорія	Л. Морган, Е. Тейлор	Єдність людського роду, закономірність культурного прогресу, спорідненість потреб та спільність цінностей у формуванні культури. Л. Морган запропонував наступну лінійну схему суспільного розвитку: дикість, варварство, цивілізація; ці стадії є однаковими для всіх народів. Недолік теорії: не розкриває всіх механізмів культурної динаміки.
Антропологічна теорія	Б. Малиновський, А. Кребер	Потреби людини – основний чинник виникнення та еволюції культури. В основі відмінностей між культурами – різні способи задоволення потреб. При цьому, кожна культура рівноцінна, цілісна, будь-який звичай чи традиція виконують важливу для культури функцію, кожен складовий елемент культури незмінний.
Концепція циклічного розвитку (циклічного колообігу)	Дж. Віко	Всі народи проходять три стадії розвитку: божественну, героїчну та людську. Досягнувши вищого ступеня розвитку (доба героїв), людство знову падає на нижній.
Соціологічна концепція	Т. Адорно, П. Сорокін, Г. Маркузе	Культура – фактор організації та створення життя будь-якого суспільства. Культура має складну ієрархічну структуру. Так, П. Сорокін сформулював теорію суперсистем, де виділив: чуттєвий тип (власне чуттєве сприймання навколишнього світу); ідеаціональний тип (раціональний підхід до дійсності); ідеалістичний тип (інтуїтивний метод пізнання). Першоосновою культури як суперсистеми є мова, мистецтво, релігія, мораль та філософія, які визначають тип культури та відповідний йому світогляд. Культурна система є відправним та вирішальним фактором соціальної еволюції.

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

Історико-матеріалістична концепція	К. Маркс, Ф. Енгельс	Основним засобом розвитку культури є матеріально-перетворююча діяльність людей, що спрямована на задоволення матеріальних потреб. Запропонували певні культурно-історичні етапи еволюції згідно формаційного підходу (первісно-общинна, рабовласницька, феодална, капіталістична, комуністична). Недоліки: не враховано факт зміни декілька культурно-історичних епох впродовж однієї формації та основні чинники зміни формацій.
Теологічні концепції культури	Ж. Марітен (католицька концепція)	«Призначення людей сьогоднішнього дня – підготувати вияв його (Творця) мудрості в культурі». Культура – наслідок божественного одкровення, а культурний процес є спробою пізнати божественну суть світу.
	М. Бердяєв (православна концепція)	Культура – наслідок релігійної обрядовості: вона пов'язана з культом предків, міфами, обрядами та традиціями. Філософська думка, поезія, живопис, музика тощо є елементами культури та знаходяться в церковному культі. Диференціація форм та видів культури веде до втрати сакрального, розкладу релігійних і духовних основ.
	П. Тіліх (протестантська теорія)	Засновник «теології культури»: основи виникнення та еволюції культури потрібно шукати лише в Богові. Релігія – основа буття духовної діяльності людини, форма осмислення та точного сприйняття культурних цінностей.

Поняття культури є надзвичайно широким, бо культурне охоплює соціальне в усіх його формах і на протязі усієї історії існування людства.

Існує безліч визначень культури, кожне з яких має свої плюси і мінуси.

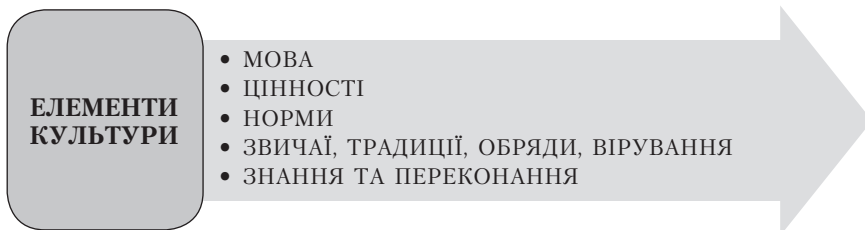
Соціологи А. Кребер і К. Клаксон у праці «Культура» систематизували всі зібрані ними визначення культури на шість основних типів:	
Описові визначення	«Основними елементами культури є знання, вірування, моральність, мистецтво, закони, звичаї, певні здібності і звички, засвоєні людиною як членом суспільства» (Е. Тейлор)
Історичні визначення	У них акцентуються процеси соціального наслідування, традиція. «Культура є колективним благом та колективним доробком, продуктом творчих та перетворювальних зусиль незліченних поколінь» (С. Чарновський)
Нормативні визначення	Акцентують підпорядкування людей нормам, цінностям, моделям поведінки. Їх поділяють на дві групи. Перша містить визначення, які орієнтуються на ідею способу життя. «Культура – спосіб життя, якого дотримується община або плем'я» (К. Уіслер). Друга група містить визначення, що орієнтуються на уявлення про цінності та ідеали. У. Томас називає «культурою матеріальні та соціальні цінності будь-якої групи людей».
Психологічні визначення	Культуру розглядають як процес навчання та адаптації людини до навколишнього середовища. «Культура – певна сукупність психічних настанов, що передаються в межах певної спільноти через суспільний контакт та залежних від системи міжособистісних стосунків» (С. Оссовський).
Структурні визначення	Культура – це організовані повторювальні реакції членів суспільства
Генетичні визначення	Акцентують увагу на походженні культури. Ці визначення можна звести до наступних основних груп: 1) культура – це продукт або артефакт: «У найширшому розумінні культура – сукупність всього, що створено або модифіковано діяльністю двох або більше індивідів, що взаємодіють один з одним» (П. Сорокін); 2) роблять акцент на ідеях: «Культура – відносно постійний нематеріальний зміст, який передається в суспільстві завдяки процесам усупільнення» (Г. Беккер); 3) підкреслюється роль символів: «Культура складається з матеріальних об'єктів – речей, явищ, що залежать від реалізації розумових здібностей, специфічних для людського роду, що називаємо

	<p>символізацією (знаряддя, пристрої, орнаменти, вірування, установки тощо)» (Л. Уайт).</p> <p>4) культура це те, що виникає з того, що не є культурою: «Культурою ми називаємо те, що відрізняє людину від тварини» (В. Освальд).</p>
--	--

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРИ

- культура інтрепретується як системна якість моральної сфери суспільства: суспільство та культура асоціюються як ціле та його якість, а не як ціле та частина, а, отже, культура присутня у всіх без винятку сферах життя;
- культура та творча діяльність завжди взаємозалежні й у своєму матеріальному та моральному втіленні є невід'ємною характеристикою розуму людини, що свідчить про міру її трансформаційної діяльності у розв'язанні нагалих проблем;
- культура – це сукупність матеріальних та моральних цінностей;
- культура аналізується як естетичний компонент, тобто як специфічне вираження ціннісного ставлення індивіда до всесвіту та сфер людської діяльності;
- культура сприймається як сфера самореалізації індивіда як суб'єкта культурно-історичного процесу

7.2. Структурні елементи, типи, форми, функції культури

Форми культури	
<p>Духовна культура</p> <p>включає всі види, форми й рівні суспільної свідомості, системи освіти та виховання, системи закладів культури</p>	<p><i>Склад духовної культури:</i></p> <p>- релігійна культура (система вірувань, релігійна свідомість, релігійні організації, релігійна діяльність, сучасні культу);</p>

	<ul style="list-style-type: none"> - етична культура (комплекс моральних цінностей, взірців поведінки, індивідуального та колективного морального досвіду); - правова культура (судочинство, законодавство, виконавча система); - політична культура (політична свідомість, ідеологія, культура політичної поведінки суб'єктів політики); - педагогічна культура (ідеали та практика освіти та виховання: педагогічні цінності, культура професійної поведінки, досвід творчої діяльності тощо); - інтелектуальна культура (філософія, історія, наука)
<p>Матеріальна культура створені людиною матеріальні цінності</p>	<p><i>Склад матеріальної культури:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - культура праці (стан продуктивних сил, засоби праці, культурно-трудова взаємність в колективі, ставлення до праці); - культура повсякденності – різні аспекти повсякденного життя та діяльності людини (одяг, меблі, побутова техніка, комунальне господарство, їжа); - культура місця поселення (тип житла, структура й особливості населених пунктів).
<p>Види культури</p>	
<p style="text-align: center;"><i>Загальнолюдська культура</i> культура, вироблена людством протягом всієї історії його існування</p> <p style="text-align: center;"><i>Висока (елітарна) культура</i> сукупність специфічних форм мистецтва, які зрозумілі та доступні вузькому колу людей з високим інтелектуальним рівнем, культурній еліті</p> <p style="text-align: center;"><i>Народна (фольклорна) культура</i> пов'язана з життям широких народних мас та має фольклорне походження: пісні, міфи, казки тощо</p> <p style="text-align: center;"><i>Суперкультура</i> культура певної самодостатньої спільноти (цивілізації, етносу) на протязі всього періоду її існування</p>	

Субкультура

частина культури суспільства (моделі переконань, цінностей, норм, зразків поведінки), що відрізняється від домінуючої більшості та соціальні групи носіїв цієї культури

Масова культура

її сутність у тому, що вона створюється з метою споживання, для розваг, є масовою за обсягом і за часом (інші назви: маскультура, популярна культура, індустрія розваг, комерційна культура)

Контркультура

різновид субкультури, яка знаходиться в стані конфлікту по відношенню до пануючої культури

РИСИ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ

- ІГНОРУВАННЯ КЛАСИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
- ДЕШЕВА ПОПУЛЯРНІСТЬ
- НИЗЬКА КУЛЬТУРА ВИКОНАННЯ
- ФОРМУВАННЯ У ЛЮДЕЙ НИЗЬКИХ ЕСТЕТИЧНИХ СМАКІВ

СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ КУЛЬТУРИ

- Гносеологічна – культура є способом пізнання та самопізнання суспільства, соціальної групи та окремої людини. Ця функція передбачає створення та поширення нових знань, норм, цінностей, уявлень про світ
- Гуманістична – розвиток творчого потенціалу людини, у всіх формах її життєдіяльності
- Нормативно-регулятивна. Цінності, ідеали, норми і зразки поведінки певної культури в рамках соціалізації стають елементами самосвідомості особистості, утворюють та регулюють її поведінку, тобто культура виступає засобом соціального контролю за поведінкою людини. Регулятивна функція культури підтримується суспільною думкою, правом та мораллю
- Комунікативна – культура виступає засобом спілкування людей. Цю функцію культура виконує за допомогою символічної системи, яка зберігає досвід поколінь в словах, обрядах, релігії, предметах споживання
- Інтегративна і дезінтегративна. З одного боку, культура здатна згуртувати людей, а з іншого – вона має властивість поділяти людей, протиставляти їх один одному, іншим спільнотам, оскільки вони належать до різних субкультур
- Освітньо-виховна – завдяки навчанню та вихованню здійснюється соціалізація особистості

В кожній культурі є схожі елементи, що можна звати культурними універсалиями.

Культурні універсалиї

це риси, норми, властивості, звичаї та традиції, що притаманні всім культурам незалежно від стадії історичного розвитку та географічного місця розташування. Американський соціолог Дж. Мердок описав такі культурні універсалиї як мода, спорт, танці, освіта, мова, звичаї тощо – всього понад 60 елементів.

У соціології є два підходи до розгляду культурних універсалиї: **етноцентризм та релятивізм**.

Етноцентризм – тенденція сприймати та оцінювати явища життя крізь призму традицій та цінностей власної етнічної групи (етнічна ідентифікація)

Форми:

недостатній етноцентризм може стати причиною розмивання культури, тобто прищеплення нових культурних форм, змішування їх з місцевими культурними традиціями, і навіть до асиміляції культури в більш стійкій та розвинутій;
абсолютний етноцентризм породжує ворожість та конфлікти з іншими народами, які намагаються нав'язати свої «більш прогресивні» норми та цінності, що лише гальмує розвиток культури;
поміркований етноцентризм формує об'єктивне та лояльне ставлення до інших культур, є ознакою відкритості та розвитку культури.

Культурний релятивізм – точка зору, згідно якої культуру можна зрозуміти лише на основні аналізу її власних цінностей, в її власному контексті, як єдине ціле. Культурний релятивізм сприяє розумінню тонких відмінностей між близькими культурами та протилежний етноцентризму. Прихильники культурного релятивізму пропонують ідею винятковості культурних типів різних народів та нереальності однакового їх виміру, оскільки кожна культура є унікальною системою цінностей, яку не можна порівнювати між собою. Тому кожна культуру слід розглядати як закрити систему специфічних форм існування.

Основні ідеї культурного релятивізму були сформульовані Ф. Боасом, який перший висловив думку про самоцінності окремих культур. Їх розвинули і підтримали А. Кребер, Р. Бенедикт, М. Херсковіц, котрі розробили в підсумку ідею культурного релятивізму

Основні положення:	- всі культури мають рівні права на існування незалежно від ступеню їх розвитку;
	- цінності будь-якої культури відносні та проявляють себе в межах цієї культури;
	- європейська культура є лише одним із шляхів культурного розвитку. Інші культури виняткові та неповторні через власні шляхи розвитку.
	- основу системи цінностей кожної культури складають специфічні різні етнокультурні стереотипи поведінки.

2. План семінарського заняття

1. Об'єкт та предмет соціології культури.
2. Структурні елементи та функції культури.
3. Типи та форми культури.
4. Культурні тенденції України.

3. Практичні завдання та вправи

Завдання 1.

Дайте відповіді на наступні запитання (групова бесіда):

1. У чому полягає специфіка соціологічного підходу до вивчення культури?
2. Проаналізуйте співвідношення понять «культура» та «суспільство».
3. Назвіть та проаналізуйте основні структурні елементи культури.
4. Охарактеризуйте основні функції культури.
5. Які форми культури Вам відомі?
6. Охарактеризуйте молодіжну субкультуру.
7. Яким є вплив сучасної масової культури на формування естетичних смаків у людини?
8. Охарактеризуйте культурні тенденції в Україні.
9. Вкажіть основні кризові явища у вітчизняній культурі.
10. Проаналізуйте наявні в Україні субкультури.

Завдання 2.

Доповніть цитати словами, яких бракує

1. К. Уіслер під культурою розуміє « _____ », якого дотримується община або плем'я».

2. Згідно Е. Тейлора «культура складається в цілому із знань, вірувань, _____, _____, законів, звичаїв, деяких здібностей і звичок, засвоєних людиною як членом суспільства».
3. У. Томас називає «культурою матеріальні і _____ будь-якої групи людей».
4. П. Сорокін писав: «В найширшому розумінні слово культура означає _____, що створено або модифіковано діяльністю двох або більше індивідів, що взаємодіють між собою».
5. Г. Беккер писав: «Культура – відносно постійний нематеріальний симпл, який передається в суспільстві за допомогою процесів _____)».
6. В. Освальд писав: «Культурою ми називаємо те, що відрізняє _____ _____ _____».

Завдання 3.

Американські соціологи А. Кребер і К. Клаксон у праці «Культура» систематизували всі зібрані ними визначення культури на шість основних типів. *Співставте визначення культури з їх типологією.*

- а) культура – це сукупність знань, вірувань, мистецтва, моральності засвоєних людиною;
- б) культура – це соціальне явище, яке несе в собі процеси соціального наслідування та традиції;
- в) культура є своєрідним процесом навчання та формування звичаїв;
- г) культура – це матеріальні і духовні цінності суспільства;
- д) культура – це організовані повторювальні реакції членів суспільства;
- е) культура є продуктом людської діяльності.
1. Структурні визначення.
 2. Описові визначення.
 3. Нормативні визначення.
 4. Історичні визначення.
 5. Генетичні визначення.
 6. Психологічні визначення.

Завдання 4.

Дайте відповідь «так» або «ні» на наступні питання:

1. Культура підвищує якість життя, концентрує соціальний досвід багатьох поколінь, накопичує знання про світ.
2. Духовна культура – це матеріальні форми суспільного життя.
3. Культурні зразки поведінки, прийняті в середовищі програмістів, можна назвати контркультурою.
4. Фольклор, народні казки, міфи й пісні – приклад народної культури.
5. Телесеріал «Гра престолів» можна віднести до елітарної культури.
6. Масова культура формує високі естетичні смаки у людини.
7. Культура ключовий фактор соціалізації.
8. Між матеріальною і духовною культурою існує тісна органічна єдність.
9. Культура пояснює світ і надає сенс людському існуванню.
10. Культурні цінності і норми регулюють поведінку індивідів у суспільстві.

Завдання 5.

Охарактеризуйте субкультуру соціальної групи молоді за наступними параметрами: матеріальне становище, уподобання, особистісні характеристики, особливості поведінки.

Завдання 6.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів

1. Соціологія культури набула статусу спеціальної соціології теорії:
А) в кінці XIX – на початку XX ст.;
Б) у 60-70-ті роки XX ст.;
В) у 90-ті роки XX ст.
2. Першоосновою будь-якої культури є:
А) мова;
Б) звичаї;
В) цінності.
3. Елементом культури, що демонструє зразки поведінки є:
А) звичаї;

- Б) норми;
В) цінності.
4. Суперкультура – це:
А) різновидність субкультури;
Б) культура певної самодостатньої спільноти;
В) культура конкретного індивіда.
5. Наука, освіта, мистецтво, релігія – це складові:
А) матеріальної культури;
Б) духовної культури;
В) загальної культури.
6. Термін «масова культура» вперше вжив:
А) Х. Ортега-і-Гассет;
Б) Т. Роззак;
В) П. Сорокін.

Завдання 7.

Проаналізуйте наступні тексти.

Гіденс Е. Соціологія. Київ: Основи, 1999. С. 36–37.

Кожна культура має свої унікальні стилі поведінки, чужі представникам інших культур. Якщо ви бували за кордоном, то могли пережити те дивне відчуття, яке виникає при потраплянні в інше культурне середовище. Традиційні аспекти нашого повсякденного життя можуть вважатися в іншій країні чимось екстраординарним. Звичаї та традиції інших країн можуть істотно відрізнятися навіть, якщо їх громадяни розмовляють однією мовою. [...]

Культура здається іноді зовсім незбагненою для чужинця. Нам важко зрозуміти окремі вірування та звичаї, беручи їх від загального культурного контексту, до якого вони належать. Культуру потрібно вивчати в термінах власних значень та цінностей – це основний постулат соціології. Цей принцип ще називають культурним релятивізмом. Соціологи завжди повинні прагнути того, щоб не залежати від етноцентризму та не робити висновки про культуру з позиції своєї власної. Тому що культури можуть у значній мірі відрізнятися одна від одної та не викликати нетерпимості щодо манер, традицій та звичаїв іншої культури.

Стаючи на позиції культурного релятивізму (тобто тимчасово відмовившись від власних глибоко вкорінених культурних переконань та розглядаючи ситуацію з точки зору стандартів певної куль-

тури), ми ризикуємо зіштовхнутись з невизначеністю та багатьма складними завданнями. Навіть, якщо ми змогли абстрагуватись та споглядати з позиції носія інших культурних цінностей, як бути з потребою вирішити питання щодо легальності існуючих звичаїв та традицій культурним релятивізмом. Спробуємо розглянути наступний приклад.

Під час громадянської війни в Афганістані більша половина країни опинилась у руках талібів – релігійної секти, яка прагнула суспільства, заснованого на жорстких засадах ісламу. Закони талібів чітко регламентували стиль одягу, перебування в громадських місцях та особисте життя афганських жінок. На вулиці жінка могла знаходитись з ніг до голови вдягнутою в чорний одяг з паранджею на обличчі. Жінки не могли працювати поза домом та втратили право на освіту. Незважаючи на критику у свою адресу зі сторони міжнародного співтовариства та кампаній на захист афганських жінок, уряд талібів говорив про надзвичайну важливість подібних заходів для побудови суспільства, де жінок поважають та шанують.

Чи можемо вважати таке ставлення талібів до жінок прийнятним? Не існує простих рішень цієї дилеми, як і в десятках інших випадків, коли культурні норми та цінності не співпадають з нашими звичними уявленнями про них. Зрозуміло, що потрібно боротися зі спокусою застосувати власні стандарти відносно до народу, що живе в іншому культурному контексті. Але спробуйте задовольнитись «культурними» поясненнями в ситуаціях, які повністю суперечать традиційним для вас нормам та цінностям. Завдання соціолога, таким чином, у тому, щоб уникати «рефлексивної» реакції на те, що відбувається та намагатися досліджувати складні питання зі всіх можливих точок зору.

- 1. У чому суть культурного релятивізму?*
- 2. У чому полягає різниця між культурним релятивізмом та етноцентризмом?*

Болотова В.О. Соціологія культури: конспект лекцій. Харків: НТУ«ХП», 2017. С. 77–79.

Особливість нової соціокультурної реальності в Україні полягає насамперед у тому, що наше суспільство перебуває на етапі переломному, соціокультурної трансформації та модернізації, зміни типу своєї організації та існування й умовно є посттоталітарним

суспільством. У такій ситуації активно формується нова культурна реальність, що характеризується новими відносинами між людьми у сфері культури, новими умовами (у тому числі й матеріальними) розвитку, особливою системою цінностей, норм і принципів, культурних потреб і засобів їх задоволення.

За своїм змістом соціокультурні процеси в Україні є: з одного боку, результатом соціалістичної модернізації з усіма її успіхами та недоліками; а з іншого – теперішній перехідний період є продовженням модернізації, але в нових умовах капіталізації та ринкових відносин.

Процес другого періоду модернізації відбувається суперечливо, тому що відродження етнічних традицій (які вважаються притаманними традиційному суспільству і є певним гальмом модернізації) в нових умовах набуває модернізаційних рис. Відбувається складне за змістом зіткнення «традиційного» та «модернізаційного», в якому традиція стає одним із джерел культурної модернізації.

Складаються умови для нового структурування культури як результату перших модернізаційних змін, коли децентралізація структури породжує гру без обмежень, де починають окреслюватися важливі риси нової соціокультурної реальності.

Нова культурна реальність в Україні виявляється у:

- поступовій зміні характеру відносин між людьми і стилю їхніх відносин разом із зміною виробничих відносин;
- зміні соціальної орієнтації та ідеалів, подоланні заідеологізованості культури, новому соціальному виборі;
- переоцінці цінностей і формуванні нової їх ієрархії;
- особистісному акценті (який почався з так званого «людського фактора») по всьому полю соціуму й культури;
- зростанні рівня свободи, багатоманітності і строкатості напрямів духовного життя як однієї з умов поновлення іманентного самодостатнього розвитку культури;
- знятті «жорсткого» ієрархічного управління сферою культури і зростанні самостійності розвитку культури в регіонах;
- формуванні нової інфраструктури сфери культури і нових принципів управління нею; появі недержавного сектора культури та комерціалізації культурної діяльності;
- формуванні нових соціально-культурних потреб, шкали і критеріїв оцінки явищ культури і мистецтва, нових смаків і впоглядань, появі нових елементів способу життя;

- складанні нових відносин між учасниками культурного життя (у художньому житті між митцем, публікою, критикою та громадськістю), новому їхньому становищі;
- зміні статусу, а відповідно і ролі та функцій національної культури, яка стає одним з визначальних факторів прогресу суспільства, розвитку його державності;
- відкритості культури, посиленні впливу західної (американської) культури, модернізації сфери культури;
- зміні суспільного статусу релігії, релігізації багатьох верств населення, зростанні її впливу на мораль суспільства, а також не меншому (якщо не більшому) зростанню інтересу до містики, парапсихології, астрології, нетрадиційних форм релігії та ін., що породжує істотні зміни в суспільній свідомості, створює нові вектори буття людини в суспільстві.

1. *Охарактеризуйте особливі риси сучасної соціально-культурної реальності в Україні.*

2. *Чи впливає на розвиток української культури зростання національної свідомості?*

Івущкіна О.В., Сілютіна І.М. Особистість у вимірах масової культури. Культура народів Причорномор'я. 2012. № 237. С. 152–155.

[...] Масова людина з'являється як продукт процесів масовізації, які генеруються індустріальним суспільством, і остаточно свою форму отримує у масовій культурі інформаційного суспільства у результаті модифікацій та поширення технологій мас-медіа. Свідомість масової людини стає умовою збереження й відтворення як масової культури, так і інформаційного суспільства, тому що через цю функцію підтримується й відтворюється систему управління та контролю суспільства. У цьому причина культивування характерних якостей і цінностей масової людини сучасною правлячою елітою, бо для стандартизованої масової людини аксіологічні потреби визнані ідеологією споживання, як матеріального, так і духовного. Стереотипи мас-медіа та масової естетики уніфікують особистість, редукуючи її до гедоністичних потреб споживача. Найбільшу небезпеку як для культури, так і для індивідів, які є її носіями (а у перспективі класичної творчої культури і співтворцями) становить відсутність у масової людини механізмів креативно-продуктивного

ставлення до світу, підміни потреб у творчості потребами споживання. Але споживання не тільки вичерпує само себе (у рамках світової глобалізації воно є можливим на даний момент за рахунок країн «третього світу», але їх матеріальні ресурси не є необмеженими), але і призводить до кризового стану культури і, як наслідок, суспільства, бо не може породжувати активних творчих суб'єктів, які можуть швидко і надовго вирішувати духовні проблеми соціуму. Такі суб'єкти є всебічно розвиненими особистостями, які для свого формування потребують саме творчого середовища, якого масова культура надати не може. [...]

- 1. Що розуміють під поняттям «масова людина»?*
- 2. Яку роль відіграє масова культура у формуванні особистості?*

Тема 8. СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

- 8.1. Шлюб та сім'я: поняття, сутність, типологія.
- 8.2. Життєвий цикл та функції сім'ї.

Ключові поняття та терміни: соціологія сім'ї, шлюб, сім'я, сім'я як соціальний інститут, сім'я як мала соціальна група, типи та форми шлюбу та сім'ї, нуклеарна сім'я, структура сім'ї, життєвий цикл сім'ї, функції сім'ї.

8.1. Шлюб та сім'я: поняття, сутність, типологія

Соціологія сім'ї – галузь соціології, яка вивчає формування, розвиток і функціонування сім'ї, шлюбно-сімейних відносин у конкретних культурних та соціально-економічних умовах	
Об'єкт	Шлюб та сім'я
Предмет	Закономірності функціонування сімейно-шлюбних стосунків у соціальній системі
Специфіка соціологічного підходу до вивчення сім'ї – у потребі зосередження уваги на фундаментальну роль медіації сім'ї у взаємодіях особи і суспільства, на гармонізацію взаємин особи і держави через їх концентрацію на інтереси сім'ї як автономної цілісності	
Етапи становлення та розвитку соціологія сім'ї (Г. Кристонсен)	
«перед дослідницький» етап (від античності до середини XIX ст.) основна увага зосереджена на описі у фольклорі та художній літературі сімейних норм та традицій	
етап «соціального дарвінізму» (друга половина XIX ст. – початок XX ст.) становлення соціології сім'ї як галузі соціологічного знання, формування її понятійного апарату, дослідження еволюції сім'ї як соціального інституту та соціальної групи	
етап «спонтанної науки» (перша половина XX ст.) накопичення емпіричних даних щодо різноманітних форм та проявів шлюбно-сімейних відносин	
етап планомірної побудови теорій (із середини XX ст. до сьогодні) спостерігається систематизація знань у дослідженнях шлюбу та сім'ї, здійснюються спроби аналізу перспектив розвитку сім'ї	

Шлюб – це вільний, рівноправний, суспільно-визнаний та санкціонований юридично союз чоловіка та жінки з метою створення сім'ї. Це соціальна форма відносин між чоловіком та жінкою, яка змінюється історично та породжує між ними особисті майнові та немайнові права та обов'язки.

Більш складною системою відносин, ніж шлюб є *сім'я*, яка, зазвичай, поєднує не лише подружжя, але й їх дітей, а також інших родичів та близьких. **Сім'я** – це суспільний інститут та водночас мала соціальна група, яка має історично означену структуру, члени якої пов'язані шлюбними або родинними стосунками, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення.

Сім'я як соціальний інститут	Сім'я як мала соціальна група
<p>Вивчається:</p> <ul style="list-style-type: none"> • суспільна свідомість у сфері шлюбно-сімейних відносин; • типові характеристики сімейної поведінки сімейної поведінки окремих груп населення за різноманітних культурних та економічних умов; • вплив загальних суспільних потреб на спосіб життя сім'ї та характер сімейних відносин; • причини та наслідки низької ефективності діяльності інституту сім'ї за певних умов; • соціальні механізми розвитку сімейних норм та цінностей; • продуктивність здійснення інститутом сім'ї своїх основних функцій у різних політичних, соціально-економічних та культурних умовах тощо 	<p>Вивчається:</p> <ul style="list-style-type: none"> • умови формування, структури та етапів розвитку сучасної сім'ї; • розподіл обов'язків у сім'ї; • причини та мотиви розлучень; • умови життя сім'ї

**ГОЛОВНІ
ОЗНАКИ
СІМ'Ї**

- шлюбні або кровно-родинні зв'язки між усіма її членами
- спільне проживання в одному приміщенні
- загальний сімейний бюджет та домогосподарство

Типи шлюбу

Критерій	Типи
Чисельність шлюбної групи	<ul style="list-style-type: none"> • <i>полігамія</i> – шлюбний союз більш як двох партнерів • <i>полігінія</i> – один чоловік має двох і більше дружин • <i>поліандрія</i> – одна жінка перебуває у шлюбних союзах з різними чоловіками
	<i>моногамія</i> – шлюб між одним чоловіком та однією жінкою
	<i>груповий шлюб</i> – декілька жінок та чоловіків одночасно перебувають у шлюбних стосунках та ведуть спільне господарство
За вибором шлюбного партнера	<i>ендогамний</i> – шлюб між представниками однієї соціальної групи
	<i>екзогамний</i> – шлюб між представниками різних соціальних груп
	<i>сорорат</i> – вдівець вдруге вступає у шлюбні відносини з рідними або двоюрідними сестрами покійної дружини
	<i>левірат</i> – вдова могла одружитися вдруге з братом свого покійного чоловіка
	<i>кузенний</i> – укладається між двоюрідними родичами
	<i>морганатичний</i> – між партнерами різного статусу
За мотивацією партнерів	<i>шлюб за коханням</i>
	<i>шлюб за розрахунком</i>
	<i>шлюб за шаблоном</i> (коли спрацьовує міркування «Всі мої однолітки одружуються, як би й мені не спізнитися»)

Типи владних структур	<i>патріархальний</i> – головним є чоловік
	<i>матріархальний</i> – головна жінка
	<i>егалітарний</i> – рівноправний шлюб
Економічний критерій	<i>рівний</i>
	<i>нерівний</i> – існує різниця у віці, прибутках між партнерами
	<i>калімний</i> – викуп за наречену
Юридичне оформлення шлюбу	<i>громадянський</i> – не засвідчений юридично
	<i>офіційний</i> – засвідчений документами юридично
	<i>фіктивний</i> – юридично засвідчений проте, реально не існуючий
Місце проживання подружжя	<i>патрилокальний</i> – дружина переходить жити в родину чоловіка
	<i>матрилокальний</i> – чоловік переходить жити в родину жінки
	<i>унілокальний</i> – чоловік та жінка проживають разом
	<i>неолокальні (дислокальні)</i> – кожен окремо
	<i>гостьовий</i> – шлюбні відносини між партнерами, що не проживають разом

Типи сім'ї

Критерій	Типи
Характер спорідненості	<i>коносангвінльна (кровноспоріднена)</i> – тип сімейної організації, в якому головними є відносини дітей з батьками і дітей між собою, тобто відносини, що ґрунтуються на кровній близькості, а не на зв'язках між подружжям
	<i>кон'югальна (подружня чи шлюбна)</i> – тип сімейної організації, в якій головними є відносини жінки і чоловіка, а не кровно-родинні зв'язки
Кількість представлених поколінь	<i>однопокілнна</i> – складається з подружньої пари без дітей
	<i>нуклеарна (проста)</i> – об'єднує одну сімейну пару, можливо, з дітьми
	<i>розширена (складна)</i> – складається з декількох поколінь, що ведуть спільне господарство

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

Наявність батьків	<i>повна</i> – обидва члени сімейної пари
	<i>неповна</i> – відсутній один з батьків
Кількість дітей	<i>бездітна</i>
	<i>однодітна</i>
	<i>малодітна</i> (дві дитини)
	<i>багатодітна</i> (троє і більше дітей)
Розподіл ролей	<i>партнерська</i> – панує порозуміння та добровільний розподіл ролей між подружжям
	<i>матріцентрична</i> – головне місце посідає мати, а батько дистанціюється від сімейного життя
	<i>патернальна</i> – головне місце займає батько, який піклується про інших членів сім'ї
Тривалість, вік	<i>молодіжна</i> – тільки створилась, оформилась
	<i>молода</i> – сім'я, яка зустрілась з першими неочікуваними перешкодами
	<i>сім'я, яка чекає дитину</i> – змінюються відносини між подружжям (збільшення уваги, турботи тощо)
	<i>середнього подружнього віку</i> – від 3-х до 10-ти років подружнього життя
	<i>старшого подружнього віку</i> – (більше 15 років подружнього життя)
	<i>літня подружня сім'я</i> – сім'я, яка разом прожила багато років; виникає після вступу до шлюбу їх дітей, появи внуків
Характер розподілу домашніх обов'язків	<i>традиційна</i> – домашні обов'язки в основному виконує жінка
	<i>колективістська</i> – домашні обов'язки виконують або разом, або по черзі
Типом поселення	<i>міська</i> <i>сільська</i>

8.2. Життєвий цикл та функції сім'ї

Під *функціями сім'ї* вчені розуміють спосіб прояву активності, життєдіяльності сім'ї та її членів, спрямованої на задоволення базисних потреб суспільства й індивідів.

Основні функції сім'ї

Сфера сімейної діяльності	Суспільні функції	Індивідуальні функції
Репродуктивна	Біологічне відтворення суспільства	Задоволення потреби мати дітей
Виховна	Соціалізація молодого покоління, підтримка безперервності суспільства	Задоволення потреб у народжуваності, стосунках з дітьми, їх вихованні, самореалізації в дітях
Господарсько-побутова	Підтримка соціального здоров'я членів суспільства, догляд за дітьми	Надання господарсько-побутових послуг одними членами сім'ї іншим
Виробничо-економічна	Розвиток дрібного виробництва та сфери послуг, отримання доходу за рахунок використання сімейної приватної власності, фермерства тощо	Надання економічної незалежності одними членами іншим, використовуючи сімейні підприємства, фірми тощо
Матеріального забезпечення	Матеріальна підтримка малолітніх та непрацездатних членів суспільства	Надання матеріальної допомоги одними членами сім'ї іншим (у випадку непрацездатності або в обмін на послуги)
Первинного соціального контролю	Моральна регламентація поведінки членів сім'ї у різних сферах життєдіяльності суспільства, а також відповідальності та обов'язку у стосунках між батьками та дітьми, представниками старшого та середнього поколінь	Формування та підтримка правових та моральних санкцій за порушення норм взаємин між членами сім'ї
Духовного спілкування	Розвиток членів сім'ї як особистостей	Духовний розвиток членів сім'ї, зміцнення дружніх засад шлюбу

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

Соціально-статусна	Передача визначеного соціального статусу членам сім'ї в суспільстві, відтворення його соціальної структури	Задоволення потреб членів сім'ї у соціальному просуванні, соціальній мобільності
Дозвільна	Організація корисного, доцільного дозвілля членів родини, соціальний контроль у сфері дозвілля	Задоволення потреб членів сім'ї у сумісному проведенні вільного часу та відпочинку
Емоційна	Емоційна стабілізація членів суспільства	Надання психологічного захисту та емоційної підтримки членам сім'ї, задоволення потреб в особистому щасті та любові
Рекреаційна	Забезпечення психологічного здоров'я членів сім'ї. Психологічна терапія членів суспільства	Задоволення потреб індивідів у відпочинку, відтворення психологічних та фізичних сил
Сексуальна	Контроль сексуальної поведінки членів суспільства	Задоволення сексуальних потреб членів сім'ї

ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ СІМ'Ї

- від створення сім'ї до народження першої дитини
- репродуктивна фаза: народження дітей
- «порожнє гніздо» – коли остання дитина бере шлюб та покидає сім'ю
- неповна сім'я: починається в зв'язку із смертю одного з членів подружжя

ОСНОВНІ МОТИВИ РОЗЛУЧЕНЬ

мотиви, зумовлені впливом соціально-економічних факторів
(загальна суспільно-економічна ситуація в країні, матеріальні та соціальні умови життя сім'ї: рівень потреб, побутові зручності і т.д.)

мотиви, зумовлені соціально-психологічними факторами
(розбіжності у потребах, цілях, інтересах, втручання третіх осіб, відмінності характерів, зрада, нове кохання тощо)

мотиви соціально-біологічного характеру

(хвороби, алкоголізм, психічне захворювання, сексуальна несумісність, велика різниця у віці, нездатність або небажання когось із подружжя мати дітей тощо)

**ОСНОВНІ КРИЗОВІ ПЕРІОДИ У ЖИТТЄВОМУ ЦИКЛІ СІМ'Ї
(С. КРАТОХВІЛ)**

- I – криза першого року спільного подружнього життя (конфлікти, пов'язані з пристосуванням один до одного, коли два «Я» перетворюються в «Ми»);
- II – криза, пов'язана з народженням дітей: менше часу лишається на розваги, можливості професійного зростання, різниця у поглядах на виховання дитини, тощо;
- III – криза збігається з середнім подружнім віком (3–10 років спільного життя): найчастіше це конфлікти буденності та одноманітності;
- IV – настає після 18-24 років подружнього життя: конфлікти пов'язані з відходом від сім'ї дітей, коли батьківська функція виконана та подружжя має зосередитись на власних інтересах

Діалектична модель (стадії) процесу розлучення А. Маслоу

1 стадія – емоційне розлучення: сімейна пара переживає відчуження, незадоволеність, роздратованість, біль, страх, злість та відчай, подружжя розуміє, що сімейне життя їх не влаштовує.

2 стадія – роздуми, розпач, біль, злість та страх перед розлученням. Вчинки суперечливі: подружжя або намагається відновити стосунки, скандалами, маніпуляціями, залучаючи дітей, родичів та знайомих; або роблять перші кроки до розриву, йдучи з дому.

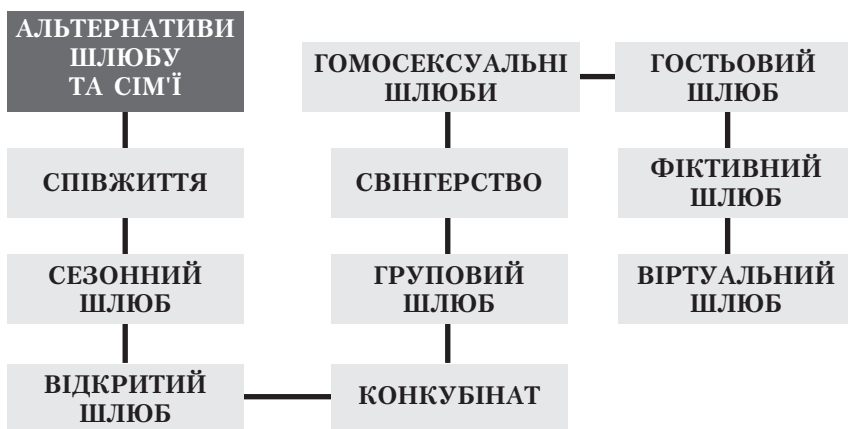
3 стадія – юридичне розлучення: подружні стосунки припиняються на формальному рівні за згодою або із залученням юристів. Конфлікти, відчай, злість і жалість до себе неминучі.

4 стадія – економічне розлучення. Майно, гроші перестають бути загальними, ділиться власність. Ця стадія є важкою для партнера, який матеріально залежав від іншого (найчастіше для жінки, що залишається з дітьми). Перебіг цієї стадії залежить від досягнутих домовленостей попереднього етапу.

5 стадія – встановлення рівноваги між батьківськими обов'язками: колишнє подружжя домовляється про те, як будуть будуватись відносини з дітьми, розподілятися зони відповідальності батьків за дітей тощо. Досить не проста стадія, легко може виникнути спокуса помститися колишньому чоловікові або дружині через дитину.

6 стадія – повернення до спокою, рівноваги після розлучення. Це період самотності і змішаних почуттів: надії і страхів, оптимізму і розчарування, радості і печалі. Розпочинається пошук нових друзів, знайомств, захоплень, хобі. Члени неповної сім'ї по-новому розділяють обов'язки.

7 стадія – психологічне розлучення: прийняття факту остаточного закінчення стосунків. При цьому емоційний стан врівноважується, негативні почуття до колишньої дружини/чоловіка зникають, на їх місце приходить впевненість в собі і своїх силах. Підвищується самооцінка, з'являється почуття незалежності. З'являються бажання і готовність будувати нові, більш щасливі відносини.

2. План семінарського заняття

1. Шлюб та сім'я: поняття, сутність, типологія.
2. Життєвий цикл та функції сім'ї.
3. Тенденції розвитку сучасної сім'ї.

3. Практичні завдання та вправи

Завдання 1.

Дайте відповіді на наступні запитання (групова бесіда):

1. Чому інститут сім'ї є базовим для всіх суспільств?
2. У чому проявляються особливості соціологічного підходу до вивчення сім'ї?
3. Визначте основні проблеми, які вивчає соціологія сім'ї.
4. Охарактеризуйте основні форми і типи шлюбу та сім'ї.
5. «Сім'я» і «шлюб» це однакові поняття чи різні?
6. Охарактеризуйте етапи життєвого циклу сім'ї.

7. Які загальні принципи регулювання сімейних відносин Вам відомі?
8. Розкрийте зміст основних соціальних функцій в суспільстві.
9. Назвіть основні причини та наслідки розлучень.
10. Як ви розумієте поняття «планування сім'ї»?
11. Проаналізуйте основні тенденції розвитку сучасної української сім'ї.
12. Які альтернативи шлюбу та сім'ї Вам відомі?

Завдання 2.

Доповніть наступні переліки

1. Основні ознаки сім'ї:
 - а) шлюбні зв'язки;
 - б) _____;
 - в) _____;
 - г) спільний сімейний бюджет.
2. За кількістю членів сім'ї виділяють:
 - а) бездітну сім'ю;
 - б) _____;
 - в) малодітну сім'ю;
 - г) _____.
3. За тривалістю або віком виділяють:
 - а) _____;
 - б) молоду сім'ю;
 - в) сім'я, яка чекає дитину;
 - г) _____;
 - д) _____;
 - е) літня сім'я.
4. За якістю взаємин і атмосфери в сім'ї виділяють наступні її типи:
 - а) благополучна;
 - б) _____;
 - в) _____;
 - г) _____.

Завдання 3.

Співставте функції сім'ї з їх змістом

- а) задоволення потреб людини в спілкуванні;
- б) відтворення населення;
- в) спільне проведення дозвілля;

г) моральна регламентація поведінки членів сім'ї;

д) соціалізація молодого покоління.

1. Репродуктивна.
2. Виховна.
3. Дозвільна.
4. Комунікативна.

Завдання 4.

Заповніть таблиці

Основні риси традиційної та сучасної моделі сім'ї

Традиційна сім'я	Сучасна сім'я

Фактори сімейної інтеграції	Фактори сімейної дезінтеграції

Завдання 5.

Значний інтерес представляють дослідження чеських вчених, які дослідили та описали два «критичні періоди» у життєвому циклі сім'ї. Перший з них, найбільш інтенсивний, спостерігається між 1–7 роками спільного життя і досягає особливої гостроти і напруженості між 4–6 роками. Провідної ролі набуває фруструюча зміна емоційних стосунків, зростання кількості конфліктних ситуацій, посилення напруженості. Друга криза назріває між 17–25 роками. Зростають соматичні скарги, тривожність, відчуття пустоти життя, пов'язане з відділенням від сім'ї дітей.

С. Кратохвіл виділяє чотири кризові періоди. Перший період припадає на перший рік подружнього життя. Другий період пов'язаний з появою дітей. Третя криза співпадає із середнім подружнім віком. Четвертий період конфліктності у відносинах подружжя настає після 18–24 років спільного життя.

Проаналізуйте специфіку стосунків між подружжям на кожному з чотирьох кризових періодів.

Завдання 6.

Проаналізуйте зміни, які відбулися в українській сім'ї за параметрами:

- тип, структура сім'ї;
- розподіл ролей;
- система функцій сім'ї.

Завдання 7.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів

1. Як називається сучасна сім'я:

- А) конкубінат;
- Б) полігінія;
- В) нуклеарна.

2. Що таке полігінія:

- А) шлюб між одним чоловіком та декількома жінками;
- Б) шлюб між однією жінкою та декількома чоловіками;
- В) зв'язок одруженого чоловіка з неодруженою жінкою, яка має від нього дітей.

3. За характером розподілу домашніх обов'язків сім'ї бувають:

- А) традиційні;
- Б) відкриті;
- В) закриті.

4. Сучасна сім'я за кількістю індивідів є:

- А) полігамною;
- Б) моногамною.

5. Конкубінат – це:

- А) шлюб між одним чоловіком та декількома жінками;
- Б) шлюб між однією жінкою та декількома чоловіками;
- В) зв'язок одруженого чоловіка з неодруженою жінкою, яка має від нього дітей.

6. Проблеми, з яким зустрічається кожна сім'я на різних етапах свого життєвого циклу називаються:

- А) «нормативні стресори»;
- Б) конфлікти;
- В) суперечки.

7. Сім'я яка складається з людей, які тільки що одружились називається:

- А) молода;
- Б) молодіжна;
- В) сім'я середнього подружнього віку.

8. «Порожнє гніздо» – це:

- А) сім'я, яка складається з людей похилого віку;
- Б) сім'я, яка не має дітей;
- В) вступ у шлюб і виділення із сім'ї останньої дитини.

9. Шлях вирішення сімейного конфлікту, коли ніхто з учасників суперечки не бере до уваги іншого, і відносини між членами сім'ї стають негативними, називається:

- А) компроміс;
- Б) конфронтація;
- В) примус.

Завдання 8.

Проаналізуйте наступні тексти.

Столярчук О.А. Психологія сучасної сім'ї. Навчальний посібник. Кременчук, 2015. С. 22–24.

Історичний поступ відобразив зміну шлюбних і родинних взаємин між чоловіком і жінкою, зазвичай відповідних певному рівню соціально-економічного розвитку суспільства. Упродовж ХХ століття інститут сім'ї зазнав суттєвих змін, як структурного, так і функціонального змісту. Сучасна родина у своєму розвитку теж характеризується трансформаційними тенденціями, причому як позитивними, так і негативними. Ці зміни стосуються вже етапу дошлюбного вибору, зокрема:

- зростання вільного вибору партнера, що породжує більшу критичність,
- збільшення віку молодих людей, що вступають в шлюб,
- поєднання мотивації розрахунку та симпатії при виборі шлюбного партнера.

Для сучасних родин характерними є ряд взаємопов'язаних ознак: зростання вимог до вдалого шлюбного життя; зменшення дітонородження та кількості дітей в сім'ї; поєднання сімейної та професійної самореалізації; послаблення гендерної диференціації у виконанні родинних функцій; зниження влади батьків над дітьми і влади чоловіків над жінками; посилення міграційних процесів, в які потрапляє сучасна сім'я.

Так, демократизація і гуманізація суспільства спровокувала зростання критичності людини до подружнього партнера як на етапі його вибору, так і впродовж шлюбного життя. Вдалиий шлюб не зводиться натепер лише до соціальної захищеності, фінансового достатку та побутової облаштованості, а першочергово передбачає психологічну сумісність і взаєморозуміння між подружжям.

Подружня пара обмірковує питання дітонародження, не завжди розглядаючи репродуктивну родинну функцію як головну. Поінформованість молодих людей щодо контролю дітонародження дозволяє визначатись і щодо кількості нащадків. Більшість жінок і чоловіків успішно поєднують сімейну і професійну самореалізацію, зокрема жінка має можливість і працювати, і виховувати дітей.

Спостерігається також тенденція взаємозаміни чоловіка і дружини у виконанні родинних функцій. Приміром, чоловік готує їжу, облаштовує домашній побут, а дружина має прерогативу у зароблянні грошей (переважно щодо міських жителів). Втрачається традиційна патріархальна жорсткість у розподілі родинної влади, як щодо подружньої пари, так і щодо батьків над дітьми. Економічна і політична нестабільність в країні чи регіоні, а також прагнення покращити, урізноманітнити життя провокують родину до зміни місця проживання, що потребує психологічного та побутового пристосування.

Однак багато психологів і соціологів говорять про кризу сучасної моногамної сім'ї. Ця криза спричинюється деформацією, невизначеністю і навіть частковою втратою сімейних цінностей в результаті різкої зміни моделі суспільного життя і має типові ознаки: розповсюдження нетрадиційних форм співіснування; незареєстрований шлюб, шведська родина, одностатеві шлюби тощо; поширеність особистісної самотності; поширеність неповних сімей; зростання кількості розлучень, лояльне ставлення до них.

В цілому можна відзначити, що сучасна сім'я будується навколо подружніх відносин, а не на догоду кровним; росте тенденція членів родини до індивідуалізації; виникають альтернативні форми шлюбно-сімейних взаємин; шлюб звільняється від релігійних, національних, соціально-демографічних забобонів; формуються нові способи рішення сімейних проблем, з'являються передумови розповсюдження егалітарних родин.

Науковці прогнозують такі тенденції розвитку шлюбу та сім'ї:

- втрата прерогативи зареєстрованого шлюбу, поширення альтернативи між ним та іншими формами співіснування; поява від-

критого шлюбу, де відносини між подружжям базуються на взаємній довірі, відвертості, відкритості спілкування, рівноправності та партнерстві;

- зростання явища міжнародних шлюбів (наразі близько 4% українців одружуються з іноземцями);

- у соціалізації дітей з батьківського дому до власної родини з'явиться проміжна ланка – різноманітні любовні зв'язки, пробний шлюб, життя в групі, незареєстрований шлюб;

- число дітей, що виховуються в неповних сім'ях, буде зростати;

- з дітоцентричної форми сім'я трансформуватиметься в подружню, а з авторитарної – в егалітарну.

Які негативні та позитивні тенденції характерні для розвитку сучасної сім'ї?

Федоренко Р.П. Психологія сім'ї. Навчальний посібник. Луцьк, 2015. С. 132–134.

Готовність молоді до подружнього життя визначає в подальшому стабільність і тривалість існування сім'ї. На жаль, результати соціологічного опитування вказують на недостатній рівень соціально-психологічної готовності сучасної молоді до створення сім'ї. Високий рівень розлучень свідчить про нестабільність і вразливість сім'ї. Зменшується кількість зареєстрованих шлюбів, спостерігається поширення консенсуальних шлюбів, відкладення шлюбів до «кращих часів». У молоді змінюється світогляд, а також погляди на сім'ю й сімейне життя, послаблюються установки на взяття шлюбу. Зменшення частки приросту молодих подружніх пар призводить до зниження темпів помолодшання шлюбно-сімейної структури населення та негативно впливає на демографічну ситуацію в Україні.

Із психологічного погляду, стабільність ще не означає успішність шлюбу й сім'ї. Стабільний шлюб і родина дають задоволення людині від її перебування в цих соціальних інститутах, створюють умови для особистого щастя, особистісного розвитку кожного з їхніх членів. Багато в чому стабільність шлюбу та сім'ї залежить від таких чинників, як вік одруження, термін знайомства, який передує шлюбу, соціальний статус подружжя. Про стан взаємин партнерів і, відповідно, перспективність шлюбних стосунків наочно свідчить мотивація тих респондентів, які вирішили зареєструвати

свій шлюб. Стан взаємин між партнерами яскраво характеризує й мотиви того, чому чоловік і жінка вирішили не реєструвати свій шлюб. Для повних сімей (ідеться про консенсуальний шлюб) знов-таки характерне те, що їх цілком улаштовує їхнє становище, представники цих сімей задоволені своїми взаєминами («не вважаю це за потрібне», «нам і так непогано», «реєстрація закоханим не потрібна») і не бачать доцільності в офіційній реєстрації шлюбу, яка, на їхню думку, аж ніяк не вплине на їхні стосунки («штамп у паспорті нічого не вирішує»). Отже, представники повних сімей не прагнуть реєструвати шлюб насамперед у ситуації, коли зовнішні примуси або сподівання стосовно реєстрації відсутні, а внутрішня ситуація (взаємини з партнером) цілком благополучна.

Інші мотиви небажання укласти шлюб пов'язані з усвідомленням відповідальності за майбутнє сім'ї. Чоловік і жінка не поспішають укласти шлюб, якщо наявні перешкоди для благополучного сімейного життя (незадовільне матеріальне становище, незавершене навчання), а також коли вони прагнуть поближче пізнати одне одного. Така позиція свідчить про відповідальне ставлення до шлюбу, до майбутнього сімейного життя.

Зовсім інші мотиви домінували в чоловіків і жінок із неповних сімей. Головна причина того, чому не відбулася реєстрація шлюбу, як вважає ця категорія респондентів, – небажання партнера (здебільшого чоловіка) або батьків. Тобто простежуємо погані стосунки з близькими людьми, що й стало на перешкоді не тільки офіційній реєстрації, але й, як показав час, – самого сімейного життя.

Невдалий шлюб стає причиною певних змін в уявленні про мотиви вступу людей у шлюб і пріоритетність певних функцій сім'ї. Відповідно, в особи, яка сподівається створити сім'ю, знову, змінюються вимоги до майбутнього партнера, а також очікування, пов'язані з повторним шлюбом. Представники неповних родин перебувають у ситуації, яку можна розглядати як потенційно передшлюбну. Порівняльний аналіз свідчить, що їхні уявлення про головні мотиви вступу людини в шлюб дещо відрізняються від точки зору подружжів із повних сімей.

Передусім слід відзначити, що для представників неповних родин важливіші можливість жити з людиною, котра поділяє твої погляди, смаки, життєві цінності; отримати статус одруженої особи та реалізувати себе в сім'ї. Підвищена актуальність зазначених мотивів цілком зрозуміла для самотньої людини. Однак, крім впливу

суто психологічних чинників, спостерігаємо також дію соціально-економічного фактора. Представники неповних сімей набагато більшого значення надають можливості фінансового забезпечення з боку подружжя й, певною мірою, можливості змінити соціальне оточення, підвищити свій соціальний статус.

Вплив соціально-економічного фактора простежується й в оцінках важливості функцій життєдіяльності сім'ї. Представники неповних сімей значно більшого значення надають таким аспектам шлюбу, як можливість через вступ до шлюбу піднести свій соціальний статус, а також матеріальна підтримка неповнолітніх дітей і недієздатних членів сім'ї.

Однак було б несправедливо приписувати представникам неповних сімей тільки меркантильні очікування від шлюбу. Вони, на відміну від подружжів із повних сімей, надають трохи більшого значення також духовним сторонам сімейних стосунків, а саме: задоволенню потреб у коханні, особистому щастю та почуттю захищеності від негараздів зовнішнього світу, духовному спілкуванню й розвитку особистостей членів сім'ї.

Отже, хоч би як змінювалися сьогодні ціннісні орієнтації молоді в бік більш приземленого або й цинічного світосприйняття, якими б теоретично демократичними не були їхні погляди на шлюб і сім'ю та ліберальними міжстатеві стосунки, створення родини для них залишається головною передумовою й складовою частиною щасливого життя.

Про які рівні готовності до шлюбно-сімейних стосунків говорить автор?

Тема 9.

СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ

- 9.1. Види та функції соціологічних досліджень.
- 9.2. Етапи та програма соціологічного дослідження.
- 9.3. Вибірка у соціологічних дослідженнях.
- 9.4. Методи соціологічного дослідження.

***Ключові поняття та терміни:** соціологічне дослідження, соціальна проблема, види соціологічного дослідження, соціальний моніторинг, програма соціологічного дослідження, об'єкт соціологічного дослідження, предмет соціологічного дослідження, гіпотеза у соціологічному дослідженні, респондент, вибірка та її види, генеральна сукупність, вибіркова сукупність, робочий план дослідження, репрезентативність, методи соціологічних досліджень, аналіз документів, контент-аналіз, метод опитування, анкетне опитування, соціологічне інтерв'ю, соціологічне спостереження, соціологічний експеримент.*

9.1. Види та функції соціологічних досліджень

Соціологічне дослідження – система логічно послідовних методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, метою яких є одержання точних об'єктивних даних про соціальне явище чи процес, що вивчається. Його характерною ознакою є те, що вивчення соціальних процесів здійснюється шляхом аналізу діяльності людини через виявлення її соціальних потреб, інтересів, мотивів, поведінки та ціннісних орієнтацій.

ФУНКЦІЇ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

- ПРИРІСТ НОВИХ ЗНАТЬ
- ПОГЛИБЛЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ЯВИЩ
- ПРАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ
- МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК МІЖ РІЗНИМИ ДИСЦИПЛІНАМИ

Класифікації соціологічного дослідження

За предметом дослідження:	соціально-економічні, соціально-політичні, соціально-педагогічні тощо
За метою визначення динаміки розвитку об'єкта:	повторні, панельні, моніторингові
За методом дослідження:	розвідувальні (пілотажні та зондажні)
За типом та рівнем:	теоретичні, емпіричні, емпірико-теоретичні, фундаментальні, прикладні
За умовами дослідження:	польові, лабораторні
За отриманими знаннями:	новаторські, компілятивні
За роллю в науці:	фіксування фактів, перевірка гіпотез, узагальнюючі, аналітичні, прогностичні, ретроспективні
За масштабами об'єкта:	міжнародні, загальнодержавні, регіональні, всезагальні, вибіркові, галузеві, локальні тощо
За термінами проведення:	довгострокові (3–5 років), середньострокові (від 6 місяців до 2 років), короткострокові (від 2 до 6 місяців), експрес-дослідження (до 1 місяця)

Вид соціологічного дослідження	Основний зміст
Теоретичне соціологічне дослідження	націлені на глибоке узагальнення зібраного фактичного матеріалу та отримання на цій основі нового знання про об'єкт пізнання
Емпіричне соціологічне дослідження	накопичення, збір фактичного матеріалу в обраній галузі за допомогою різних соціологічних методів отримання інформації (опитування, аналізу документів, спостереження, експерименту), первинна обробка інформації та узагальнення, націлене на вирішення конкретної соціальної проблеми
Розвідувальне дослідження	здійснюється для ознайомлення з об'єктом вивчення тоді, коли соціолог-дослідник недостатньо уявляє стан об'єкта, він неспроможний висунути будь-які гіпотези про об'єкт. Передбачає вивчення документів, ознайомлення з об'єктом дослідження, експертних оцінок

	з даного питання. Як результат, закінчується чітким визначенням проблеми, мети й завдань дослідження, формулюванням основних гіпотез
Описове дослідження	передбачає систематичний кількісно-якісний опис об'єкта аналізу, головним у ньому є впорядкування та обґрунтування певних груп емпіричного матеріалу. Описове дослідження завершується класифікацією та систематизацією емпіричних даних про об'єкт, кількісних і якісних характеристик елементів його структури
Аналітичне дослідження	основна мета – пошук причинно-наслідкових зв'язків: таке дослідження не лише описує елементи явища або процесу, але й дає можливість виявити його першопричини
Суцільне дослідження	об'єктом такого дослідження є вся сукупність респондентів членів певної спільноти або групи (наприклад, населення країни, жителі міста, персонал підприємства тощо). Різновидом суцільно дослідження є перепис населення
Монографічне дослідження	націлене на аналіз, вивчення певного соціального явища або процесу на одному об'єкті, який виступає представником цілого класу схожих об'єктів
Вибіркове дослідження	спосіб систематичного відбору даних про поведінку та установки людей через опитування спеціальної підбірки респондентів, при цьому існують певні процедури входження респондентів у вибіркву сукупність
Моніторингове дослідження	система збору, обробки та аналізу змін в суспільстві на основі вивчення масових уявлень про них (наприклад, за допомогою щомісячних або щоквартальних експрес-опитувань)
Повторне дослідження	це вивчення одних й тих самих або різних груп, що здійснюється декілька разів, через певні проміжки часу, в однокових або різних соціальних умовах. Основна вимога повторних досліджень – можливість порівняння результатів досліджень. Повторні дослідження можуть бути: когортні (об'єкт такого дослідження певна вікова група (когорта), яка лишається постійною в часі повторних досліджень); панельні (вивчають зміни певного одного й того ж самого об'єкта продовж певного часу, при цьому слід

СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ

	зберігати однакову вибірку); лонгітюдні (дослідження повторюється, коли сукупність досягає певної стадії свого розвитку)
Разове дослідження	надає інформацію щодо стану об'єкта дослідження, про кількісні характеристики певного явища або процесу на момент його аналізу

9.2. Етапи та програма соціологічного дослідження.

Етапи соціологічного дослідження

1. Розробка програми та робочого плану	Формулювання предмета та завдань дослідження, робочої гіпотези, методів дослідження, виконавців та термінів
2. Підготовка до збору інформації	Розробка документів для збору інформації, пілотажне дослідження
3. Збір інформації	За допомогою методів опитування, спостереження, експерименту, контент-аналізу, методу експертної оцінки
4. Обробка інформації	Перевірка, групування, зведення, розрахунок відносних величин, складання таблиць тощо
5. Оцінка результатів	Інтерпретація та систематизація даних, формулювання висновків, оформлення звіту дослідження. Розробка пропозицій та прогнозів
6. Реалізація результатів дослідження	

Програма соціологічного дослідження – це науковий документ, який включає методологічні і процедурні основи дослідження соціального об'єкта.

ФУНКЦІЇ ПРОГРАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

- **МЕТОДОЛОГІЧНА** (формулювання наукових проблем; визначення мети й завдань дослідження; формулювання об'єкта і предмета дослідження; відповідність даного дослідження з науковими здобутками)
- **МЕТОДИЧНА** (загальний логічний план дослідження; визначення шляхів, методів і способів збору, аналізу й обробки інформації; побудова процедури дослідження; аналіз результатів)
- **ОРГАНІЗАЦІЙНА** (розподіл завдань у дослідницькому колективі; організація та реалізація контролю за ходом дослідження; друк результатів дослідження)

Структура програми соціологічного дослідження

Методологічний розділ	Процедурний (методичний) розділ
<p>1. Формулювання проблеми, тобто ситуації, яка вимагає невідкладного аналізу з метою вироблення рішення на рівні колективу, регіону, суспільства в цілому.</p> <p>2. Визначення мети та постановка завдань дослідження, які конкретизують його загальну мету – цільову установку на кінцевий результат.</p> <p>3. Визначення об'єкта та предмета дослідження. Об'єкт впливає з формулювання проблеми, проблемної ситуації з усіма її суперечностями, а предмет впливає з об'єкта як його сторона (грань, аспект), що безпосередньо досліджується.</p> <p>4. Уточнення та інтерпретація головних категорій і понять, тобто всебічне пояснення їх змісту.</p> <p>5. Попередній системний аналіз об'єкта дослідження, тобто систематизація літературних і практичних відомостей моделювання проблеми, що вивчається, її деталізація.</p> <p>6. Розгортання робочих гіпотез – наукових припущень, які необхідно підтвердити або заперечити, з наступною емпіричною інтерпретацією.</p>	<p>1. Характеристика вибіркової сукупності (тип, обсяг і структура тощо).</p> <p>2. Методика й техніка збору та обробки первинної інформації (опис методів збору інформації, робочих документів, обробки отриманої соціологічної інформації).</p> <p>3. Опис процесу організації та проведення соціологічного дослідження (етапи дослідження, терміни виконання робіт, виконавці).</p> <p>4. Вид підсумкового документа (стаття, аналітичний звіт, монографія тощо).</p>

Соціальна проблема – суперечлива ситуація масового характеру, що зачіпає інтереси соціальних спільнот, груп.

Види проблем

Відповідно до мети:	<i>Гносеологічні</i> (причиною яких є нестача інформації про стан, тенденції функціонування соціального об'єкта)
----------------------------	--

СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ

	<i>Предметні</i> (викликані протиріччями інтересів соціальних спільнот, інститутів, що дестабілізують їх життєдіяльність та заохочують до активності)
За носіями:	<i>Проблеми окремих соціальних груп</i> (соціально-демографічних, професійних, етнічних та інших)
	<i>Проблеми соціальних інститутів, різних соціальних організацій</i>
За масштабами поширення:	<i>Державні</i>
	<i>Регіональні</i>
	<i>Локальні</i>
За часом дії:	<i>Короткочасні</i>
	<i>Середньотривалі</i>
	<i>Довготривалі</i>
За глибиною суперечностей:	<i>Однопланові</i> (мають відношення до однієї сторони соціального явища, процесу)
	<i>Системні</i> (властиві багатьом елементам соціального явища, процесу)
	<i>Функціональні</i> (виникають у результаті порушень глибинних зв'язків у механізмі діяльності соціального явища або процесу)

Мета соціологічного дослідження визначає головний його напрямок, поставлену ціль та кінцевий результат, на яке спрямоване дослідження.

Визначивши мету дослідження, потрібно чітко визначити завдання.

Завдання – це детальний перелік дій, що потрібно здійснити в ході дослідження для реалізації мети.

Об'єкт дослідження – певна соціальна дійсність, або соціальний процес, або соціальні умови, що містять проблемну ситуацію та соціальні суперечності.

Предмет соціологічного дослідження – це той бік об'єкта, який безпосередньо підлягає вивченню. Предмет дослідження формується на основі об'єкту але не збігається з ним. Одному і тому ж об'єкту соціологічного дослідження може відповідати декілька різних предметів.

Інтерпретація понять соціологічного дослідження – це процедура тлумачення, уточнення змісту понять і властивостей досліджуваного явища, які складають концептуальну схему дослідження.

Види інтерпретації понять	
Теоретична інтерпретація	розкриття, пояснення, тлумачення, фіксація змісту понять відповідно до концепції дослідження
Емпірична інтерпретація	виявлення емпіричних значень поняття у термінах, що розкривають його зміст та є важливими під час конкретного дослідження
Операційне визначення (операціоналізація)	визначення поняття через фіксацію емпіричних ознак

Гіпотеза – це обґрунтоване припущення, яке висувається для пояснення причин будь-яких явищ, процесів, факторів та тенденцій їх розвитку, що вимагає емпіричного підтвердження або спростування. В ході соціологічного дослідження вона може бути або підтверджена, або спростована. Гіпотеза повинна відповідати основним принципам теорії наукового пізнання. Це дозволить розмежувати реалістичні гіпотези від хибних. Також важливою є вимога доступності перевірки гіпотези під час соціологічного дослідження.

Види гіпотез

За змістом:	Описові – включають здогад реальний стан об'єкта, його функціонування
	Пояснюючі – орієнтовані на з'ясування причин, факторів, що пояснюють механізми діяльності об'єкта
	Прогнозні – визначають напрямок, тенденції функціонування та еволюцію об'єкта
За рівнем аналізу:	Теоретичні (існують у формі теоретичних здогадок)
	Статистичні (визначаються як система показників та індексів статистики)
	Емпіричні (розкриваються як операційні поняття, показники, індекси)
З огляду на завдання дослідження:	Основні
	Другорядні

За послідовністю виникнення:	Первинні (робочі гіпотези, що висуваються під час розробки програми дослідження)
	Вторинні (висуваються, якщо в ході дослідження не підтвердились первинні гіпотези)
За характером взаємозумовленості і передбачень:	Гіпотеза-причина
	Гіпотеза-наслідок

9.3. Вибірка у соціологічних дослідженнях

Вибірковий метод – це науково обґрунтований підхід, за результатами якого роблять висновки про об’єкт дослідження як ціле, спираючись на дані аналізу його певної частини. Суть його полягає в тому, що запитання ставляться групі людей, підібраних за певним принципом – так, щоби ця відібрана сукупність (вибірка) за основними параметрами представляла (репрезентувала) ту спільноту, на яку надалі поширюватимуться висновки опитування (генеральну сукупність). Тому надзвичайно важливо правильно сформулювати вибірку.

Вибірковий метод включає в себе такі поняття як: *об’єкт дослідження, генеральна сукупність, вибіркова сукупність*.

Об’єкт дослідження – сукупність людей з певними властивостями та якостями, що цікавлять замовника і дослідника.

Сукупність, з якої відбираються варіанти для спільного вивчення, називається **генеральною**, а відібрана з генеральної сукупності частина її членів носить назву **вибірки**, або **вибіркової сукупності**.

Побудова вибірки при підготовці проекту соціологічного дослідження зводиться до трьох основних проблем
Визначення обсягу вибірки, тобто кількості людей, яких треба опитати для одержання якісної інформації
Визначення типу вибірки – побудова конкретної схеми процедури відбору
Оцінка якості вибірки – визначення ймовірності і міри точності, з якими результати опитування вибіркової сукупності можна переносити на ту чи іншу частину населення

Показники якості вибірки

<p>Репрезентативність це властивість вибіркової сукупності відтворювати генеральну сукупність</p>	<p>Надійність певна гарантія, що одержаний результат правильно відбиває досліджувану дійсність</p>	<p>Валідність (обґрунтованість) підтвердження (доказ), що досліджувалися саме ті явища, які соціолог передбачав дослідити</p>
--	---	--

Типи вибірки

<p>Імовірнісна формується на основі того факту, що при опитуванні певного числа респондентів у даний час у цьому місці виникає сукупність, яка досить близько збігається зі структурою генеральної сукупності</p>	<p>Власне випадкова – елементи генеральної сукупності наносяться на картки, перемішуються, потім відбираються</p>
	<p>Механічна вибірка – елементи генеральної сукупності об'єднуються в один цілісний список, з якого через рівні проміжки відбирають належну кількість обстежуваних</p>
	<p>Серійна вибірка – відбір відбувається з кожної серії здійснюється з кожної серії однорідної частини генеральної сукупності пропорційно загальній кількості її елементів</p>
	<p>Гніздова вибірка – відбувається відбір груп, колективів задля подальшого суцільного опитування</p>
	<p>Стратифікаційна (районована) вибірка – попередня класифікація один генеральної сукупності за певними ознаками, змістовні особливості яких здійснюють вплив на досліджуване явище</p>
<p>Цілеспрямована в основі статистичні дані, що відтворюють об'єкт за найбільш значущими характеристиками</p>	<p>Стихійна вибірка – поштове опитування читачів газет або журналів. Висновки дослідження поширюються лише на опитувану сукупність</p>
	<p>Метод основного масиву – застосовується в розвідувальних дослідженнях, коли опитують приблизно 60–70% кількості генеральної сукупності</p>
	<p>Квотна вибірка – порційний відбір на основі статистики розподілу серед генеральної сукупності заданих комбінацій соціально-демографічних ознак респондентів – квот</p>
	<p>Типова вибірка – цілеспрямовано обирається об'єкт, що має найбільш типові характеристики</p>

Помилки вибірок

200 осіб +/- 8%
400 осіб +/- 6%
600 осіб +/- 5%
750 осіб +/- 4%
1000 осіб +/- 4%
1500 осіб +/- 3%
4000 осіб +/- 2%

9.4. Методи соціологічного дослідження

Методи соціологічного дослідження – це способи отримання теоретичної або емпіричної інформації в ході соціологічного дослідження.

Класифікація соціологічних методів збирання інформації

Метод	Аналіз документів	Спостереження	Опитування	Соціальний експеримент
Об'єкт	Документи	Процеси, події, явища, факти відносин, взаємозв'язків, взаємодій	Працівники	Форми та методи розв'язання соціальних проблем

Предмет	Документально зафіксовані соціальні явища	Факти реальної поведінки	Думки, мотиви, почуття, інтереси	Соціальні факти, які навмисно змінюються в ході дослідження
Спосіб	Традиційний – якісний, формалізований – кількісний	Включене – невиключене Вільне – стандартизоване Систематичне – епізодичне Польове – лабораторне Контрольоване – неконтрольоване	Анкетування, інтерв'ю, соціометрія, експертиза, тести	Натуральний – явний Лабораторний – польовий

Аналіз документів – це збирання первинної соціологічної інформації з різних документальних джерел з допомогою оцінки й аналізу їх змісту.

Документ – це спосіб фіксації різним способом на спеціальному матеріалі інформації щодо фактів, подій, явищ об'єктивної дійсності й розумової діяльності людини.

Види документів

За статусом:	<i>Офіційні</i> (закони, накази, розпорядження тощо) <i>Особисті</i> (листи, щоденники, скарги, мемуари тощо)
За функціями:	<i>Інформаційно-регулятивні</i> <i>Комунікативні</i> <i>Культурно-виховні</i>
За цільовим призначенням:	<i>Спеціальні</i> (складаються безпосередньо в ході соціологічного дослідження, зокрема це анкети, тести, протоколи спостережень, дані експериментів, записи самоспостережень) <i>Побічні</i> (довідкові видання, художні твори, навчально-педагогічні та інша література, преса, радіо, телебачення тощо)

СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ

За спосо- бом фіксації інформації:	<i>Письмові</i> (рукописи і всі види друкованої продукції) <i>Фонетичні</i> (лазерні диски, магнітофонні записи тощо) <i>Статистичні</i> (статистичні звіти, збірники статистич- них матеріалів) <i>Іконографічні</i> (відео-кіно-фотодокументи, картини, гравюри)
За змістом:	<i>Правові</i> <i>Історичні</i> <i>Економічні</i> <i>Технічні</i>
За рівнем об- робки інфор- мації:	<i>Первинні</i> (протоколи зборів, звіти емпіричних соціо- логічних досліджень тощо, які створюються під час безпосереднього дослідження соціального життя та є описом конкретних ситуацій) <i>Вторинні</i> (складають за первинними матеріалами, вони носять більш типовий аналітичний характер)

Методи аналізу документів

Традиційний аналіз	Контент-аналіз
<p>Інтерпретація документа через визначення основних думок та ідей визначеного тексту, оцінку його змісту відповідно з політичними, моральними та естетичними критеріями. Розрізняють зовнішній та внутрішній аналіз документа.</p> <p><i>Зовнішній аналіз</i> – це відновлення обставин створення документа в історичному і соціальному планах (тобто встановлюється вид документа, його форма, час та місце появи, його автор та призначення тощо).</p> <p><i>Внутрішній аналіз</i> – безпосередній аналіз змісту документа, що передбачає виявлення суперечностей, розбіжностей між фактичним та літературним змістом, з'ясування міри обізнаності, компетентності автора та його особистого ставлення до написаного</p>	<p>Це метод кількісного вивчення змісту текстових масивів та продуктів комунікативної кореспонденції (наприклад, повідомлення ЗМІ, записи з сайтів соцмереж мереж тощо). В основі методу – переведення в кількісні показники текстової інформації через пошук у них (текстах) певних ознак, властивостей, рис, якостей</p>

Метод аналізу документів

Переваги	Недоліки
<ul style="list-style-type: none"> - незмінний, постійний стан об'єкта дослідження, можливість повторного звернення до об'єкта; - об'єкт містить не лише інформацію, але й відношення до неї авторів; - інформація впорядкована, узагальнена та структурована 	<ul style="list-style-type: none"> - дослідження має пасивний характер через відсутність контакту дослідника з реальністю; - висновки дослідження будуються зважаючи на вторинну інформацію; - мова документу не співпадає з мовою дослідження, тому можливий «камуфляж» форми документа

Опитування – найпоширеніший у соціології метод збирання первинної вербальної інформації, що ґрунтується на зверненні дослідника (інтерв'юера) до окремого індивіда (респондента) чи групи з питаннями, спрямованими на розкриття змісту досліджуваної проблеми.

Види опитування

За характером взаємозв'язків соціолога і респондента:	<ul style="list-style-type: none"> - заочні (анкетні) - очні (інтерв'ю)
За частотою проведення:	<ul style="list-style-type: none"> - одноразові - багаторазові
За ступенем формалізації:	<ul style="list-style-type: none"> - стандартизовані - не стандартизовані
Специфічні види:	<ul style="list-style-type: none"> - опитування експертів - соціометрія

Анкета – спеціальний опитувальний лист, що самостійно заповнюють опитувані згідно з указаними в ньому правилами. Розрізняють роздаткове, пресове та поштове анкетування.

Структура анкети

ВСТУПНА ЧАСТИНА

Містить звернення до респондентів з коротким викладом теми, мети, завдань опитування. Вказується, хто і для чого проводить опитування, як будуть використовуватись дані, гарантії конфіденційності, подається інструкція щодо заповнення анкети

ОСНОВНА ЧАСТИНА

БЛОК 1.

Містить прості запитання нейтральні за змістом (крім пізнавальної мети, вони забезпечують полегшене входження респондентів у процес опитування, викликають їх зацікавлення, формують психологічну установку на співпрацю з дослідниками)

БЛОК 2.

Містить складні запитання, які потребують аналізу і роздумів, підвищеної зосередженості і уваги. Саме тут збирається основна інформація

БЛОК 3.

Містить контрольні запитання для уточнення отриманої інформації, а також прості, закриті запитання, що завершують тематику блоку

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

«Паспортчика» або блок запитань демографічного характеру (стать, вік, сімейний стан, місце проживання, освіта тощо).

Класифікація запитань анкети

За змістом:	<ul style="list-style-type: none"> • про факти, дії в минулому і сучасному • про поведінку • про знання або інформованість • про мотиви, установки
За структурою:	<ul style="list-style-type: none"> • закриті (з переліком усіх можливих відповідей на питання) • відкриті (вільне викладення відповіді на питання) • напівзакриті (комбінація закритих і відкритих питань)
За формою:	<ul style="list-style-type: none"> • прями (безпосереднє запитання про факт, що досліджується) • непрямі (дають опосередковану інформацію про соціальні факти; застосовують для отримання від респондента критичної думки про людей, негативні явища, події життя, при цьому пропонуючи йому на розгляд уявну ситуацію, яка не вимагає самооцінки його діяльності)
За функціями:	<ul style="list-style-type: none"> • контактні (ставлять на початку опитування для встановлення психологічного контакту між реципієнтом та респондентом) • буферні (застосовують для відокремлення тематичних блоків та для нейтралізації впливу одних відповідей на інші)

	<ul style="list-style-type: none"> • «фільтри» (використовуються для визначення некомпетентних респондентів) • контрольні (передбачають перевірку точності та повноти відповідей, достовірності даних) • уточнюючі (використовуються для уточнення інформації) • провокуючі (зумовлюють спонтанні відповіді)
--	--

Інтерв'ю – різновид усного опитування, в онові якого безпосередній контакт інтерв'юера та респондента.

Види інтерв'ю

За формою проведення :	<ul style="list-style-type: none"> • вільне (не стандартизоване) – триває кілька годин за загальною програмою без жорсткої деталізації (інтерв'юер може ставити запитання, які вважає за потрібне у будь-якій послідовності та формулюванні); • напівстандартизоване (фокусоване) – коли використовують так званий путівник інтерв'ю, що містить перелік обов'язкових та потенційних питань; • стандартизоване – здійснюють за детально розробленим планом (конкретизується зміст питань, їх послідовність та варіанти можливих відповідей, відповіді чітко фіксуються)
За кількістю респондентів:	<ul style="list-style-type: none"> • групове • індивідуальне
За частотою проведення:	<ul style="list-style-type: none"> • одноразове • багаторазове
За способом спілкування:	<ul style="list-style-type: none"> • особисте • телефонне
За типом респондентів:	<ul style="list-style-type: none"> • з експертом • з відповідальною особою • з рядовим респондентом
За місцем проведення:	<ul style="list-style-type: none"> • на робочому місці • в квартирі • в місцях відпочинку тощо

Спостереження – метод цілеспрямованого, планомірного і систематичного сприйняття об'єкта. Особливістю спостереження як виду дослідження і як методу збирання первинної інформації є здатність аналізувати і відтворювати життєвий процес. Тут можуть фіксуватися характер поведінки, жести, міміка, вираження емоцій окремих людей і цілих колективів. Спостереження може застосовуватись при вивченні активного населення на зборах, мітингах.

Види спостережень

За рівнем відкритості:	<ul style="list-style-type: none"> • відкрите • інкогніто
За регулярністю проведення:	<ul style="list-style-type: none"> • систематичні • випадкові
За наявністю контролю:	<ul style="list-style-type: none"> • неконтрольоване • контрольоване
За положенням спостерігача:	<ul style="list-style-type: none"> • включене • невключене
За умовами організації:	<ul style="list-style-type: none"> • польове • лабораторне
За ступенем формалізованості:	<ul style="list-style-type: none"> • довільне • стандартизоване

Метод спостереження

Переваги	Недоліки
1. Інформація, що занотовується під час спостереження, фіксується дослідником незалежно від суб'єктивних бажань сторонніх осіб. Характер та зміст інформації визначається метою та завданнями дослідження	1. Соціолог як член суспільства потрапляє під вплив змін, що в ньому відбуваються. Це знаходить відображення на його сприйманні та поясненні соціальної дійсності як дослідника (тобто мова про суб'єктивність спостерігача-соціолога: впливає світогляд, емоційний стан тощо)
2. Дозволяє фіксувати подію в момент її звершення, синхронність спостереження з розвитком явищ чи подій	2. Обмеженість та частковий характер конкретної ситуації, за якою ведеться спостереження

<p>3. Спостереження дає можливість фіксувати саму подію, об'єктивні соціальні факти на відміну від опитування, що розкривають особливі думки людей про певну подію</p>	<p>3. Складність, а часом й неможливість повторного спостереження</p>
--	---

Експеримент – це загальнонауковий метод одержання нового знання в контролюючих і управляючих умовах. Зазвичай, соціальний експеримент відбувається у природних умовах або складається штучна ситуація, коли змінюються будь-які умови соціологічної дійсності досліджуваного об'єкта.

<p>Основні етапи соціального експерименту</p>	
<ul style="list-style-type: none"> - збір емпіричних даних; - визначення вихідного стану досліджуваного об'єкта; - виявлення напрямків його розвитку; - розробка теоретичних концепцій та умов експериментування; - створення експериментальної ситуації; 	
<p>Види експерименту</p>	
<p>За характером експериментальної ситуації:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • польовий (група перебуває у природних умовах свого функціонування) • лабораторний (штучне створення експериментальної ситуації та групи)
<p>За характером об'єкту та предмету дослідження:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • соціологічні • економічні • правові • виробничі • управлінські
<p>За специфікою поставленого завдання:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • наукові (скеровані на здобуття нових знань) • прикладні (скеровані на отримання практичного ефекту, наприклад перевірка отриманих даних з метою подання практичних рекомендацій в певній галузі)

За логічною структурою доказу гіпотези:

- паралельні (водночас задіяні дві групи: контрольна та експериментальна, які однакові за своїми основними параметрами, характеристиками. Висновки робляться на порівнянні цих груп в один і той самий час: якщо в першій групі після запровадження експериментального фактору спостерігаються певні очікувані зміни, а в контрольній ні – гіпотезу вважають підтвердженою)
- послідовні (лінійні) – аналізу піддається одна й та ж група, яка водночас є і контрольною, і експериментальною. Доказовість гіпотези базується на порівнянні стану досліджуваного об'єкта до і після впливу експериментального фактору

2. План семінарського заняття

1. Поняття та сутність соціологічного дослідження.
2. Види та етапи соціологічного дослідження.
3. Організація і проведення соціологічного дослідження.
4. Методи збирання та аналізу соціологічної інформації.

3. Практичні завдання та вправи

Завдання 1.

Дайте відповіді на наступні запитання (групова бесіда):

1. Яке значення мають соціологічні дослідження в житті сучасного суспільства?
2. Поясніть відмінність між соціальним та соціологічним дослідженням.
3. Назвіть та охарактеризуйте основні етапи соціологічного дослідження.
3. Охарактеризуйте види соціологічних досліджень.
4. Розкрийте сутність і зміст основних компонентів робочого плану соціологічного дослідження.
5. Охарактеризуйте основні компоненти програми соціологічного дослідження.

6. У чому полягає різниця між методологічною та процедурною частиною програми?
7. Поясніть, що таке вибірковий метод.
8. Які методи збору соціологічної інформації Вам відомі?
9. Охарактеризуйте види соціологічного опитування.
10. Чому анкетування є одним із найпоширеніших видів соціологічного дослідження?
11. Охарактеризуйте переваги та недоліки різних методів соціологічних досліджень.
12. Які, на Вашу думку, питання можна вирішити за допомогою аналізу документів?
13. Охарактеризуйте види документів та принципи, що використовуються у процесі їх дослідження.
14. У яких випадках доцільне використання контент-аналізу?
15. Визначте особливості соціологічного спостереження.
16. Охарактеризуйте загальні риси та особливості соціологічного експерименту.

Завдання 2.

Завершіть фрази

1. Характерною ознакою соціологічного дослідження є ...
2. У проведенні соціологічних досліджень виділяють послідовні, логічно і змістовно взаємопов'язані етапи ...
3. Програма соціологічного дослідження – науковий документ...
4. Методологічна функція програми соціологічного дослідження передбачає ...
5. Методична функція програми полягає в тому, що ...
6. Відправним пунктом будь-якого дослідження виступає проблемна ситуація – ...
7. Об'єктом досліджень можуть бути ...
8. Для побудови вибірки конкретного соціологічного дослідження потрібно: ...
9. Серед методів збору первинної соціальної інформації найпопулярнішим є ...
10. Метод опитування включає в себе анкетування, ...
11. Порівняно з анкетуванням, інтерв'ю має певні переваги і недоліки ...
12. Соціометричний метод опитування застосовують для дослідження ...

13. Підсумки соціологічних досліджень відображаються у ...

Завдання 3.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів

1. Яка функція соціологічного дослідження відкриває нові знання про функціонування і розвиток суспільства та його окремих сфер, про сутність соціальних явищ і процесів:

- А) пізнавальна;
- Б) інформаційна;
- В) практична.

2. Першим етапом у проведенні соціологічного дослідження є:

- А) організаційно-методичний;
- Б) підготовчий;
- В) аналітичний.

3. Пілотажне соціологічне дослідження – це дослідження:

- А) розвідувальне;
- Б) описове;
- В) аналітичне.

4. Найпоширенішим методом отримання інформації в соціології є:

- А) спостереження;
- Б) опитування;
- В) експеримент.

5. Помилкою репрезентативності називається:

- А) відхилення від вибіркової сукупності;
- Б) відхилення від генеральної сукупності;
- В) невірна постановка гіпотез

6. Під терміном «вибірка» розуміють:

- А) вибір методів дослідження;
- Б) відбір об'єктивної інформації;
- В) відбір респондентів.

7. Який з перерахованих компонентів не належить до методичної частини програми соціологічного дослідження:

- А) розробка стратегічного плану дослідження;
- Б) опис схеми аналізу отриманих даних;
- В) формулювання робочих гіпотез дослідження.

8. Серед наведених нижче пар гіпотез вкажіть «зайву» пару:

- А) гіпотези-підстави і гіпотези-наслідку;

- Б) первинні і вторинні;
- В) конструктивні та деструктивні.

Завдання 4.

1. Розробіть невелику програму соціологічного дослідження із запропонованих викладачем тем або оберіть власну тему.
2. Підготуйте звіт за підсумками дослідження і рекомендації щодо розв'язання проблеми, вивченню якої було присвячено дослідження.

Звіт соціологічного дослідження повинен містити наступні елементи:

1. Актуальність дослідження та постановка проблеми.
2. Мета і завдання дослідження.
3. Об'єкт і предмет дослідження.
4. Інтерпретація основних понять.
5. Гіпотези дослідження.
6. Попередній системний аналіз об'єкта дослідження, методи дослідження, характеристика вибірки.
7. Інструментарій дослідження (анкета, план інтерв'ю, опитувальні листки, щоденник спостереження).
8. Узагальнення та інтерпретація результатів.
9. Висновки.
10. Бібліографія.

Теми соціологічного дослідження:

1. Мотиви обрання спеціальності і вузу.
2. Навчальна дисципліна та успішність студента.
3. Взаємовідносини студентів у групі.
4. Гендерні моделі поведінки молоді.
5. Дозвілля сучасних студентів.
6. Установки студентської молоді у сфері сім'ї та шлюбу.
7. Ціннісні орієнтації сучасних студентів.
8. Молодіжна субкультура.
9. Девіації в молодіжному середовищі.
10. Національна свідомість студентської молоді.
11. Громадська та політична активність молоді.
12. Проблеми працевлаштування та зайнятості молоді.
13. Ставлення молоді до здорового способу життя.
14. Мотивація навчання та вибір професії.

15. Вільний час як умова розвитку особистості.
16. Корупція в освіті: причини та механізми вирішення проблеми.
17. Мовна культура в сучасному українському суспільстві.
18. Культурологічні проблеми сучасного українського суспільства.
19. Політична активність молоді та її вплив на соціально-політичний розвиток сучасної України.
20. Інформаційні потреби молоді.

Завдання 5.

Проаналізуйте наступні тексти.

Богдан О. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? Посібник-довідник для громадських активістів та всіх зацікавлених. Київ: Дух і Літера, 2015. С. 94–97.

Кожна дослідницька ситуація є по-своєму унікальною, і рішення щодо методу потрібно приймати, виходячи з мети дослідження та ресурсів, які можна використати для планування й проведення дослідження. Однак окрім унікальності в найрізноманітніших дослідницьких ситуаціях є дещо типове й подібне. Тому можна дати кілька простих порад щодо вибору методу дослідження залежно від специфіки його мети. У цих порадах відображені типові ситуації, у яких необхідно обрати метод дослідження в соціальних проектах.

1. Якщо мета дослідження полягає у виявленні різноманіття думок або досвіду людей, імовірно, потрібні фокус-групи або напівструктуровані глибинні інтерв'ю.

Як обрати між груповими інтерв'ю (фокус-групами) та індивідуальними? Завдяки індивідуальним інтерв'ю можна зібрати глибшу інформацію з дуже простої причини: більше часу припадає на спілкування з кожним респондентом. Однак в індивідуальних інтерв'ю ми не можемо побачити взаємодію людей із різними поглядами.

Обирайте фокус-групу, якщо:

- важливо знати спонтанну реакцію респондентів на думки одне одного;

- потрібно швидко виявити розмаїття думок і досвіду, при цьому глибина їх розуміння не є важливою, а зібрати респондентів одночасно в одному місці видається можливим;

- тематика не є настільки чутливою для респондентів, щоб присутність інших учасників дослідження спонукала замовчувати свій досвід.

Обирайте індивідуальні інтерв'ю, якщо:

- важливе не лише виявлення різноманіття, а й докладне, глибоке розуміння думок респондентів із певного питання та їхнього відповідного досвіду;

- тематика настільки чутлива для респондентів, що щира розмова є імовірнішою наодинці з інтерв'юером, а не в групі;

- розуміння спонтанної реакції на альтернативні думки й досвід не є одним із ключових завдань цього дослідження;

- необхідних для дослідження респондентів малоімовірно зібрати одночасно в одному місці й реальніше домовитися про індивідуальні інтерв'ю.

2. Якщо мета дослідження спрямована на визначення того, яка частка певної категорії людей має певну думку або певний досвід, потрібне репрезентативне або суцільне опитування.

У такому опитуванні більшість запитань (імовірно, всі або майже всі) будуть саме у форматі множинного вибору, а не відкритими, тобто респонденти обиратимуть один із варіантів відповідей, а не даватимуть вільну відповідь. У наступному розділі «Вибірка: така загадкова й така важлива» докладно пояснено відмінність між репрезентативними й нерепрезентативними опитуваннями. Однак, децю забігаючи наперед, одразу зауважимо такі два принципово важливі аспекти репрезентативних опитувань.

- Лише результати репрезентативного опитування (і жодного іншого) можна поширювати на більшу кількість людей, ніж опитали. Наприклад, ми провели репрезентативне опитування 500 дорослих мешканців міста щодо питання X і на основі цих даних можемо визначити думку всіх дорослих мешканців міста з досліджуваного питання.

- Репрезентативність опитування забезпечує не лише кількість опитаних людей, а й методика відбору людей для опитування: можна опитати і 500 містян, і 1000, і 2000, але при цьому опитування буде нерепрезентативним, якщо не застосовано коректної методики відбору респондентів. Натомість можна опитати 200 й забезпечити репрезентативність.

3. Якщо мета дослідження передбачає виявлення інформації, що міститься в документах (підручниках, повідомленнях у ЗМІ тощо), то потрібен контент-аналіз.

Питання в тому, який саме контент-аналіз: якісний, кількісний чи їх поєднання? Відповідь залежатиме від мети дослідження.

Причому існує різноманіття методик контент-аналізу як якісного, так і кількісного форматів.

4. Якщо дослідження спрямоване на вивчення явища, яке можна побачити на власні очі або почути на власні вуха, то станьте його очевидцями, а не розпитуйте очевидців. Інакше кажучи, якщо інформацію можна отримати завдяки спостереженню або експерименту, то варто спостерігати й експериментувати, а не проводити індивідуальні або групові інтерв'ю.

Наприклад, якщо вас цікавить проблема громадського транспорту в місті, не варто розпитувати людей на зупинках, наскільки вони задоволені міським транспортом. Натомість візьміть відеокамеру й зафіксуйте, скільки часу довелося чекати на транспортний засіб, у якому він був стані та чи був переповненим.

Можливо, активістів цікавить відмінність між реальним та офіційним розкладом руху? Визначте певну кількість зупинок і графік спостереження на них; здійсніть відеозйомку, фіксуючи дату й час, – у вас буде повна й переконлива інформація, з яким інтервалом дійсно приїздили на зупинку ті чи інші маршрутні автобуси (або інший вид транспорту, який цікавить) саме цього дня і в цей проміжок часу. Натомість репрезентативне опитування людей, які користуються цим маршрутом, дасть менш точні дані й потребуватиме більше часу та зусиль дослідницької команди.

Варто також звернути увагу читача на те, що результати інтерв'ю з людьми на зупинках надто легко поставити під сумнів тим, кому вони невігідні, причому незалежно від того, на якому професійному рівні насправді провели ці інтерв'ю. Закиди, що не тих і не так опитали, що результати «намальовані», «сфальшовані», не таке вже й рідкісне явище. Однак, якщо у вас є кілька годинне неперервне відео транспортного потоку в певній точці, опонентам доведеться визнати об'єктивність даних.

1. Які переваги та недоліки мають зазначені автором методи дослідження?

2. Які методи збору інформації краще обрати для наступних досліджень:

- 1) «Оцінка громадянами ситуації в країні»;*
- 2) «Громадська та політична активність молоді»;*
- 3) «Мотивація навчання студентів».*

Вербець В.В. Методологія та методика соціологічних досліджень: Навчально-методичний посібник. Друге вид. доп. і перероб. Рівне: РДГУ: Інститут соціальних досліджень, 2006. С. 20–21.

Завершальною фазою розробки методологічного аналізу програми соціологічного дослідження є формулювання гіпотез і завдань дослідження

Існують наступні види гіпотез:

1. Гіпотеза не повинна мати суперечностей щодо неодноразово перевірених фактів та теорій;
2. Вона повинна поширюватися на всі без винятку явища та процеси, які підлягають аналізу;
3. Гіпотеза не повинна містити понять, які не мають конкретної емпіричної інтерпретації, та, яку не можливо перевірити;
4. Гіпотеза повинна «передбачати» способи її перевірки.

Гіпотеза в соціологічному дослідженні – це науково обґрунтоване передбачення про структуру соціальних об'єктів, характер елементів та зв'язків між ними, про механізми їх функціонування та розвитку. У соціологічному дослідженні гіпотеза може виконувати декілька ролей. Насамперед вона допомагає визначити явища, факти та процеси, серед яких потрібно шукати відповідь. Більш того, вона визначає більш-менш чітке формулювання самого запитання, а також передбачає вихід за межі наявного знання, націлює соціолога на певний результат. Потрібно додати, що гіпотеза вказує метод отримання результату наукового пошуку. До основних особливостей гіпотези можна віднести те, що її можна спростувати (коли вона не підтверджується) та підтвердити (верифікувати). Досить важлива евристична роль гіпотези, яка дозволяє отримати нове знання, відкрити невідомі факти, тенденції та закономірності функціонування та розвитку соціальних об'єктів.

Попереднє висування гіпотез визначає внутрішню логіку дослідження. Гіпотези сприяють оперативності дослідження, підказують правильний вибір об'єкта та методів збору емпіричної інформації. Досить важливо, щоб гіпотези не обмежували наукового пошуку і не визначали заздалегідь його результатів. Соціологічні гіпотези мають бути сформульовані однозначно, без використання не визначених чітко понять. Джерелами висування гіпотез можуть бути маловідомі факти, аналогії, буденна свідомість, здоровий глузд, неординарні ідеї тощо.

Формулювання гіпотез – це творчий, надзвичайно складний процес. Особливо важким етапом у ньому постає саме процес формулювання гіпотези, який передбачає її побудову та визначення, перевірку та уточнення на основі вимог новизни, каузальності, після чого вона здобуває статус наукової гіпотези. Разом з тим здійснюється перевірка змістової істинності гіпотези, з'ясування її відповідності та логічної несуперечливості. При цьому використовується також експериментування з гіпотезою «подумки». Зрозуміло, що кінцева її перевірка здійснюється лише після завершення соціологічного дослідження.

За своєю значимістю гіпотези поділяються на основні і додаткові. У відповідності до мети і гіпотези соціологічного пошуку формуються завдання, які покликані дати відповідь на основне питання: «Які шляхи і засоби розв'язання досліджуваної проблеми?»

- 1. Яку роль в соціологічному дослідженні відіграють гіпотези?*
- 2. Які гіпотези можна сформулювати до теми «Гендерний аспект соціальних трансформацій у сучасному українському суспільстві»?*

ДОДАТКИ

Додаток А

Зразок оформлення титульної сторінки звіту

Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра політології і соціології

Звіт

Соціологічного дослідження на тему:

«.....»

Виконав (ла):
Студент (ка):групи
Перевірив (ла)
(науковий ступінь, звання,
П.І.П. викладача)

Рівне – 2023

Додаток Б
ЗРАЗОК АНКЕТИ

Анкета

«Професійні та життєві очікування, плани, наміри студентів»

ШАНОВНИЙ ДОБРОДІЮ (ДОБРОДІЙКО)!

Запрошуємо Вас взяти участь у дослідженні, присвяченому вивченню професійних та життєвих планів студентів. Анкета анонімна. Всі відповіді будуть використані тільки в узагальненому вигляді. Ми розраховуємо на Ваше співробітництво і щиро дякуємо за допомогу та правдиві відповіді. При заповненні анкети просимо уважно прочитати всі варіанти відповідей та дописати свої.

1. Якому виду діяльності ви збираєтесь присвятити себе після закінчення ВНЗ?

1. Викладацькій роботі в школі, ліцеї тощо
2. Викладацькій роботі в технікумі, коледжі
3. Викладацькій роботі у ВНЗ
4. Науково-дослідній роботі
5. Практичній діяльності за фахом (перекладач, економіст, еколог тощо)
6. Адміністративно-управлінській діяльності
7. Політичній, громадській діяльності
8. Створенню власного бізнесу
9. Вам байдуже чим займатися, аби платили гроші
10. Хотіли б не працювати, а присвятити себе сім'ї, вихованню дітей
11. Чітких планів немає
12. Інше _____

2. Як Ви вважаєте, чи матимете Ви змогу після закінчення ВНЗ знайти роботу, яка влаштувала б Вас? (зробіть одну позначку)

1. Так, достатньо легко
2. Мабуть, так, але з певними труднощами
3. Швидше за все не зможете
4. Важко сказати
5. Ще не думали про це

3. На чю допомогу Ви насамперед розраховуєте у вирішенні питання свого працевлаштування після закінчення ВНЗ?

ДОДАТКИ

1. Батьків, родичів
2. Друзів, знайомих
3. ВНЗ
4. Служб зайнятості
5. Розраховуєте тільки на себе
6. Інше _____

Чи плануєте Ви у найближчій перспективі поїхати до однієї з країн далекого зарубіжжя?

	так	ні	Важко відповісти
4. На навчання	1	2	0
5. На тимчасову роботу	1	2	0
6. На постійне місце проживання	1	2	0

7. Якщо Ви плануєте поїхати на навчання за кордон, то з якою метою?

1. Для отримання диплому (бакалавра, магістра) одного з закордонних університетів
2. Для того, щоб прослухати окремі навчальні курси, лекції відомих науковців
3. Для того, щоб набути досвіду навчання у закордонному університеті
4. Для того, щоб познайомитись з іншими країнами, їхньою культурою
5. Для того, щоб отримати інформацію щодо можливостей майбутнього працевлаштування за кордоном
6. Інше _____

8. Якщо Ви плануєте виїхати за кордон на постійне місце проживання (ПМП), то чому?

1. За кордоном вище матеріальний рівень життя
2. Там дійсно демократичне суспільство
3. Бажаєте подивитися світ
4. Бажаєте виїхати з цієї країни
5. Там мешкають Ваші близькі родичі
6. Там більше можливостей себе реалізувати
7. Вам подобається зміна місць
8. Інше _____

9. Якщо Ви не збираєтесь виїжджати з країни на ПМП, то чому?

Додаток В

Анкета

«ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕКАНАТУ»

Шановний добродію (добродійко)!

З метою вивчення проблем навчально-виховного процесу на факультеті _____

_____ дослідницька група звертається до Вас із проханням дати відповіді на запитання анкети. Анкета анонімна, Ваші відповіді будуть узагальнені разом з відповідями інших студентів, тому розраховуємо на відвертість та принциповість. Заздалегідь дякуємо за допомогу у дослідженні!

1. Що, на Ваш погляд, потрібно зробити, щоб здобути ґрунтовні знання, вміння та навички за час навчання в університеті? (Підкресліть всі важливі для Вас варіанти відповіді)

1. Збільшити кількість предметів з фаху: _____

2. Зменшити кількість предметів для вивчення: _____

3. Збільшити кількість навчальних годин із предметів:

1. _____ 2. _____ 3. _____

4. Зменшити кількість навчальних годин із предметів:

1. _____ 2. _____ 3. _____

4. _____ 5. _____

5. Збільшити кількість семінарів та практичних занять із предметів:

1. _____ 2. _____ 3. _____

4. _____ 5. _____

6. Збільшити кількість годин для вивчення комп'ютера та програмного забезпечення.

7. Розширити асортимент літератури в бібліотечі.

8. Змінити послідовність предметів у розкладі.

9. Зробити більш-менш постійний розклад навчальних занять.

10. Що ще? Напишіть, будь ласка _____

2. Як би Ви оцінили морально-психологічний клімат (атмосферу) в нашому університеті?

1. Взаємини між студентами та викладачами побудовані на засадах принциповості та вимогливості.

2. Стосунки між студентами та викладачами побудовані на засадах поблажливості та недостатньої вимогливості.

ДОДАТКИ

3. Взаємини мають характер «практичної спрямованості».

4. Інше, напишіть, будь ласка _____

11. Якщо говорити про стосунки між студентами та викладачами факультету, як би Ви їх оцінили? (Тільки одна відповідь)

1. Відносини «байдужі» та невизначені.

2. Відносини напружені (подекуди загострені).

3. Відносини дружні та довірливі. 4. Важко сказати однозначно.

4. У цілому оцініть, будь ласка, психологічну атмосферу на факультеті ____ за 5-бальною шкалою (5 – найвища, 1 – найнижча):

5 балів; 4 бали; 3 бали; 2 бали; 1 бал.

Підкресліть, будь ласка, одну з оцінок.

5. У цілому оцініть роботу деканату факультету _____

за 5- бальною шкалою:

5 балів; 4 бали; 3 бали; 2 бали; 1 бал.

Підкресліть, будь ласка, одну з оцінок.

6. Як би Ви оцінили роботу декана факультету _____

(Підкресліть визначену оцінку)

5 балів; 4 бали; 3 бали; 2 бали; 1 бал.

7. Якою мірою Ви задоволені розкладом занять на факультеті _____

5 балів; 4 бали; 3 бали; 2 бали; 1 бал.

Підкресліть, будь ласка, одну з оцінок.

12. Що, на Ваш погляд, потрібно зробити на факультеті з метою вивчення громадської думки студентів?

1. Збільшити кількість зустрічей декана факультету зі студентами.

2. Частіше проводити соціологічні опитування в студентському середовищі.

3. Влаштувати «круглий стіл» для викладачів та студентів факультету.

4. Збільшити кількість відвідувань деканом факультету студентських гуртожитків.

5. Запровадити практику проведення зустрічей викладачів зі студентами у гуртожитку у вечірній час.

6. Проводити засідання кафедр факультету, методичних рад факультету разом зі студентами.

7. Зробити постійно діючу виставку публікацій викладачів факультету для студентів у науковій бібліотеці університету.

8. Удосконалити рейтингову систему оцінок знань студентів.

ДОДАТКИ

13. Що ще, напишіть, будь ласка _____

14. Якою мірою Ви задоволені вирішенням особистих проблем при відвідуванні деканату?

1. Усі проблеми особистого характеру вирішуються оперативно та результативно.

2. Для вирішення власних проблем декан просить певний час зачекати.

3. Проблеми вирішуються досить повільно та неефективно.

4. Ви не зверталися в деканат.

15. Кого б Ви запропонували із середовища студентів для створення «громадського студентського деканату» з метою розбудови студентського самоврядування в нашому університеті _____

16. У цілому якою мірою Ви задоволені роботою деканату?

1. Дуже задоволений.

2. Задоволений. 3. Не зовсім задоволений.

4. Не задоволений.

5. Дуже не задоволений.

6. Важко сказати однозначно.

17. Ваші пропозиції, прохання до дослідницької групи: _____

18. Ваша стаття? 1. Чоловіча. 2. Жіноча.

19. Ваші прохання до працівників деканату _____

Щиро дякуємо за допомогу!

ДОДАТКИ

Додаток Г

Таблиця обробки даних (кількісні обрахунки)

№ пит./ варіант відповіді	а	б	...
1.			
2.			
3.			
...			
...			
20.			

Таблиця обробки даних (відсоткові обрахунки)

№ пит./ варіант відповіді	а	б	...
1.			
2.			
3.			
...			
...			
20.			

ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Арон Р. Етапи розвитку соціальної думки. Київ: Юніверс, 2004. 688 с.
2. Барвінський А.О. Соціологія. Курс лекцій. Київ: ЦНЛ, 2005. 327 с.
3. Бауман З. Глобалізація: Наслідки для людини і суспільства. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. 109 с.
4. Білоус В.С. Соціологія у визначеннях, поясненнях, схемах, таблицях: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2002. 140 с.
5. Богдан О. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? Посібник-довідник для громадських активістів та всіх зацікавлених. Київ: Дух і Літера, 2015. 380 с.
6. Болотова В.О. Соціологія культури: конспект лекцій. Харків: НТУ«ХП», 2017. 104 с.
7. Бурлачук В. Біля витоків соціологічної думки в Україні. Київ: Ін-т соціології НАН України, 1995. 112 с.
8. Вакуленко С.М. Соціологія праці: навч.-метод. посіб. Київ: Знання, 2008. 262 с.
9. Вакуленко С.М. Соціологія сім'ї: навч.-метод. посібник для викладачів та студентів. Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2003. 159 с.
10. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ: Основи, 1994. 261 с.
11. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ: Основи, 1998. 534 с.
12. Вербець В. Методологія та методика соціологічних досліджень: навчально-методичний посібник. Рівне: РДГУ: Інститут соціальних досліджень, 2006. 167 с.
13. Войтович С. О. Соціальні інститути суспільства: рід, влада, власність. Київ: НАН України, Інститут соціології, 1998. 120 с.
14. Гавриленко І.М. Соціологія організацій: навч. посіб. Запоріжжя: ГУ«ЗІДМУ», 2007. 404 с.
15. Гавриленко І.М., Мельник П.В., Недюха М.П. Соціальний розвиток: навч. посіб. Київ: КНУ, 2001. 484 с.

16. Гавриленко І. М. Соціологія. Соціальна статика. Київ: КНУ, 2000. 336 с.
17. Гіденс Е. Соціологія. Київ: Основи, 1999. 726 с.
18. Глазунов, С.В. Соціологія сім'ї: навч. посіб. Дніпропетровськ: РВВ ДДУ, 2000. 140 с.
19. Гуменюк Л. Й. Соціологія: хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 784 с.
20. Дворецька Г.В. Соціологія: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 1999. 338 с.
21. Євтушенко О.Н., Громадська Н.А. Соціальна стратифікація в умовах глобалізації сучасного світу. Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: Державне управління. 2012. Випуск 182. С. 60–64.
22. Жоль К.К. Соціологія: навч. посіб. Київ: Либідь, 2005. 440 с.
23. Захарченко М.В. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.). Київ: Либідь, 1993. 336 с.
24. Злобіна О. Категорія «особистість» у системі понять соціологічної теорії. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2002. № 2. С. 121–134.
25. Каралаш Н. Г. Соціологія особистості: навч. посіб. Чернівці: Рута, 2006. 76 с.
26. Катаєв С. Сучасне українське суспільство: навч. посіб. Київ: Цент навчальної літератури, 2006. 200 с.
27. Коваліско Н.В. Основи соціальної стратифікації: навч. посіб. Львів: Магнолія, 2006. 323 с.
28. Коваліско Н. Стратифікаційні порядки суспільства: концептуальні уявлення та досвід вивчення. К.: Інститут соціології НАН України, 2008. 240 с.
29. Кузьменко Т.М. Соціологія. навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 320 с.
30. Культура – суспільство – особистість: навч. посіб. / За ред. Л. Скокової. Київ: НАН України, 2006. 396 с.
31. Кондратик Л. Історія соціології України в іменах. Луцьк: Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки, Інститут соціальних наук, 1996. 105 с.

32. Култаєва М.Д. Західноєвропейська теоретична соціологія ХХ ст. Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2003. 296 с.
33. Купрій Т.Г. Соціологія. Схеми, таблиці, діаграми, графіки. Київ: Видавництво Київського університету імені Б. Грінченка, 2011. 161 с.
34. Лукашевич М.П. Соціологія. Загальний курс: підруч. Київ: Каравелла, 2004. 456 с.
35. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-метод. посіб. Київ: МАУП, 1996. 250 с.
36. Лукашевич М.П. Соціологія праці: Підручник. Київ: Либідь, 2004. 440 с.
37. Медіна Т.В. Соціологія сім'ї: навч. посіб. Чернівці: Рута, 2006. 56 с.
38. Мейжис І. А. Соціологія особистості: навч. посіб. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 204 с.
39. Молода сім'я: проблеми та умови її становлення / за ред. проф. А.Й. Капської. Київ: ДЦССМ, 2003. 184 с.
40. Нестуля О.О. Соціологія: практикум. Модульний варіант: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 272 с.
41. Огаренко В.М., Малахова Ж.Д. Соціологія праці: Навчальний посібник. Запоріжжя: Гуманітарний університет ЗІДМ, 2005. 304 с.
42. Огаренко В.М., Малахова Ж. Д. Соціологія малих груп. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 292 с.
43. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження. Курс лекцій. 2-ге вид. допов. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2007. 320 с.
44. Піча В. М. Соціологія: загальний курс: навч. посіб. Київ: Каравелла, 1999. 247 с.
45. Піча В., Вовканич С., Маковецький В. Як підготувати, провести і узагальнити результати соціологічних досліджень. Львів, 1996. 34 с.
46. Подольська Є. А. Соціологія: 100 питань – 100 відповідей. Київ: ІНКОС, 2009. 352 с.

47. Погорілий О. І. Соціологічна думка ХХ століття. Київ: Либідь, 1996. 224 с.
48. Полторац І.С., Колісник Л.О., Лаптурова Я.О. Соціологія: навч. посіб. Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2007. 112 с.
49. Попова І.М. Соціологія. Пропедевтичний курс: підруч. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид. Київ: Тандем, 1998. 272 с.
50. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. У 2 т. Київ: Основи. Т.1. 444 с. Т. 2. 494 с.
51. Практикум з соціології: навч. посіб. для студ вищ. навч. закл. Львів: «Новий світ - 2000», 2004. 368 с.
52. Примуш М. В. Загальна соціологія: навч. посіб. К.: Професіонал, 2004. 502 с.
53. Раймон А. Етапи розвитку соціологічної думки. пер. з фр. Г. Філіпчука. Київ: Юніверс, 2004. 688 с.
54. Ручка А. А. Курс історії теоретичної соціології: навч. посіб. Київ: Наукова думка, 1995. 327 с.
55. Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія та методологія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. Вид. 3-тє, випр. і доп. Київ: Атіка, 2009. 491 с.
56. Смелзер Н. Дж. Проблеми соціології. Львів: Кальварія, 2003. 128 с.
57. Соціологічна думка України: навч. посіб. / М.В. Захарченко, В.Ф. Бурлачук, М.О. Молчанов та ін. Київ: Заповіт, 1996. 424 с.
58. Соціологічна теорія: традиції та сучасність: навч. посіб. / За ред. А. Ручки. Київ: Інститут соціології НАН України, 2007. 363 с.
59. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад. В.І. Волович та ін. Київ: Укр. центр духов. культури, 1998. 395 с.
60. Соціологія: словник термінів і понять / ред. Є.А. Біленький. Київ: Кондор, 2006. 372 с.
61. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник / укладачі: В.М. Піча, Ю.В. Піча, Н.М. Хома. Львів: «Новий Світ – 2000», 2002. 480 с.

62. Соціологія: Підручник / За ред. В.М. Пічі. 4-те видання, виправлене. Львів: «Магнолія 2006». 2009. 293 с.
63. Соціологія: навч. посіб. / За ред. С.О. Макеєва. 2-е вид. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2003. 455 с.
64. Соціологія: посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В.Г. Городяненка. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 384 с.
65. Соціологія культури: навч. посіб. видання 2-ге стереотипне / Семашко О.М., Піча В.М. Львів: «Новий світ – 2000», 2020. 352 с.
66. Соціологія управління та організацій: навч. посібник / Л.М. Дмитрова. Київ: Політехніка, 2005. 156 с.
67. Спеціальні та галузеві соціології / За ред. В.С. Пилипенко. Київ: Знання, 2003. 304 с.
68. Структурні виміри сучасного суспільства: навч. посіб. / За ред. С. Макеєва. К., 2006. 327 с.
69. Танчин І. З. Соціологія : навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: Знання, 2008. 351 с.
70. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство / пер. з нім. Н. Комарова, О. Погорілий. Київ: Дух і літера, 2002. 262 с.
71. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / За ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
72. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. Збірник наукових праць заснований Інститутом соціології НАН України. Київ, 2021. Випуск 8. 620 с.
73. Хто є хто в західній та вітчизняній соціології: Навчальний соціологічний словник для студентів / ред. В. М. Піча. Львів: Світ, 1999. 160 с.
74. Шаповал М. Загальна соціологія. Київ: Укр. центр духов. культури, 1996. 367 с.
75. Шаповал М. Соціологія українського відродження. Київ: Україна, 1994. 45 с.
76. Черниш Н.Й. Соціологія: курс лекцій. Київ: Знання, 2003. 603 с.
77. Юрій М. Ф. Соціологія : підручник. Київ: Кондор, 2009. 287 с.

78. Юрій М.Ф. Соціологія культури: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 302 с.

Інформаційні ресурси

1. i-soc.com.ua – Інститут соціології НАН України
2. razumkov.org.ua – Центр досліджень Разумкова
3. sau.in.ua – Соціологічна асоціація України
4. socis.kiev.ua – Центр соціальних та маркетингових досліджень «Социс»
5. kiis.com.ua – Київський міжнародний інститут соціології
6. dif.org.ua – Фонд «Демократичні ініціативи»
7. ukrstat.gov.ua – Державна служба статистики України
8. uisr.org.ua – Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка
9. ratinggroup.ua – Соціологічна група «Рейтинг»
10. smc.org.ua – Громадська організація «Центр «Соціальний моніторинг»
11. khisr.kharkov.ua – Харківський інститут соціальних досліджень (ХИСД)
12. i-soc.com.ua/ua/edition/journal – журнал «Соціологія: теорія, методи, маркетинг»
13. habitus.od.ua – «Габітус» (науковий журнал з соціології та психології)
14. arfs.onua.edu.ua – журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології»
15. visnyk.soc.univ.kiev.ua – журнал «Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія Соціологія»
16. periodicals.karazin.ua – журнал «Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна» серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»

Опанасюк Т. А.

СОЦІОЛОГІЯ
у визначеннях, таблицях,
схемах, завданнях

Керівник видавничих проєктів: Ястребов А. О.

Друкується в авторській редакції

Дизайн обкладинки: Тишківська Н. М.

Комп'ютерна верстка: Тишківська Н. М.

Підписано до друку 26.06.2023. Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура PetersburgC. Фіз. друк. арк. 16,75. Ум. друк. арк. 15,57.
Тираж 300 прим.

ТОВ «Видавничий дім «КОНДОР»
Свідоцтво серія ДК № 5352 від 23.05.2017 р.
03067, м. Київ, вул. Гарматна, 29/31
тел./факс (044) 408-76-17, 408-76-25
www.condor-books.com.ua

